

Ára: 1250 Ft

A könyv a két világháború között a Szovjetunióban élt magyar emigráció nőszempontú vizsgálatát vállalta fel. Tartalmaz egy esettanulmányt is, az Arvale lányok történetét. A hat lánytestvér jellegzetes típusai azoknak a 19. század végén, 20. század elején született középosztálybeli lányoknak, akik modern nőknek tartották magukat, és úgy is próbáltak élni.

Felnőtté válásuk és politikai szocializációjuk a nagy háború és a forradalmak rendkívül intenzív időszakához köthető. Mindannyian csatlakoztak a kommunista mozgalomhoz, közülük négyen kerültek ki a Szovjetunióba politikai emigránsként.

NAPVILÁG
KIADÓ
BUDAPEST

A szerző elemzi a nők emigrációját leginkább motiváló tényezőket: az 1918/1919-es forradalmi aktivitás többük számára brutális következményeit, a kommunista eszme iránti elkötelezettséget, a kilátástalan élethelyzeteket és a családok egyben tartásának szándékát.

A Napvilág Kiadó fotókkal illusztrált kötete igyekszik bemutatni a magyar nők szovjetunió-beli életének körülményeit és a szovjet típusú nővé válás folyamatát, nem feledve azt, hogy mindez nagyban függött a szovjet gazdasági és társadalmi helyzet változásaitól. Foglalkozik a sztálini törvénysértések és a nagy honvédő háború következményeivel, felhasználva e nők személyes börtön, láger- és háborús tapasztalatait, külön fejezetben tárgyalva a háború utáni hazatérés nehézségeit és buktatóit.

www.napvilagkiado.eu

MOZGÓ VILÁG

2023/3

3 MOZGÓ VILÁG

2023/3

A lopakodó Huxit már el is kezdődött: Pódiumbeszélgetés Dobrev Klárával, Romsics Ignáccal és Surányi Györggyel
● Hetényi Zsuzsa körkérdése: russzisták válaszolnak
● Gábor György tanulmánya a gyűlölködés visszatérő alakzatairól
● Márkus Ferenc természetvédővel beszélget Szabó Gábor
● Lukács Marianna prózája
● Berényi Klára és G. István László versei

Benda László ● Csengery Kristóf ● Cse-
peli György ● Dalos György ● Gárdonyi
László ● Hargitai Miklós ● Herskovits
Eszter ● Kőríz Imre ● Mélyi József ●
Parászka Boróka ● Pető Iván ● Révész
Sándor ● Stuber Andrea ● Vadas József
● Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

BERÉNYI KLÁRA 1974-ben született Debrecenben. Hatgyermekes könyvtáros-tanár, egy szakgimnáziumban dolgozik.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

GÁBOR GYÖRGY 1954-ben született Budapesten. Filozófus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A történelem tekintete* (2021).

G. ISTVÁN LÁSZLÓ 1972-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, műfordító, tanár. Legutóbbi könyve: *Földabrosz* (2018).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

HETÉNYI ZSUZSA 1954-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár. Legutóbbi műve: *Miről is szólnak azok a könyvek?* (2020).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LUKÁCS MARIANNA 1972-ben született Sajószentpéteren, Kazincbarcikán nőtt fel. A Miskolci egyetem filozófia szakán végzett, 1988 óta él Budapesten, a közigazgatásban dolgozik. Legutóbbi könyve: *Idegsebzés* (2014).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóiíró. A Spirituszonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZABÓ GÁBOR 1953-ban született Budapesten. Huszonkét évig volt a HVG munkatársa, 2013-ban nyugdíjba vonult. 1980 óta foglalkozik környezetvédelmi ügyekkel.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Gaál Kata munkái

fonte
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

Herskovits Eszter	3	A lopakodó Huxit már el is kezdődött <i>Pódiumbeszélgetés Dobrev Klárával, Romsics Ignáccal és Surányi Györggyel</i>
Hetényi Zsuzsa	21	„A trójai háború még nem ért véget...” <i>Körkérdés az orosz irodalom tizenhat kutatójához</i>
Gábor György	41	A gyűlölködés visszatérő alakzatai <i>Tanulmány</i>
Berényi Klára	54	Januári jambusok; Négy éve; La loba <i>Versek</i>
G. István László	55	Törökország, 2023; Háború és béke; Seb <i>Versek</i>
Lukács Marianna	57	Kívülállók <i>Regényrészlet</i>
Gárdonyi László	67	Virtuális magány <i>Gaál Kata képeiről</i>
Szabó Gábor	70	„Nem a hód fogja kiirtani a puhafaerdőket, hanem a láncfűrész” <i>Beszélgetés Márkus Ferenc természetvédővel</i>
Hónapló		
Parászka Boróka	77	Stoczek
Hargitai Miklós	80	Kutyák és lovak
Végel László	83	Kaméleon-nemzedékek
Dalos György	86	Az Anno Kávéházban
Reflex		
Révész Sándor	90	Szerveshibák
Benda László	96	Erdoğan a villamoson
-ról, -ről		
Pető Iván	103	Tükör által...
Vadas József	106	Söprés házak táján
Mélyi József	111	Deim éles fényben
Csepeli György	114	A horizont helye
Stuber Andrea	117	Szerepsorshúzás
Csengery Kristóf	120	A zeneszerző és a démonok
Kőríz Imre	123	„Örökre ott van”, avagy a szűkszerűség távlatai

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Mozgó Világ 2023/március

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Votisky András (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

A lopakodó Huxit már el is kezdődött

Dobrev Klárával, Romsics Ignáccal és
Surányi Györggyel beszélget Herskovits Eszter

P. Szűcs Julianna Kedves barátaim, szeretettel üdvözöllek benneteket. Voltaképpen mindig erről beszéltünk, hogy hol a helyünk a világban. Több pódiumbeszélgetésen ezt a forró kását kerülgettük eddig is. Volt olyan, hogy lesz-e háború a közelünkben, milyen a nagyhatalmakkal a viszonyunk, milyenek a belső viszonyaink, milyen a sajtónk. Három meghívottat üdvözölhetünk ezen az estén, Dobrev Klárát, Romsics Ignácot és Surányi Györgyöt.¹ Átadom a szót Herskovits Eszternek, aki immár egy éve a moderátorunk.

Herskovits Eszter *Mivel az az est címe, hogy Helyünk a világban, Szűcs Jenő tézisével kezdeném, aki szerint a Magyarországot felölelő térség nem kelet-európai, hanem Nyugat- és Kelet-Európa közé ékelődött, de minőségében inkább az előbbihez, tehát a nyugatihoz közel álló történelmi régió. Valójában mihez állunk közelebb, és hogy alakult ki ez a kompországgépünk, hogy mi mindig valahol Kelet és Nyugat között próbálunk lavírozni, és próbálunk a*

Nyugathoz tartozni, de igazából nem nagyon sikerül.

Romsics Ignác Pontosítással szeretném kezdeni. A Magyarország Nyugat és Kelet közötti helyzetével kapcsolatos dilemmáknak ugyanis messzire nyúlnak az eszmetörténeti gyökerei. Nem Szűcs Jenő az origó. Oscar Halecki volt az, aki érdemben először medítált Köztes-Európa mi-lébenlétéről. A lengyel katolikus törté-nész a két háború közötti történe-sz-kongresszusokon több előadásban, majd 1945 utáni emigrációjának éveiben több könyvben foglalkozott a problémakörrel. Ő használta először a Kelet-Közép-Európa fogalmat. Ha a magyar gondolkodástörténetet nézzük ugyanebből az időből, akkor találunk olyan jeles embereket, akik egyértelműen azt mondták, hogy Magyarország Nyugat-Európának a keleti feléhez tartozik. Ilyen volt Fülep Lajos. Vele szemben Szabó Dezső amellettt érvelt, hogy Magyar-ország a többi szláv paraszttállam-mal együtt egyértelműen Kelet-Eu-rópa része. Szabó Zoltán vagy Bibó István Halecki nyomdokain haladva ezt a bizonytalan körvonalú, oda és ide is tartozó köztes Európát pró-bálta meghatározni és jellemezni. Szűcs Jenő egy átmeneti politikai helyzetben – a szovjet világbiroda-lom meggyengülését és szétesésének első jeleit érzékelve – világított rá arra, hogy Magyarország valójában nem az oroszok, majd a szovjetek

¹ Dobrev Klára közgazdász, jogász, az Európai Parlament képviselője, a Demokratikus Koalíció árnýékkormányának miniszterelnöke. Romsics Ignác történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Surányi György közgazdász, egyetemi tanár, az Intesa Sanpaolo bankcsoport regionális vezetője, a rendszerváltás után a Magyar Nemzeti Bank elnöke volt. A beszélgetésre 2023. február 9-én került sor Budapesten a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában – a szerk.

által uralt Kelet-Európa része, hanem különböző módokon történelmileg a Nyugathoz ízesülő, kapcsolódó térség. Valójában az elnevezések mögött különböző gazdasági, társadalmi és kulturális szempontok húzódnak meg. A fenti definícióknak ezek a szempontok adnak értelmet. Hogy a régióink mitől Nyugat, mitől Kelet, vagy mitől egyik sem? Ha történelmileg nézzük a helyünket Európában, azt látjuk, hogy Nyugathoz viszonyítva négyszáz-öt száz éves lemaradással indultunk. Akik idejöttek a honfoglaláskor, jelentős részben nem európai emberek voltak, a kultúrájuk, a mentalitásuk kiváltképp különbözött a nyugat-európaiaktól. Mi még az Etelközben „sátraztunk”, amikor Nagy Károly aacheni kápolnája és impozáns rezidenciája már fölépült. Ha valaki megnézi Konstantinápolyban a Hagia Sophiát, ami még korábban, a 6. században készült, és összeveti az István király idejében, tehát ötszáz évvel később építeni kezdett székesfehérvári bazilika méreteivel, akkor érzékeltetni fogja az akkori világ fejlett részei és a középkori Magyar Királyság közötti különbséget. És akkor még nem beszéltünk a 8. században épült córdobai nagymecsetről, amely az akkor élenjáró arab kultúra monumentális emléke.

Dobrev Klára Nézzük meg a körülöttünk lévő országokat. Nemcsak Magyarországot, hanem ezt a többnyire szláv államokból álló régiót. Nézzük meg, hol van Szlovákia, Románia, Horvátország, Szerbia és Ukrajna. Azt látom, hogy ez a térség iszonyatos erővel zárkózik föl Nyugat-Európa felé. Nem csupán gazdasági, hanem kulturális értelemben

is. Sőt, családi értelemben is, hiszen majdnem minden magyar családnak van már olyan tagja, aki Nyugat-Európában dolgozik. Egyszerűen nem lehet minket leszakítani Nyugat-Európáról. Szoktuk mondani, hogy ezeréves álom az Európa felé való csatlakozásunk. Ha megnézzük azokat a kutatásokat, amelyek azt vizsgálják, mennyire Európa-pártiak az európai nemzetek, azt látjuk, hogy a magyarok a leginkább Európa-pártiak egész Európában. Jobban akarjuk Európát, és pozitívabb képünk van róla, mint bármely nyugat-európai tagállam lakosságának. És van még egy jó hírem. Az elmúlt tizenkét évben nagyon kevés dologban változott meg a magyarok értékrendje. Európa pozitívabb érték lett, függetlenül attól, hogy tizenkét éve folyamatosan Európa-ellenes kampány zajlik az országban.

Surányi György A szándékot tekintve nyilván egyetértünk, az lenne a jó mindenkinek ebben az országban, hogyha fenntartás nélkül lennénk az euroatlanti szövetség része. Ma azonban kevésbé vagyok optimista. Némileg bizonytalan, hogy mennyire elkötelezett és milyen mélyen elkötelezett a magyar társadalom az Európai Unió mellett. Pár hete jött ki az a felmérés, ami azt mutatja, hogy az elmúlt három-négy évben jellemző egyre nyíltabb, intenzívebb, egyértelműbb Európa-ellenes retorika kezd megkapaszkodni az emberek agyában. Szignifikánsan csökkent a magyarok Európai Unió iránti, korábban 68-70 százalékos elkötelezettsége. Még mindig többségben vannak az Európa-pártiak, de bő 10 százalékkal esett a támogatás mértéke. A médián keresztül a

kormány lehetőségei szinte korlátlanok. Nem kizárt hogy két év múlva a többség már nem az unió mellett fog érvelni. Ha ez esetleg azzal párosul, hogy az unió véletlenül következetes marad, és csak akkor nyitja meg a pénzügyi csapokat, amikor valóban teljesítjük a mérföldköveket, még bonyolultabb lehet a képlet. Ha a pénzcsapok nem nyílnak meg, akkor meglehetősen könnyű dolga lesz a kormánygépezetnek, hogy megfordítsa a közvéleményt.

Dobrev Kérdezni szeretnék. Csak mert erősen kapcsolódik az eredeti kérdéshez. Látjuk a Brexit kapcsán, hogy milyen drámai nehézséget okoz az uniós leválás. Egy friss felmérésben az áll, hogy ma már a britek csupán 23 százaléka mondja azt, hogy jó ötlet volt kiválni. Milyen üzenetet hordoz ez számunkra?

Romsics Nagyon ugrottunk a honfoglalástól, ami érthető, hiszen a jelenünkről és a jövőnkről akarunk beszélni. Én meggyőződéses uniópárti vagyok, s az orosz–ukrán konfliktusban is a Nyugat pártján állok. Nem vagyok azonban biztos benne, hogy honfitársaim többsége egyetért velem. Legalábbis mostanság nem. Tíz-húsz évvel ezelőtt valószínűleg a magyar társadalom többsége osztotta volna az álláspontom. Napjainkban azonban már más a helyzet. Döbbenetes, hogy a propaganda milyen gyorsan és milyen nagy mértékben tudja átformálni az emberek jelentős részének a gondolkodását. Történészként egészen mostanáig nem értettem, hogy Goebbels és apparátusa hogyan tudta elhitetni a magyarokkal és másokkal még 1944 őszen és telén is, hogy a csodafegyver

bevetésével Németország győzni fog. Az elmúlt egy-két év tapasztalata kellett hozzá, hogy tudatosuljon bennem: egy központilag irányított és nagymértékben monopolizált tömegkommunikációs eszközrendszerrel sokakat mindenről és mindenek az ellenkezőjéről meg lehet győzni. Az orosz–ukrán konfliktus mint cseppben a tenger tükrözi ezt a helyzetet. Egy olyan nemzet fele vagy több mint fele tartja Zelenskijt bohócnak, amely történelmében többször megtapasztalta, hogy az orosz, majd később a szovjet állam és annak közegei hogyan viselkednek a szomszédságukban lévő kis országokkal – expanzív birodalomépítési terveiktől vezérelve. Újra és újra felteszem magamnak a kérdést: hogyan lehetünk képesek rokonszenvezni azzal az állammal és annak vezetőjével, amely, illetve aki a nemzetközi jog minden előírását és legalább három, a

Dobrev Akkor gyorsan tegyük rendbe ezt az optimizmust, még mielőtt valaki azt gondolná, hogy optimistán tekintek az Orbán-kormány tevékenységére, nem. Szerintem Orbán ki akarna lépni az Európai Unióból. Ezt ma már ki lehet jelenteni. Még egy lépéssel továbbmegyek: a lopakodó Huxit már el is kezdődött. A Huxitot nemcsak úgy lehet elképzelni, mint ahogy a britek a Brexitet, hogy egy nagy népszavazáson megkérdezik a népet – mert ha megkérdeznék, akkor, ebben optimista vagyok, nagyon nehéz lenne megfordítani a magyarok gondolkodását. Szóval nem így kell elképzelni a Huxitot. A Huxit lopakodva jön, és a Huxit elkezdődött akkor, amikor Orbánt kizárták az Európai Néppártból. Ezt sokan hatalomtechnikai történetnek tekintik, pedig nem az. A magyar miniszterelnök elveszítette azt a képességét, hogy az európai döntéshozatalra a pártcsaládján belül befolyást gyakoroljon. Amikor kizárták a néppártból, attól kezdve nem ült ott az asztalnál minden egyes tanácsülés előtt a többi miniszterelnökkel, hogy érvényesíteni tudja a magyar érdekeket és valamilyen kompromisszumot tudjon kötni, így a többi konzervatív miniszterelnökkel együtt tudjon fellépni. Nem ülnek ott a fideszesek az Európai Parlamentben a néppárt frakciójában, hogy valamilyen módon befolyásolják a néppárt álláspontját. Ez azt jelenti, hogy ha politikai hatalmad nincs, akkor politikai jelentőséged sincs, és hatásod sincs a döntésekre. Elkezdődik a Huxit akkor, amikor Orbán folyamatosan kivonja magát a közös programok alól, és természetesen brutális lépés az, amikor nem hajlandó meghozni azokat a jogállá-

misági döntéseket, amelyek az európai uniós finanszírozás feltételei. Ezzel Orbán az egyik nagyon erős kapcsolatunkat az Európai Unióval elvágta. Az Erasmus-program leállítását után döbbenhettünk rá, hogy mit jelent, amikor levágjuk magunkat Európáról. Tehát Orbán ki akar lépni, a lopakodó Huxit elkezdődött. Azt állítom, hogyha feketén-fehéren világossá válik és nagyon egyszerűvé válik a döntés, hogy Orbán vagy Európa, akkor ma a magyarok többsége még Európát választja. Hogy milyen hatása lehet a goebbelsi propagandának, azt nem lehet megjósolni. A lényeg, hogy amit Orbán csinál, Huxitot eredményez.

Surányi Három vagy négy évvel ezelőtt egy közvélemény-kutatás arra a következtetésre jutott, hogy Vlagyimir Putyin népszerűbb, mint Angela Merkel. Ez jól illusztrálja, hogyan lehet átrajzolni az emberek gondolkodását. Nem tudni, hogy mi Orbán Viktornak a szándéka. Remélni lehet, hogy nem kilépni akar. Feltehetően egyelőre benn akar maradni, folyamatosan egyre több pénzhez jutni és a lehető legkevesbé alkalmazkodni az európai uniós normákhoz. Azzal a miniszterelnök és környezete is tisztában van, hogy az unióban való lét nem önmagában csak azt jelenti, hogy a GDP 3-3,5-4 százalékának megfelelő transzfert kapunk. Ez ugyan nagyon fontos, de abban a pillanatban, amikor kilépne Magyarország, akkor gazdaságilag szinte megoldhatatlan feladatok elé kerülünk, mert például megszűnik a schengeni határ, megszűnik a vámmentesség, és nem lesz vámunió. A sok szép autó- és akkumulátorgyár sem tud zavarmentesen funkcionál-

ni, mert elveszíti a versenyképességét a vámhatárok és a fizikai határok újräépölése miatt. Az is egyértelmű, hogy a keleti partnerek számára is csak addig érdekes az ország, amíg az unió tagjai vagyunk. Az angol példa, félek, meg se érinti a magyar társadalmat, mert a magyarok többsége azt sem tudja, hogy kiléptek, azt sem tudja, hogy bent voltak, és azt sem tudja, hogy ez milyen komoly problémákat jelent Nagy-Britanniának azzal együtt, hogy az ő szempontjukból sokkal kisebb a veszteség, mint amilyen veszteségünk nekünk lenne, hogyha kilépnénk.

Herskovits *Akkor beszéljünk az uniós forrásokról! Az UniCredit előrejelzése szerint 2023-ban már nem jönnek pénzek az országba. Ez nyilvánvalóan nagyon pesszimista becslés. Az elemzők azt jósolják, hogy 2023 második felében már érkezhetnek uniós pénzek. Eközben a gazdaságot éppen leminősítette a Standard & Poor's. A magyar gazdaság nincs jó állapotban, nyugodtan kijelenthetjük, és ahhoz, hogy Orbán Viktor ezt a helyzetet politikailag túl tudja élni, nyilvánvalóan rá kell erősítenie az unióellenes és populistá retorikára. Bennem megvan a félelem, hogy ez egyfajta spirált okozhat. Minél hangosabban hangoztatja azt, hogy az unió tehet mindenről, és minél erőteljesebben felveszi az unióellenes álláspontot, annál nehezebb lesz a megállapodás, és annál távolabb kerülünk attól, hogy jöjjenek az uniós pénzek, miközben a gazdaság egyre rosszabb helyzetbe kerül.*

Surányi Nem olvastam az UniCredit előrejelzését, de azt hiszem, hogy tévednek, ugyanis egyrészt kö-

rülbelül másfél milliárd euró agrártámogatás akkor is jön, ha bármilyen történik. Ez független a megállapodástól. Emellett még körülbelül 2-2,2 milliárd euró szintén jön az előző hétéves programból, amire kötelezettséget vállaltunk, megállapodást kötöttünk, előfinanszírozta a költségvetés, úgyhogy a 3-3,5 milliárd eurónyi forrás, ha esik, ha fúj, bejön az országba. Ja, ezenkívül még van egy bizonyos 500 millió, amit az energiaár-robbanás kapcsán selektíven minden ország megkapott, hogy korszerűsítse az energetikai rendszerét. Úgyhogy inkább 4 milliárd az, ami bejön ebben az évben. Ahhoz, hogy az összeg nagyságát lehessen érzékelni, a 4 milliárd euró körülbelül 2,5 százaléka a magyar GDP-nek. Ha azt nézzük, hogy mennyi lehet ebben az évben az ország finanszírozási igénye, akkor a gázár alakulásától függően 4-5 százalékos fizetésimérleg-hiányra lehet számítani. Tehát ami mindenképpen bejön, nem adósságtípusú forrás, az ennek nagyjából a felét fedezi. A másik felét kell a magánpiacokról, tőkepiacokról finanszírozni, illetve a lejáró, a devizában lejáró adósságokat is abból kell finanszírozni, plusz, amikor úgy dönt a kormány, hogy megveszi a Vodafone-t vagy a repülőteret. Azok a források, amelyek az unióból jönnének, azok ebben az évben, ha normálisan menne minden, akkor még további körülbelül 4-5 milliárd eurót tennének ki. Így kényelmesen lehetne a külső finanszírozási igényeket fedezni, és még a devizatartalékokat is fel lehetne tölteni. Kérdés, hogy ez mikor jön be. Azok közé tartozom, akik úgy gondolják, hogy valamilyen szinten lesz megállapodás. A teljes összeget

nem fogjuk elveszíteni, az ütemezést tekintve fizikailag az év közepe előtt nem tud friss pénz bejönni az országba. Hogy ez most egymilliárd lesz, kettő, három vagy négy, ez attól függ, hogy a tárgyalások során a magyar kormány meddig megy el abban, hogy teljesítse a sarkalatos pontokat. Nem tudom, meddig készek elmenni. Minél erősebbek itt-hon a gazdasági feszültségek, minél erősebbek a recessziós jelenségek, valószínűleg annál rugalmasabbak lesznek a tárgyaláson.

Dobrev Ez most jó, mert Surányi Györgyön és rajtam számon lehet majd kérni, hogy melyikünknek volt igaza. Én még a szándékát sem látom egyelőre a kormányban arra, hogy teljesítse azokat az elvárásokat, amelyeket az Európai Unió kíván. Nagy dérrrel-dúrral bejelentették, hogy a minisztereket visszavonják az egyetemek alapítványi kuratóriumából, de közben ott marad a miniszter felesége, az államtitkár ipamja-napamja, a helyi NER-lovag unokaöccse. Tehát azt a követelményt, hogy a politika vonuljon ki, nem teszik meg, pedig őszintén ez nem is fájna nekik nagyon, mégsem tudják meglépni. Az a bírósági, igazságügyi reformtervezet, amelyet feltettek a honlapra, köszönőviszonyban nincs azzal, amire szükség lenne ahhoz, hogy azt lehessen mondani, a bírósági szervezet immár független. Nagyon érdekes, amit Gyuri mond, hogy mennyire nyomja őket a gazdasági szükségszerűség ahhoz, hogy politikai engedményeket tegyenek a demokráciának. Mert nem Brüsszelnek teszik a politikai engedményeket, ne dőljünk be ennek a kommunikációs maszlagnak, hanem a

demokráciának. Az igazságszolgáltatás függetlensége és a korrupció ennek a rendszernek az Achilles-sarka. Ha ezt a két tartópillért kiütik a NER alól, akkor a NER sokkal sebezhetőbb lesz. Sok minden megmarad még neki, megmarad például Polt Péter, de az igazságszolgáltatás tele lenne olyan függetlenségi garanciákkal, amelyekkel adott esetben Polt Péter mellett más is tudna eljárást indítani Tiborc Istvánnal vagy Mészáros Lőrincsel szemben. A korrupció, hogy mégiscsak klasszikusokat idézzünk, Láncki szavaival élve, az nem korrupció, hanem a NER lényege. És nemcsak arról szól, hogy a NER-oligarchák hány milliárd forintból gazdálkodnak, hanem pontosan látjuk a magyar vidéken, hogy a Fidesz-hálózat felépítése az európai uniós pénzek felhasználásával történik, különösen az ilyen kis pici szoft pénzek, egy kis továbbképzés, egy kis integrációs program, egy kis turisztikai fejlesztés, 20 millió itt, 30 millió ott, és mind odamegy ahhoz a polgármesterhez, ahhoz a helyi véleményformáléhoz, aki aztán utána lehet, hogy ad még egy-két milliót a másik véleményformálóknak. Tehát a korrupció a rendszer egészét érinti. Éppen ezért gondolom, hogy a magyar kormány nem fogja teljesíteni ezeket a feltételeket, mert olyan hatalmi engedményt kellene tennie, amelyet Orbán Viktor nem engedhet meg. Ebben például kifejezetten pesszimista vagyok. Az is fontos, hogy sem az európai uniós állam- és kormányfők, sem az európai uniós választópolgárok nem fogják tovább engedni, hogy is egy oligarchikus, korrupt rendszerbe ömöljenek a pénzek. Tizenakárhány évünkbe telt, míg az Európai Unió felépítette azt a

védekezési mechanizmust Orbánnal szemben, amely működik és hasznos. Nem fognak Európában ellágyulni, és nem fognak engedni és az elmúlt időszak politikai történései miatt, legyen szó az ukrán háborúról, azaz az orosz agresszióról, és a NER oroszpolitikájáról, amelyek tovább gyengítették Orbán helyzetét.

Romsics Nem, én ehhez nem tudok hozzászólni.

Dobrev Na, akkor mégiscsak kérdeznék valamit, amihez a professzor úr hozzá tud szólni. Mennyire racionálisak egy pont után a diktatúrák? A demokráciában a fékek és ellensúlyok rendszere biztosítja azt, hogyha valaki nagyon meghülyül, akkor előbb vagy utóbb valami történik, ami visszabilentíti a normális útra. Mennyire irracionálisak a diktatúrák? Tehát van-e olyan pont, ahol a döntéshozatal már nem úgy működik, mint ahogy azt a politikai, gazdasági, történelmi racionalitás elvárná?

Romsics Általános és frappáns válaszom nincs a kérdésére. A diktatúrák különböző formái egyidejűleg az emberi civilizációk kialakulásával, ahogy a demokráciáknak is nagyon régiek a gyökerei. Egy idő után a diktatúrák is megbuknak, és a demokráciák is ölthetnek autoriter jelleget. Gondoljunk csak a II. világháború utáni Franciaország történetére és azon belül De Gaulle szerepére. E folyamatok elemzése azonban messzire vezetne. Itt és most inkább csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy az újabb kori magyar történelemben hogyan és miért következtek be a nagy változások.

Minden esetben a nemzetközi körülmények radikális átalakulása okán. Az Osztrák–Magyar Monarchiának és a történelmi Magyarországnak az I. világháború vetett véget, a Horthy-rendszernek a II. világháború, a Kádár-rendszernek pedig a hidegháború amerikai, illetve nyugati győzelemmel történt befejeződése és a Szovjetunió padlóra kerülése. Soha nem a magyar társadalom volt az, amely ezekben az átalakulásokban meghatározó szerepet játszott. Egyes csoportok persze érzékelték a lehetőséget, és aktivizálódtak, ám a többség passzív maradt. Lehetséges, hogy az Orbán-rendszerrel is ez fog történni. Ha a nemzetközi körülmények úgy alakulnak, hogy a NATO és az Európai Unió Putyinnal, illetve az orosz expanziós törekvésekkel szemben meg tudja védeni Ukrajna függetlenségét, az talán hozzájárulhat Magyarországon is a dolgok újragondolásához és a demokratikus értékek újrafelfedezéséhez. Az is elgondolkodtathatja az embereket, ha az Európai Unió egyszer valóban a sarkára áll, és érvényesíti azokat a normákat, amelyek létének alapjai. De hogy ez vagy az meg fog-e történni, s ha igen, hogyan és mikor, azt nem tudom. A politikai elemzőkétől eltérően az én diplomám semmiféle futurologiai jóslásra nem képesít.

Herskovits *Akkor térjünk rá az Ukrajna elleni orosz invázióra, ami alapvetően írta át a viszonyokat. Korábban még el lehetett lavírozgatni a néppárton belül, majd azon kívül, Orbán Viktor is ide-oda csapódott, és kereste a különböző populista politikai erők támogatását. Most már az látszik, hogy az olasz populista kormány sem szeretne közösséget vállal-*

ni vele, hiszen kialakult az ukrainai ügy mentén egy sokkal erősebb integráció, amiből nyilvánvalóan kimarad Orbán Viktor ezzel a fajta hintapolitikával, mondjuk így nagyon finoman. Illetve hát lesz itt majd egy olyan helyzet, hogy előbb-utóbb, ha véget ér a háború, lesz újjáépítés, amiből Magyarország, ha ki nem is marad, de inkább valahol a periférián kisebb munkákat fog elvégezni. Miközben sokan azt gondolják, hogy Ukrajna akár regionális középhatalommá is válhat az újjáépítés után. Tehát hol lesz a helyünk? Amit most elmondtam, eléggé perifériás helyzetnek tűnik.

Dobrev Nekem nincs túl jó véleményem Orbán Viktorról. Nem vagyok elfogulatlan elemző, de azért az az amorális cinizmus, amivel a választási kampányban pusztán egy kampányszlogenért képes volt eladni egy nemzet becsületét, még engem is meglepett. Szóval ez nem egyszerűen ravasz reálpolitika, mert ténylegesen eladta a nemzet becsületét, nem tudok másképp fogalmazni. És mindezt úgy, hogy ebből semmilyen haszna nem származik az országnak, tehát nem kapjuk olcsóbban a gázt, viszont a szlovákok és a bolgárok éppen azért, mert tagjai különböző pártcsaládoknak, nagyon jól tudnak érdeket érvényesíteni, több segítséget kapnak az orosz gázzal való leváláshoz, mint Magyarország. Nem lett jobb a magyar kisebbségek helyzete, sőt, ezzel a politikával Orbán el fogja érni, hogy Kárpátalja gyakorlatilag kiürüljön. Egész egyszerűen semmilyen érdemi pozitív változást, semmilyen érdeket nem tudok felfedezni a magyar nép, a magyar nemzet, Magyarország ol-

daláról, amely cél érdekében Orbán ezt a politikát folytatja. Két dolgot tudunk feltételezni, az egyik ez a mérhetetlen cinizmus, politikai taktika, a másik pedig, hogy a Putyinhoz fűződő kapcsolat nem pusztán normál politikusi kapcsolat, mert Orbán – ahogy Sz. Bíró Zoltán fogalmazott – elveszítette politikai szuverenitását Putyinnal szemben. Azt, hogy ennek milyen okai vannak, nem tudjuk. Más magyarázat nincs. Egy biztos, ezzel nem egyszerűen Ukrajna szemében veszítette el a becsületét, mérhetetlenül nehéz ezt elmagyarázni az Európai Unió többi országának is. Az elmúlt évtizedek egyik legerősebb és legnagyobb koalíciója épült fel. Lehet, hogy Orbán fél a tömbösödéstől, mert ezt tömbösödésnek hívjuk, de amikor van egy agresszor, aki megtámad egy másik országot, és ezzel szemben fellépnek és segítséget nyújtanak ennek az országnak, akkor kutya kötelességünk ahhoz a tömbhöz tartozni, amely éppen azt garantálja, hogy a nemzetek függetlenül dönthessenek a sorsukról. A német pincér a stuttgarti kávézóban pontosan tudja, hogy viselkedik a magyar kormány, ahogy az olasz fodrász is tudja Rómában. És eddig korrupciótól volt hangos a *Le Monde*-től kezdve a RAI Unón át a finn közszolgálati tévéig minden orgánus, és most attól is hangos, hogy itt van egy ország egyedülként az Európai Unióban, amelyik nem hajlandó az alapvető demokratikus erkölcsi kötelezettségének eleget tenni. Ezt sokkal nagyobb feladat lesz helyreállítani Orbán után, mint a magyar kormány korrupciós imidzsét helyreállítani. Ez már olyan bűn, amit nem lesz egyszerű lemosni, és mindent el is kell követnünk,

hogy megmutassuk, Magyarország nem egyenlő Orbánnal, miközben e tekintetben én is látom, hogy az a háborús retorika, amit Orbán elkezdett a kampányban, ukránellenes és oroszbarát retorikává vált.

P. Szűcs Julianna Amikor döntöttünk a szerkesztőségben, hogy arról fogunk beszélgetni, hol a helyünk Európában, akkor nemcsak az Európai Unió került szóba, hanem az a biztonságpolitikai rendszer is, amelynek szintén tagja vagyunk. Na most mi történik akkor – ez egy gondolatkísérlet, rossz gondolatkísérlet –, hogyha nem mi vagyunk a Huxit kezdeményezői, hanem az a biztonságpolitikai rendszer, amelynek részei vagyunk. És mi történik akkor, ha azok megvonják a bizalmat – joggal, hiszen az elmúlt hónapokban Magyarország nyilvános szerepléséből az következik, hogy legalábbis egy vonakodó szövetségesből lassan passzív ellenfél lett.

Romsics Bár Dobrev Klára politikus, iménti megszólalásaiban többször fordultak elő morális minősítések, mint például becsület, igazság, erkölcsi kötelesség, egyebek. Nekem viszont a múltak politikáját tanulmányozó történészként az a tapasztalatom, hogy a morál és a politika ritkán járnak kéz a kézben. Pontosabban egészen másféle a politikai morál, mint a hétköznapi. Egy államférfi a nemzete érdekében vagy a nemzete vélt érdekében számos esetben tett és ma is tesz olyan dolgokat, amelyek a hétköznapi morál szempontjából elfogadhatatlanok. A politikát alapvetően mindig az érdekek, és nem morális megfontolások határozzák meg. Az érdekek azok,

amelyek az egyes hatalmak és tömbök politikáját vezérlik, és az ideológia inkább csak dekórum. Az orosz birodalmiságnál maradvá: vajon a cárok déli, nyugati és északi irányú terjeszkedését a 18–19. században valóban a szláv testvérek és az ortodox hívek védelme motiválta? Nem inkább a tengeri kijárat megszerzése és védelme a Földközi- és az Északi-tenger térségében? Én úgy gondolom, hogy egyértelműen az utóbbi, s a 20. századi hasonló szovjet célok mögött ugyanez a megfontolás állt, nem pedig a világ proletariátusának a felszabadítása. Más hatalmak expanzív törekvéseiről természetesen ugyanezt gondolom. Az Egyesült Államok közel-keleti aktivitásának valódi oka nyilvánvalóan nem a demokrácia terjesztésének a vágya, hanem az olaj. Nem hiszem, hogy ebben az egész nagyhatalmi játékban Magyarország komoly tényező lenne vagy lehetne. 1945-ben sem volt az, 1956-ban sem, és 1989-ben sem. És ez napjainkra is igaz. Az, hogy Magyarország európai középhatalom vagy az lehet, olyan illúzió, amelyet sem gazdasági, sem demográfiai, sem stratégiai mutatóink nem támasztanak alá. Az illúziókeltés helyett a magyar politikának tulajdonképpen az lenne az egyik fontos feladata, hogy ráébredessen bennünket az ország a reális mozgásterére és lehetőségeire. Lehet élni kis államként vagy közepes államként is, amire Szlovénia és Észtország a legjobb példa. Vagy akár Ausztria is. A NATO és az Európai Unió jelenlegi politikáját, ami szintén felmerült az eddigiekben, én egy kicsit komplikáltabban látom. Azt hiszem, hogy itt a felelősség, ha nem is egyforma arányban, de mégis kölcsönös. Te-

hát a NATO részéről is voltak olyan lépések, például a 2008-as bukaresti csúcson, amelyeknek nem biztos, hogy végiggondolták a következményeit. Ezzel egyáltalán nem akarom visszavonni az orosz politikáról tett korábbi megjegyzéseim. Csupán azt szeretném jelezni, hogy sem Washington, sem Moszkva kártyáiba nem látunk bele. Legalábbis én nem. Ezért nem tudhatjuk, hogy ebben a háborúban az érdekelt felek közül ki meddig akar elmenni, ki mekkora áldozatra lesz képes, és hogy ez az egész hogyan fog befejeződni. Ezt szerintem ebben a pillanatban senki nem tudja. Abban viszont elég biztos vagyok, hogy bárhogya is fog a dolog eldőlni, mi ebből nem fogunk tudni jól kijönni. Ez a legnagyobb baj. Mert ha Brüsszel, illetve a NATO győz, akkor mi tulajdonképpen árulók, illetve megbízhatatlan partnerek leszünk. És akkor nem szeretnék a kárpátaljai magyarok helyében lenni. Ha Putyin győz, kizártnak tartom, hogy Kárpátalja hovatartozása, vagyis a revízió, amiben az Orbán-hívók jelentős része reménykedik, föl fog merülni a rendezés során. Ha mégis, akkor azonnal ki fog alakulni egy újabb kisantant körülöttünk, és Kína nem fog a segítségünkre sietni. Tehát ebben az esetben is rosszul fogunk járni. Úgyhogy én is azt gondolom, hogy külpolitikánk semmiféle jelenlegi vagy jövőbeli előnnyel nem kecsegtet.

Dobrev Szerintem a politikának van értéktartalma, sőt, szerintem az értékek nélküli politizálás nagy baj, katasztrófába sodorja országot és az embereket. Hogy a politikának adott esetben kompromisszumokat kell kötni, és más típusú kompromisszu-

mokat, mint egy magánembernek, azt el tudom képzelni. Amiért én erkölcsről beszélek ebben a helyzetben, az elsősorban azért van, mert az Európai Uniót azért hozták létre a II. világháború borzalmai után, hogy soha többé ne ismétlődjön meg a II. világháború, soha többé ne legyen olyan pusztítás. Az, hogy együtt közösen el fogjuk kerülni a háborút, az egyik legerősebb építőköve az európai gondolatnak. Az unió az egyik legsikeresebb békeprojekt a történelem során. Évtizedek óta nincs háború Európában. Tehát az, hogy Európa békeprojekt, és a békének mint olyannak erős érzelmi és értéktartalma van, szerintem ez alapvetően meghatározza most az orosz agresszióhoz való viszonyunkat is.

Romsics Nagyon kockázatos egy árnyék-miniszterelnöknek ellentmondani, de sajnos megint ezt kell tennem. Egyrészt azért, mert lokális konfliktusok az elmúlt évtizedekben is voltak Európában. Utoljára Koszovóban, azt megelőzően pedig Jugoszlávia utódállamaiban. Erre még mindenki emlékszik. Arra talán kevesebben, hogy 1974-ben Törökország megszállta Ciprus északi részét, s a hadművelet során több ezer embert megöltek, s több tízezret elűztek otthonaikból. A török–görög konfliktus egyike Európa alvó aknáinak. Az ír–angol konfliktus fegyveres szakasza az elmúlt évszázad végére, úgy látszik, lezárult, de azt megelőzően évtizedeken át zajlott egy furcsa háború az IRA és a brit hatóságok között. Azzal sem értek egyet teljesen, hogy az Európai Unió valamiféle „békeprojekt” lenne. Persze az is, de fontosabb ennél a gazdasági és a világkereskedelmi

szempont. Vagyis az a régi keletű fölismerés, hogyha az európai nemzetgazdaságok nem egyesülnek egy gazdasági nagy térré, akkor a globális versenyben alulmaradnak, és jelentéktelen tényezővé válnak. Ez még Németországra is igaz, amely pedig a legerősebb közülük. És az érdekes az, hogy ideológiától függetlenül, gazdasági szempontból Hitler, illetve a náciuk ugyanazt akarták, mint Churchill, Jean Monnet vagy Robert Schuman, vagyis azt, hogy Európát olyan integrált gazdasági és politikai közösséggé kell formálni, amely versenyképes az Egyesült Államokkal, versenyképes a potenciálisan fölemelkedő Kínával és az akkor még létező Szovjetunióval. Erről szolt az unió elődje, az Európai Gazdasági Közösség is, amelynek 1957-es alapokmánya nem azt tartalmazza, hogy a békét fenn kell tartani, hanem azt, hogy „a Közös Piac megvalósításával és a tagországok gazdaságpolitikájának fokozatos közelítésével támogassák a közösség gazdasági életének harmonikus fejlődését, s támogassák a gazdaság tartós és kiegyensúlyozott növekedését, a nagyobb stabilitást, élet-színvonaluk gyorsított növekedését és a közösségben tömörült államok szorosabb kapcsolatát”.

A „béke és a biztonság” fenntartását programszerűen a NATO hangoztatta, s ez olvasható is a szervezet 1949-es alapító okiratában. Persze a valóságban mindig az alapító államok, elsősorban az USA érdekeivel összehangolva. A Varsói Szerződés 1955-ös alapokmánya egyébként ugyanezt a célkitűzést tartalmazta, amit viszont természetesen a Szovjetunió érdekeinek alárendelten értelmeztek. Bármit hangoztattak is,

az 1945 utáni évtizedeket a két szuperhatalom és az általuk létrehozott szövetségi rendszerek egymásnak feszülése jellemezte. S ezt nem a morál, hanem az érdekek motiválták. Bizonyos térségekről, például Észak-, Kelet- és Dél-Európáról meg tudtak egyezni, más térségekről nem. Ezért lett két Németország, két Korea, két Kína és végül két Vietnám. És most ugyanez a helyzet Ukrajnával. Oroszország Ukrajna nélkül soha nem lesz birodalom, és Putyin birodalmat akar építeni. Az észak- és kelet-európai államok ugyanakkor szeretnének biztonságban élni, s nem örülnének neki, ha a Kárpátokból is orosz rakéták meredeznének feljük. Ezért támogatják a NATO és az unió ukránbarát törekvéseit. Persze ezek a törekvések sem állandóak. A háború kezdetén úgy tűnt, hogy a Nyugat beáldozza Ukrajnát, s lehetséges, hogy ha az orosz támadás sikerül, akkor be is áldozta volna. Majd változtatott a politikáján. Acélsisakok és sátrak helyett ma már harcocsikat és rakétarendszereket küld. Vajon miért? A nem létező ukrán demokrácia védelmében vagy biztonságpolitikai megfontolásokból? A kérdés természetesen költői. Ezzel nem kívánom tagadni, hogy valamilyen mértékben természetesen minden politika értékeken alapszik. Vannak konzervatív értékek, vannak liberálisok, vannak szocialisták. Ám ezeket nagyon gyakran felülírják a hatalmi érdekek, amelyek viszont a geopolitikai adottságokkal függenek össze. Miféle értékválasztás vagy morál húzódott meg például az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum vagy a mögött, hogy az 1950-es évektől az USA támogatta Franco diktatúráját?

Surányi A politika számomra meglehetősen ingoványos talaj. Amit ebből értek vagy érteni vélek, az az, hogy alapvetően a hatalomról szól, és a miniszterelnököt is ezen a szemüvegen keresztül nézem. Egy éve februárban, márciusban a prioritás nyilván az volt, hogy nagy fölénnyel megnyerjék a választást, a hatalmat így tudja megtartani. Hogy milyen áron, milyen értékekkel, milyen erkölcsökkel, az érdektelen. Megtalálták azt a pontot, amivel elképesztő szavazatmennységet tudtak szerezni: Magyarország maradjon ki a háborúból, mert ha az ellenzék nyer, akkor a gyerekeinket odaküldi harcolni, illetve a szinte példátlan költségvetési pénzszerzés rövid távú hangulatjavításával.

Úgy tűnik, hogy két folyamat egymást erősíti. Egyrészt a pandémia előtt folytatott, fokozatosan kibontakozó, erőltetett, egyensúlyromboló növekedés kifulladás. Másrészt az energiaválság és az orosz invázió költségei még élesebb megvilágításba helyezik a gazdaságpolitika változatlan szerkezetének hosszabb távú feszültségeit. A kormány támogatottságát erőteljesen támogatta az a tény, hogy a Covid kirobbanását megelőző három évben évi 4,5-5 százalék körüli volt a gazdasági növekedés. Talán sokan emlékeznek arra, amikor azt mondta a miniszterelnök, hogy neki nem kell olyan pénzügyminiszter, aki nem tud 5 százalék növekedést produkálni. Jelenleg messze vagyunk az 5 százalékos növekedéstől, és nyíltan nem mondhatják azt, hogy a szisztéma kifulladás. Változatlan gazdaságpolitika zsákutcába vinne. A Covid előtt és alatt, mint külső sokkra, valóban rá lehetett fogni sok mindent, de

'21-től világos, hogy dinamikus az egyensúlytól távolodunk el háború, szankció és energiaár-robbanás nélkül is. Tehát kommunikációs szempontból, ez ugyan borzasztó, de jól jön ez a szörnyű orosz invázió, mert alaptalanul és egyoldalúan mindent a háborúra és a brüsszeli szankcióra lehet fogni. Aki olvas újságot, az tudja, hogy az energiaárak nem '22 februárban emelkedtek meg, hanem '21 nyarától, mindenki tudja, hogy ma alacsonyabb a gázár is és az olajár is, mint a háború kirobbanásakor. Van még egy dolog, amit nem szoktunk figyelembe venni, Klára, te sem vetted figyelembe. Van egy tétel, amelyen – nem hiszem, hogy az oroszok kedvessége miatt – tényleg nagyot nyerünk: ez az olaj. Az olajon óriási nyeresége van Magyarországnak.

Dobrev A Molnak.

Surányi A Moltól részben elveszi a kormány. Körülbelül 40 százalékkal olcsóbban kapjuk az olajat, mint a világpiaci olajár. Ennek pedig az az oka, hogy az unió lehetővé tette Magyarországnak, hogy a vezetéken keresztül vegyük az orosz olajat. Így több milliárd eurós vagy dolláros szubvencióban részesülünk. Az más kérdés, hogy a magyar kormány ezt olyan módon használja, amit majd tanítani fognak a gazdaságtörténetben, hogy hogy kell inflációt csinálni. Megkapjuk az olajat 50 dolláron, kiszámlázzuk a felhasználóknak 85 dolláron, majd a talált profitot elvonjuk azért, hogy a kormány maga osztogathassa szét a saját ízlése, szándéka stb. szerint. De azt hirdetik, és az információtól elzárt magyar társadalom ezt részben el is fo-

gadja, hogy minden azért van, mert a Brüsszel meg az Európai Unió szankcionál.

Herskovits *Még egy utolsó gyors körre van időnk. Tömbösödésről volt már szó, és most az új retorika az, hogy nemcsak a háborúból maradunk ki, de akármilyen viccesen hangzik, a hidegháborúból is ki akar maradni a kormány, ami teljes képtelenség. De van az az elképzelés, hogy mi majd egyfajta híd leszünk Kelet és Nyugat között. Mit gondolnak erről?*

Romsics Én ezt az úgynevezett tömbösödést nem értem. Mi a NATO és az Európai Unió tagjai vagyunk. Ez bizonyos szempontból egy tömb: a Nyugat tömbje. Putyin próbált egy Eurázsiai Uniót összehozni, ám ezért a FÁK tagállamai sem nagyon lelkesedtek. Az elmúlt tíz évben összesen négyen csatlakoztak, és így együttesen a világ termelésének kicsit több mint három százalékát adják. Miközben az Európai Unió közel harminc százalékát. Tehát nem látom a másik tömböt, hacsak Kínát nem gondoljuk annak, amely azonban önmagában egy birodalom és hatalmas gazdasági tér.

Surányi Valószínűleg az orosz–kínai együttműködésre gondolnak.

Dobrev Én úgy gondolom, hogy a 21. században az előttünk álló kihívások a nagy, globális együttműködés felé vezetik a világot, a nemzeteket és bennük az embereket. Másképp egész egyszerűen nem lehet megoldani ezeket a problémákat, nem tudjuk lefékezni a klímaváltozást, nem fogunk tudni mit kezdeni a komoly feszültségeket okozó hatal-

mas vagyoni egyenlőtlenségekkel. Nemzetállami szinten vagy egészen kis csoportokban sem fogunk tudni befolyást gyakorolni a mesterséges intelligencia által felforgatott világunkkal. Muszáj lesz együttműködnünk, ha sikeresek akarunk lenni. Az pedig, hogy Magyarország tagja legyen egy erős tömbnek, az erős Európai Uniónak, egész egyszerűen elkerülhetetlen. Mint ahogy elkerülhetetlen az is, és én ezen dolgozom is, hogy a végén „ever closer union”, azaz egyre erősebb és egyre szorosabb unió legyen. Igen, föderalista vagyok, Európai Egyesült Államokat akarok. Az Európai Uniót ugyanis a racionális érdekeken felül összeköti valami más is. Ezek azok a bizonyos európai értékek. Nagyon hosszan tudok racionálisan, gazdasági szempontból érvelni az erős Európai Unió mellett. Nagyon erősen tudok érvelni mellette, de vannak nagyon sokan, akik sokkal inkább erősen emocionális retorikával a nemzetállamok erősítéséhez ragaszkodnak. És a politika tele van érzelmekkel. Tele van indulatokkal is, tele van vágyakkal, célokkal. És amikor egy ilyen helyzetben, egy háborús helyzetben, hát azért mégiscsak pár száz kilométerre tőlünk háború dúl, megpróbálhatunk nagyon tiszta, racionális megfontolások alapján döntéseket hozni, csak hogy így nem fogunk sikerre jutni. Mindeközben bizonyos vagyok abban, hogy huszonöt vagy harminc év múlva visszanézve már komoly sikereket tudunk felmutatni az erősebb Európa kiépítésében. Én már most azt látom, hogy Európában túlnyomó többségben vannak azok az emberek, állampolgárok, választók, és éppen ezért túlnyomó többségben vannak azok a politiku-

sok is, akik az orosz agresszió miatt kifejezetten veszélyben érzik azt az Európát, amit hetven évvel ezelőtt megálmodtak. Az persze már nem a mi dolgunk lesz, hogy egy pár évtized múlva visszanézve a történelemkönyvekben hogyan magyarazzák a mai helyzetet. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy az a politika, amit Orbán itt művel, nemcsak racionálisan, hanem érzelmileg is Európa peremére szorított bennünket. Páriává tett minket, és biztos vagyok abban, hogy a magyarok túlnyomó többsége nem ezt akarja. Alapvetően optimista vagyok. Szerintem nincsen baj a magyarokkal. Én nem szeretem azt a fajta megfogalmazást, hogy „ezt érdemlik, ilyen nép, ezekre szavaznak”, meg az ehhez hasonló mondatokat. A világon mindenhol az emberek annak alapján szavaznak, amilyen információ hozzájuk eljut, és a saját kis életükben megnézik, hogy a saját életüknek mi a megfelelő, ki merre vezeti őket. Márpedig azok az információk, amelyek április 3-án a magyarokhoz eljutottak, a következők voltak: ha Orbán Viktor marad, akkor magas nyugdíjunk és magas fizetésünk lesz, míg, ha az ellenzék kerül hatalomra, akkor nem lesz magas nyugdíj, és nem lesz magas fizetés sem. Ha Orbán Viktor marad hatalmon, akkor nem lesz háború, míg ha az ellenzék kerül hatalomra, akkor háborúba küldjük a gyerekeinket. Ez jutott el magyarok millióihoz, és nemcsak azért, mert az ellenzék nem volt a helyzet magaslatán, hanem azért is, mert diktatúra van. Tanítani fogják persze azt is, hogy hogyan kell egy kampányt elrontani, de itt alapvetően diktatúra van. Ha képesek vagyunk ezt megérteni, akkor a feladat is vi-

lágos. Diktatórikus körülmények között, iszonyatos nehézségek közepe kell megmutatni minden egyes állampolgárnak a valóságot és a mai valóság alternatíváját is. Azt, hogy lehetőségük van mást, ennél sokkal jobbat választani. Ezt hívják politikai munkának, és ezen dolgoznak a politikai pártok. Nincsen balsors, magyar balsors, ami minket specialisan tép. Nem rosszabbak a magyarok, mint azok a bolgárok, akik az elmúlt másfél évben ötödszörre buktatják meg a kormányukat és ötödszörre kényszerítenek ki előrehozott választásokat, mert elégedetlenek voltak a kormányukkal. Nem rosszabbak a magyarok, mint a szlovákok, a horvátok vagy a románok, akik egyébként, ha olyan kormányuk van, ami nem tetszik nekik, akkor fellázadnak. Szóval nem igaz, hogy a magyarok ne csinálnák meg ugyanezt, hogyha lenne rá lehetőségük.

P. Szűcs Az elején Romsics Ignác azt mondta, hogy a goebbelsi propaganda végül is olyan tökéletesen tudott működni, hogy át tudta hangszerelni az egész társadalom hozzáállását. Igen ám, csak hogy az a bizonyos goebbelsi propaganda nemcsak Magyarországra hatott, hanem egy egész régióra, vagy legalábbis a régió többségére. Ott voltak a horvátok, ott volt Jugoszláviának egy része, ott volt Szlovákia. A többiek pedig nem voltak abban a helyzetben, hogy egyáltalán ki nyissák a szájukat. Lenne egy dilettáns kérdésem. Miért történhetett, hogy Magyarország beleesett egy geopolitikai lyukba? Miért történt, hogy Magyarország egy másik útra került. Én elhiszem, hogy nem va-

gyunk rosszabbak másoknál, de valamilyen módon objektíve valami mégsem úgy működik, mint akár csak a körülöttünk lévő országokban. Miért? Tehát egyszerűen ezt a kérdőjelet nem tudom megfejtetni.

Romsics A NER kialakulásának nyilván sok összetevője van, amelyek közül egyik legfontosabb a választójogi rendszer megváltoztatása. (Bethlen István is ezzel kezdte miniszterelnökségét 1922-ben.) Alapvetően ez teszi lehetővé az ismételt kétharmadokat, nem pedig a magyar társadalom különleges hajlama a paternalizmusra. A magyar társadalom semmivel sem rosszabb, mint régióink más országaié. Eből a szempontból tehát egyetértek Dobrev Klárával. Egy lényeges megállapításával azonban vitatkoznék. Talán kétszer vagy háromszor is említette, hogy diktatúrában élünk. Ezt nem tartom igaznak és tényekkel alátámaszthatónak. A pályámat az 1970-es évek második felében azzal kezdtem, hogy a Horthy-rendszert, amelyet akkor diktatúrának neveztek, próbáltam realisabb megvilágításba helyezni. Mindent egybevetve úgy találtam, hogy annak lényegét sokkal jobban kifejezi a korlátozott parlamentarizmus vagy – idegen szóval élve – az autokratizmus, mint a diktatúra vagy a fasizmus. Hiszen a korlátozások és a diszkriminációk ellenére mégiscsak többpártrendszer volt, a szellemi élet plurális elvek alapján szerveződött, s a parlamentben és a sajtóban elég szabadon lehetett bírálni a mindenkori kormánypolitikát. Mutatis mutandis ma ugyanez a helyzet. Ha itt diktatúra lenne, akkor mi most nem beszélhetnénk ilyen szabadon. Akkor

engem már régen kipateroltak volna a felsőoktatásból, nem jelennének meg a könyveim, nem mondhatnám el a véleményemet, stb. Tehát nem gondolom, hogy a Fidesz-uralom diktatúra lenne. Ez is egy autokrata rendszer, amelynek egyik sajátossága a tömegtájékoztatás dominálása és propagandacélokra való felhasználása. A másik a célzott pénzosztogatás, a harmadik pedig az érzelmi politizálás. Egy nagyon átgondoltan, szofisztikáltan működő uralmi rendszerről van szó, amely bizonyos mértékig fogságba ejtette a magyar társadalmat, és uralja a gondolkodását. Ezért viszont az ellenzék, illetve a 2002 és 2010 között, tehát két ciklusban regnáló baloldal is felelős. A Fidesz ellenzékben építette fel a Hír TV-t. A nyolc évig kormányon lévő baloldal nem is próbálkozott ilyesmivel.

17

Dobrev Engedje meg egy politikusnak, hogy azt a rendszert, amely minden erőforrását, az adófizetők pénzét, a teljes közigazgatást, a teljes államapparátust saját pártjának hatalmi fenntartására használja fel úgy, hogy közben lerombolja a demokrácia intézményeit, azt ilyen köznyelvi értelemben, ahogy a magyar emberek érzik, ahogy a mindennapjaikban érezzük, azt én politikusként hadd nevezzem diktatúrának.

Romsics Nem hiszem, hogy a magyar emberek többsége ezt érezné.

Dobrev Hát az a feladatom, hogy minél többen lássák, hogy ez így van.

Szabó Gábor Surányi Györgytől szeretném megkérdezni, hogy az a

két feltétel, hogy az unión belül maradni, pénzeket leszívni, ugyanakkor a hatalmat megtartani és azokban a kérdésekben nem engedni, amik ugye a demokrácia felé tolnák el az országot, ez tényleg egy megoldhatatlan problémának tűnik, és ez valahogy nem lett teljesen kifejtve. Tehát ez egy olyan ellentmondás, ami valóban sok irányba vezethet. Én teljesíthetetlennek gondolom, és van egy olyan elképzelésem, hogy az unió fog engedni, mert Magyarország kicsi, nem vagyunk talán annyira fontosak, meg fontos az egység. A másik kérdésem pedig professzor úrhoz szól, hogy nem szeret jósolni, ezt megértem, de hát elég sok háborúval, világháborúval, világégéssel foglalkozott. Mégiscsak lehet valamit már látni, amit szerintem egy történész jobban lát, mint egy halandó.

Romsics A történészek – és talán mások sem – azért nem tudnak ebben és az ilyen kérdésekben határozottan állást foglalni, mert nincsenek birtokában a szükséges információknak. Csak a felszínt látjuk, amiből nagyon nehéz jósolni. De hogy a háttérben meghúzódó érdekek mennyire komolyak, azokért mennyire hajlandók az érdekeltek kockáztatni, azt nem látjuk, vagy én legalábbis nem látom. Ezért forgatókönyveket föl lehet ugyan állítani, de hogy ebből melyik fog megvalósulni, az nem tudható. Logikailag persze nagyon egyszerűen kikövetkeztethető, hogy három alapmegoldás van: Putyin győzelme, a Nyugat győzelme és valamilyen kompromisszum. Ez utóbbinak ismét több változata képzelhető el attól függően, hogy melyik fél fog

előbb kimerülni, és ki milyen mértékben óhajtja a békét. 1942-ben, amikor az oroszok már közelítettek a Baltikumhoz, fölmerült az Egyesült Államok stratégiai agytrösztjében, hogy mit kéne tenni. Roosevelt először azt álláspontot képviselte, hogy biztosítani kellene a balti államok függetlenségét. Mert megérdemlik. A katonai szakértők viszont elmondták, hogy ez csak nagyon súlyos emberi és anyagi áldozatok árán lenne megvalósítható. Ezért olyan döntést hoztak, hogy a térséget átengedik a szovjeteknek. A döntés körülményei Adolf Berle külügyminiszter-helyettes naplójából ismertek, amely azonban csak évtizedekkel az esemény megtörténte után, az 1980-as években vált kutathatóvá. Biztosra vehető, hogy ma is vannak ilyen konzultációk, s talán már döntések is. De ezeket majd csak évtizedek múlva fogják megismerni az akkori kutatók.

Surányi Ehhez lazán kapcsolódva azt sem tudjuk egyáltalán, hogy 2024-ben az amerikai elnökválasztásnak mi lesz a kimenetele. Ha véletlenül Trump tragikusan visszatérne, akkor a magyar kormánynak a helyzete gyökeresen megváltozna. Tehát itt van egy sor rajtunk kívül álló mozgás, ami meghatározó és nem feltétlenül pozitív. Ami a kérdésed illeti, Gábor, egyrészt tíz éven keresztül a kormány kiválóan csinálta, hogy haladt előre szisztematikusan a jogállam lebontásában, és élvezte az egyre nagyobb uniós transzfereket. Körülbelül két évvel ezelőtt kezdett megfordulni a dolog. Azt gondolták, feltételezem, a kormányban, hogyha eddig bevált ez a csiki-csuki, eddig nem

tudtak velünk semmit kezdeni, ezután sem fognak tudni. Ebben változás körvonalai látszanak. De én sem gondolom, hogy kitartanak az uniós kormányok keményen az elveik mellett, inkább félúton fogunk találkozni. Másrészt van egy rossz hírem: a korrupciót vígan lehet űzni az uniós forrásokon kívül is. A költségvetés a GDP nagyjából 49-50 százalékát költi el. Ehhez képest az uniós támogatás a GDP-nek a 4-5-6 százaléka. A maradék 40 százalék jelentős hányada diszkrecionálisan osztható. Kettő: mára úgy alakult a helyzet, a szereplők pályára lépése, hogy ha van elég rutinja a kormány-nak, akkor akár korrupciómentesen bejuttathatja a közbeszerzésekbe a hozzá közel álló pályázókat, ugyanis nincs nagyon más, számottevő versenyző a pályán. Következésképpen egyáltalán nem kell komoly kompromisszumokat kötni.

A bírósági függetlenség biztosítása nehéz alkunak tűnik. De azt megcsinálhatja, az ügyészségről, a médiáról, a jegybankról, a versenyhivatalról, az adóhivatalról vagy a számvevőszékről nincs párbeszéd az EU-val. Némileg eltérően látom, hogy az uniónak és a NATO-nak mennyire érdeke, hogy Magyarország bent maradjon. Az a NATO és az unió szempontjából sem közömbös, hogy itt az unió közepén egy ország kiválik, miközben körülötte csak uniós és NATO-országok találhatók, kivéve Szerbiát. Meg persze Ukrainát, de Ukrajna most igen jelentős támogatásban részesül, noha hivatalosan nem tagország. Tehát egy folytonossági szakadást nem valószínű, hogy nagy örömmel vennének. Kompromisszumok megkötését valószínűsítem.

Vásárhelyi Mária Úgy érzem, hogy a propaganda szerepét sem az Európai Unió, sem a magyar ellenzék nem realizálta. Mindig elhangzik, hogy a propaganda milyen fontos, de én is azt kérdelem, amit Juli, hogy miért kerültünk éppen mi kerültünk éppen ilyen helyzetbe. Ebben én messze a legnagyobb szerepet a propagandának, illetve a médiamonopólium kialakulásának tulajdonítom. És azért állok értetlenül állok azzal szemben, hogy ennek a súlyát sem a magyar ellenzék nem igazán érzékeli, az Európai Unió sem érzékeli igazán. Nem kell nagyon messzire visszanezünk a múltba: a propaganda elég volt 6 millió ártatlan európai állampolgár meggyilkolásához, a propaganda állt egy az egyben a ruandai tömeggyilkosság és az örmény népirtás mögött és ugyanúgy a propaganda áll az orosz és ukrán nép közötti viszony alakulása mögött is, ugyanis ez a háború nem most kezdődött. 2014 óta az orosz médiában folyamatosan egyfolytában gyűlöletkeltő, fasiszta propaganda folyik Ukrajna ellen, és ez ágyazott meg annak, hogy az orosz közvélemény ma Ukrainát fasiszta, Oroszországra veszélyes oszágnak tartja. Az orosz nép jelentős része ma Putyint támogatja a háborúban. Tehát az, hogy az Európai Unióban szóba se kerül az, hogy milyen médiaviszonyok vannak Magyarországon, az jövéhetetlen.

Dobrev Az az igazság, hogy szóba kerül. Nagyon nehéz megfogni. Tetünk lépéseket, de gyorsan világossá vált, hogy akkor tudunk eredményt elérni, ha olyan jogszabályt találunk, amihez nem kell egyhangú döntés. Hiszen Orbán értelemszerűen soha

nem fog maga vagy Kaczynsky el-
len szavazni. A propaganda szerepe
brutális. Ebben a hibrid illiberális
rendszerben, amiben élünk, hogy a
tanár úr előtt ne használjam a dik-
tatúra kifejezést – különösen. Nem
kell már elvinni a tanárembert feke-
te autóval a börtönbe, mert megvan-
nak ahhoz az eszközök, hogy senki-
hez ne jusson el a tanárember szava.
Az az irtózatossággal teli propa-
ganda, ami az emberekre rázuhan,
az éppen ezért teszi lehetővé a XXI.
században, már a szofisztikáltabb,
ha úgy tetszik, puhább módszerek
használatát, úgyhogy ennek a jelen-
tőségét nem tudjuk lekicsinyelni, ez
az egyik legnagyobb problémánk, és
mindenhol keressük annak a lehe-
tőségét, hogy hogyan lehet ezt va-
lahogy áttörni. 2014-ben a Fidesz
kevesebb szavazóval nyert, mint
amivel 2006-ban ellenzékbe került.
2018-ban többen szavaztak a Fidesz
ellen, mint a Fideszre. Mind a két-
szer kétharmaduk lett a megváltoz-
tatott választójogi törvény miatt. De
a 2021 októberi felmérések szerint
még ezzel a propagandával szem-
ben is vezetett az ellenzék egy picit
a Fidesszel szemben. Még a brutá-
lis goebbelsi propagandával sújtva
szemben is hajlandó lenne az ország
fele a Fidesszel szemben szavazni.
Ezzel a kormányzati tevékenység-
gel, ezzel a minőségi kormányzással

egyszerűen nem lehet normális kö-
rülmények között többséget szerezni
ebben az országban. Hát a demok-
rácia ellen már '14-ben megbuktak
volna, a vízgazdálkodástól kezdve a
műemlékvédelemig, az ÁNTSZ-től
a gazdaságfejlesztésig, a monetáris
politikától az oktatáspolitikáig. Hát
nem tudunk olyan rendszert monda-
ni a kormányzat alrendszerei közül,
amelyik valamilyen módon úgy mű-
ködne, hogy megelégedéssel töltsen
el legalább az abban szereplőknek a
felét. Úgyhogy én erősen úgy gondo-
lom, hogy ebben az országban több-
ségben vannak azok, akik nem sza-
vaznának Orbánra. Nagyon komoly
politikai feladat megszervezni ezt a
többséget. Elbuktunk vele az elmúlt
években jó párszor.

P. Szűcs Legyen ez a végszó?

Dobrev Jaj, ha végszó, akkor
nem! Az elmúlt években jó párszor
nekiveselkedünk, de újra meg kell
próbálni, és muszáj reggel úgy föl-
kelni, hogy tovább csináljuk, megcsi-
náljuk. (Taps.)

P. Szűcs Köszönöm szépen a
résztvevőknek és a vendégeknek,
hogy a fagyos légkörben, körülbelül
16-17 fok lehet most itt, ellátogat-
tak hozzánk. Ezek szerint még nincs
minden veszve.

„A trójai háború még nem ért véget...”

Körkérdés az orosz irodalom tizenhat kutatójához 2022-ben

Miközben Ukrajnában fegyverek dörögnek, felfordult a világ nagy részének gazdasági élete, és ennek következményeként egyelőre nehezen kontrollálható társadalmi változások indultak meg, a tudományos világ is átalakul. Az utóbbin belül is elenyészőnek tűnő problémát jelent szakterületem, az orosz irodalom kutatásának helyzete. Adatokban csak részben lehet kifejezni az itt bekövetkezett változást, de annak mértéke, ha csak ezt a kis zárt területet nézzük, földcsuszamlásszerű. A társadalom- és irodalomkutatást világméretekben érintette a korábban megindult dekolonizációs kutatás szemléletváltó átírása, amely Edward Said *Orientalism* (1978) című könyve indította meg. Szerzője azonban Oroszországot (valamint Törökországot) tudatosan kivette a vizsgált szférából, mondván, hogy az orosz gyarmatosítás nem távoli tengereken szerzett területeket, hanem határai mentén terjeszkedett, és a hódítás kulturális hatása ezért más volt, mint Nagy-Britannia vagy Franciaország esetében. Said alap gondolatai legfőképpen azért lényegesek, mert rámutattak a kulturális hatásmechanizmus hatalmi vetületeire. Azóta az irodalomtudománynak is számolnia kell azzal, hogy a kultúra erő, sőt, az erőszak hordozója is lehet. Ennek elemzése az orosz irodalom vonatkozásában nagyon

termékeny terület lesz a közeljövőben, kutatóira vár.

Az ukrajnai háború kiváltotta átértékelési hullámban minden kutató egyes-egyedül dönt arról, milyen pozíciót vállal fel, változtat-e bármit eddigi életén és munkáján. Még akkor is, ha egyes egyetemek nyilatkozatokat tettek közzé, amelyeknek szellemét követik vagy nem követik intézkedések. Szakmám bénultsággal reagált a február 24-i orosz agresszióra. Szakmán az orosz irodalom kutatását értem, nem a teljes szlavisztikát (több szláv kultúrával foglalkozó tudomány, elsősorban nyelvészet), és nem is ruszisztikát (az orosz történelem kutatóit.) Szakmámban tehát nem indult konzultáció a helyzetre adandó válaszokról, pedig korántsem volt egyszerű a mérlegelés. Szélsőségek és kétségek között vergődtünk, tudatos és érzelmi állásfoglalások között is tévelyegve. Voltak azonban, akik ugyanúgy folytatták, ahogyan azelőtt, aminek tápot adott a hazai hivatalos állásfoglalások és intézkedések kétértelműsége. Másoknál viszont akár az orosz iránt érzett düh, undor, szégyen vagy teljes passzivitásba menekülés, leállás is előfordult. Egy mindig mosolygó francia kollégámnak azt írtam újévre, hogy kívánok neki mosolygós 2023-as évet. Válasza: „ami engem illet, csak most kezdek kilábalni a háborúval kezdődő mély

depresszióból, hónapokig inkább egy zöldségre hasonlítottam, mintsem emberi lényre, de tanulok már mosolyogni”.

Jómagam kezdettől próbáltam beszélgetni a helyzetről kollégákkal, nem csak magyarokkal, de ezekből ritkán alakult ki odavetett frázisoknál mélyebb, valódi eszmecsere. Végül a párbeszéd reményében körkérdes formájában kezdeményeztem az alábbi dialógust. A körkérdes irodalmi körökben hagyományos forma, semmiképpen nem azonos a felméréssel, hanem kisebb esszéket, magvas gondolatokat, véleményeket várnak a kérdezők. A válaszadókat név szerint keresik fel a kérésekkel, kiválogatják, kiszemelik őket. Feldolgozni sem szokás, végképp nem adatokkal. Az értékelés az olvasókra vár.

Tizenhat (plusz egy) kollégától kaptam válasz, oroszul vagy angolul. Némelyektől azonnal, némelyektől személyes levélre, unszólásra. Az utóbbi esetek érződnek az elnagyolt válaszokban is. Sokkal több kérdésem lett volna, de végül négy összetett, bővebb kérdést küldtem el. A megfogalmazással egyrészt serkenteni szándékoztam a gondolkodást, másrészt némi szabadságot is a hangsúlyok elhelyezésében.

1. Kérdés Önről. Mi változott az életében és a munkájában a háború kezdete óta (emigráció, passzivitás, tudományos témaváltás, részvétel/visszalépés az együttműködésekben, konferenciákon, publikációkban) – a bojkott változatai az Ön részéről.

2. Kérdés a külső körülményekről. Mi változott a munkájában a háború kezdete óta (munkakedv vagy lehetősége a munkának, tudományos kapcsolatok, szakmai élet, publikációs lehetőségek).

3. Kérdés a tudományról és az egyetemről. Milyen károkat okozott a háború a felsőoktatásnak és a kutatásnak (a hallgatók száma és hangulata, szakmai kapcsolatok, projektek és együttműködések).

4. Kérdés az orosz irodalomról. Felül kell-e vizsgálni a múlt orosz kultúráját, újra kell-e értékelni konkrét elemzésekben.

Nem vagyok szociológus, így azt sem tudtam végérvényesen eldönteni, hogyan tagoljam a válaszokat. Ha az egyes kérdések alá beírom az arra a kérdésre vonatkozó mind a tizenhat választ, a stratégiák összképe rajzolódik ki. Ezek szétartása izgalmas és jellemző is a helyzetre, mert az egyik alapvető kérdés az, hogy milyen közös pontok és milyen „szélső értékek”, legtávolabbi pontok nyilvánulnak itt meg, és hogyan fogalmazható meg köztük a távolság. Az elsődleges távolság természetesen az otthoniak (a hallgatásra ítélték) és az emigránsok (immár szabadabban szóló, de kivetett emberek) között feszül. Ha viszont a válaszoló személyeknek mind a négy válaszát együtt közlöm, kirajzolódik az adott országban élő kolléga portréja, és esetleg láthatóvá válik, mi az adott vélemény egyéni háttere. Ezen belül más és más módon keverednek az indulatok és ítéletek, vagyis az érzelmi reakciók és a tényekből, kutatási eredményekből levont következtetések. Az eseményekhez ennyire közel még csak szándékokban jelent meg a történeti és filológiai munka irányváltása, a kulturális és politikai elvek és a gyakorlat közötti feszültséget/távolságot pedig élesen meghatározza a fizikai hely, hol is él most a válaszoló, mennyire szabadon beszélhet.

Senki nem akadt, aki ne ítélte volna el a háborút, bár ennek elemzésébe kevesen kezdtek bele. Meglepő, hogy a II. világháború és a háborús irodalom átértékelését, ami engem elsősorban izgat, föl sem veti senki, pedig a propaganda egyik eszköze lett a nagy Honvédő Háború manipulált, analógiaként kezelt „hősi” múltja. Márpedig ami ma az orosz nemzeti öntudatot tüzei, az akkor legjobb esetben is csak szovjet össz nemzeti volt, és az akkori megtámadott (áldozat) szerepe vagy a gyengébbet védő átmeneti szerep éppen a maival ellenkező helyzet, csak a kifacsart propaganda állítja be párhuzamnak. Feltételezhető, hogy a putyini rezsim e párhuzam megteremtésnek érdekében visel elavult harcmodorral háborút.

Végül az egy kérdés – tizenhat válasz szerkezet mellett döntöttem, egyrészt mert úgy könnyebb a kérdést észben tartani, másrészt mert elsősorban a helyzetet kívánom most közvetve jellemezni és átlátni. (Aki viszont empatikusan mégis a személyeket képzelné maga elé, ezt is összeállíthatja némi lapozgatással.)

A körkérdés mögött kirajzolódik egy hálózat is. Nemcsak a hasonlóságoké vagy különbözőségeké, hanem a térképen az elképzelt helyeké, ahonnan a válaszok érkeztek: Moszkva és Szentpétervár, Róma és Zágráb, Prága és Salzburg, Franciaország és Németország, Izrael és Lengyelország, USA és Kanada. És a végén következnek a saját válasszaim, no meg néhány kísérlet a következtetésre, korántsem szakszerű vagy kimerítő módon. És befejezésül egy válasz a tizenhetedik válaszoló kollégától.

1. Kérdés Önről

Mi változott az életében és a munkájában a háború kezdete óta (emigráció, passzivitás, tudományos témaváltás, részvétel/visszalépés az együttműködésekben, konferenciákon, publikációkban) – a bojkott változatai az Ön részéről.

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutató, Moszkva

A háború nem változtatott semmit az életemben és a munkámban. Együttműködéseim megmaradtak több EU-s országgal is, publikáltam egy lengyel kötetben, meghívtak egy izraeli konferenciára, cikket publikáltam Svájcban, igaz, nem jelöltem meg az Orosz Tudományos Alapítvány támogatását, de a folyóirat ingyen publikált, felkértek.

2// Neves olasz nyugdíjas professzor asszony, Róma

Megpróbáltam és próbálok szorosabb kapcsolatot tartani az oroszokkal és az ukrán kollégákkal és barátokkal, akik különbözőképpen, de ugyanúgy szenvednek a jelenlegi helyzettől. Abban a meggyőződésben, hogy a kultúra a politikai helyzet felett áll, és hogy a kultúra szankcionálása felháborító. Csak a kultúra hozhatja össze az embereket és a nemzeteket. Ez a küldetése. Amikor Olaszországban megpróbálták diszkriminálni Dosztojevszkijt (egy róla szóló előadást betiltani – H. Zs.), írtam egy nyílt levelet, amelyet közétettek.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

Már nyugdíjas vagyok, de a háború kezdete óta mégis megváltozott pár dolog az életemben. Kisvárosunkban ukrainai menekültek élnek, akiket minden lehetséges módon támogatok.

4// Ukrajnai születésű, orosz anyanyelvű izraeli kutató, Tel-Aviv

2014 óta tudtam, hogy nem fogadhatom el a meghívást a donyecki konferenciára (vannak ott kollégáim, akiket szerettem volna látni, meghívást kaptam), mert ebben az esetben soha többé nem tudnék eljutni szülővárosomba, Kijevbe. 2022. február 24. óta nem tervezek oroszországi utazást. Személyesen nem bojkotálom egyetlen kollégámat sem, de nem küldök kéziratokat Oroszországba. Február vége óta azonban nem írtam semmit, és nagyon keveset olvastam. Sokat beszélek Skype-on egy kijevi iskolatársammal, akinek nincs hova elutaznia.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Az egyetememen létrehoztam egy heti podcastet a háborúról, ahol én és a kollégáim interjúkat készítünk mindenféle emberekkel, a világ minden tájáról.

Mindenkit arra bátorítok, hogy tegye ugyanezt. A világnak hallania kell a tanúk közvetlen hangját: ez történelem. Használunk kell képességeinket: nyelvi, szervezési, előadói, szerkesztői, kapcsolati hálózatunkat, hogy dokumentáljuk, ami történik.

A montreux-i Nabokov-konferenciára (2023 nyara) nem megyek, úgy érzem, hogy háború idején ez nem helyénvaló.

Gyakorlatilag nincs kapcsolatom oroszországi kollégáimmal; sokukkal szándékosan megszakítottam a kapcsolatot, mert támogatták a háborút.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Nem vagyok hajlandó hivatalos kapcsolatot fenntartani orosz intéz-

ményekkel, de továbbra is együttműködöm egyes kollégákkal, különösen azokkal, akik elmenekültek Oroszországból. De nem veszek részt az orosz tudományos intézmények kiadványaiban, és nem veszek részt konferenciákon.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan.

A Krím 2014-es annektálása után felhagytam a krími publikációkkal és konferenciákkal, beszüntettem a kommunikációt és az együttműködést azokkal az orosz kollégákkal és szervezetekkel, akik támogatták a „Krim nas”-t („Miénk a Krím” vélemény és mozgalom – H. Zs.) és a Donbasz megszállását, felhagytam a publikálással az orosz „vastag” folyóiratokban és a részvétellel az orosz ösztöndíjas projektekben, és fokozatosan külföldi tudományos és irodalmi felületekre tértem át. Ezzel párhuzamosan folytattam azért az orosz–ukrán irodalmi kapcsolatok kutatását és a történelmi források közzétételét, igyekeztem a témával kapcsolatos tudományos információkat az ukrán és az orosz közönséghez egyaránt eljuttatni. Az ún. LNR és a DPR 2022. februári elismerését követően kiléptem az utolsó orosz tudományos projektből is, amelyben részt vettem. A teljes invázió után egy orosz magánkiadótól visszavontam a könyvem kéziratát. Személyes kapcsolatot tartok fenn orosz kollégákkal, akiknek háborúellenes álláspontját ismerem, de nem veszek részt semmilyen orosz rendezvényen, beleértve a külföldön szerveztetteket.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

Nem változtattam semmit magamtól a munkámban, minden változtatás kényszerűségből történt, de a jelenlegi légkörben nagyon nehéz dolgozni, különösen a humán tudományok művelői számára.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves oroszirodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

Mivel nem tudok többé Oroszországba utazni, a szovjet tömeges erőszakkal és táborokkal kapcsolatos kutatásaimat Közép-Európába és a posztsovjét térség más országaiba helyeztem át. A nyáron terepmunkát végeztem a Cseh Köztársaságban, egy lengyelországi és egy balti projektben, valamint egy kazahsztáni expedíciót a Gulag nyomait keresve. Részletesebben szerettem volna megvizsgálni a táborok és a büntetőtelepek szerepét mint a gyarmatosítás eszközt.

Azt is éreztem, hogy az írói stílusom változik. Szigorúbban, tömörebben, rövidebben akartam írni. A hosszabb szöveg, amin korábban dolgoztam, még mindig nem mozdul, és nem tudom, hogyan térhetnék vissza hozzá – a világ megváltozott. Ehelyett írtam néhány cikket és egy rövid esszét az ukrainai háborúról. Több időt kezdtem szentelni a Memorial France keretén belüli tevékenységnek.

10// Filozófus, műfordító, irodalomkritikus, 2011 óta orosz emigráns, nő, a Szabadság Rádió munkatársa, Prága

Világossá vált, hogy amíg nem lesz oroszországi rendszerváltás, addig nem megyek oda többé, és nem in-

dítok új projekteket orosz intézményekkel, még magánintézményekkel sem, még akkor sem, ha azok háborúellenesek. Az én szemszögemből nézve csak a tiszta underground elfogadható az együttműködés szempontjából, de ők egyelőre nem hívnak együttműködésre. Új emigráns kezdeményezések sincsenek kilátásban. Munkám szinte teljesen az újságírás, és valami naplószerű, nem nyilvános szférába került. Az általános állapot a depresszió (amely a háború első hónapjainak dühét, könnyeit és borzalmát váltotta fel).

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

Nyugat-Ukrajnából, Galíciából származom, orosz filológiából diplomáztam Drohobicsban. Mindig is érdekelt a lengyel, ukrán és német irodalom, és később a cseh is. Sokat írtam és publikáltam ukránul, lengyelül és németül is. Így érdeklődési köröm a háború kezdete óta semmit sem változott. Az egyetlen dolog, ami változott, hogy a nemzetközi konferenciákon németre váltottam, és elkezdtem fejleszteni nagyon gyenge angol nyelvtudásomat. Természetesen nem veszek részt oroszországi konferenciákon, és nem valószínű, hogy valaha is összeszedem magam, és elmegyek Oroszországba (bár gyakran jártam ott). Ami orosz kollégáimat illeti, megszakadt velük a kommunikáció, három kivétellel.

De 2022 februárja után két dolog változott meg számomra teljesen. Egy: megértettem a német értelmiség 1933 és 1941 közötti helyzetét, amit korábban – sok német kollégám magyarázata ellenére – nehéz volt megérteni. Kettő: kezdtem megérteni, hogy milyen szakadékba (gödörbe, mocsárba) zuhant az a hazug-

ság, amelyre az orosz társadalmat a „bolsevik” utódok építették, vagyis kiderült, hogy arra építették.

12// Szlavista professzor, tan-székvezető, Ausztria

A háború februári kitörése valószínűleg sokk volt számomra. Úgy próbáltam ebből kilábalni, hogy a lehető leghamarabb megszerveztem egy általános előadás-sorozatot Ukrajnáról, amely nemcsak szlavistáknak szólt, hanem minden érdeklődőnek – minden az interneten ment. Az előadók többnyire osztrák kollégák voltak, „ukrán tapasztalattal”. Ezt az osztrák szlavisták társaságának képviselőjeként tettem. Ebben a minőségemben azonnal, még február 24-én írtam egy hivatalos tiltakozó és felháborodott levelet az ausztriai orosz diplomáciai képviselőknek. Az egyetemen le kellett állítanunk, be kellett fagyasztanunk a tudományos együttműködést az oroszországi egyetemekkel. A rektorátus számára hivatalos magyarázatot fogalmaztam meg orosz nyelven, amely az együttműködés felfüggesztéséről szóló közleményt kísérte.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

2020-ban hagytam el az Orosz Föderációt, mivel büntetőjogi felelősségre vonás fenyegetett a közösségi médiában tett megjegyzéseim miatt. Pontosabban: egyetértettem azzal, amit Susan Sontag 1992-ben mondott, amikor azt javasolta, hogy az orosz újságírók a terrortámadásokat tekintsék a csecsenek és ingusok Szovjetunió/Oroszország elleni nem-

zeti felszabadító harca részének. Azért írok ilyen részletesen, mert az a nagy általános tragédia, amely február 24-én az egész társadalmat sújtotta, sokak számára logikus folytatása vagy fejleménye volt annak, ami már korábban is történt az életünkben.

2020-ban megalapítottunk egy Szabadegyetemet, amelyet Lettországból civil szervezetként jegyeztettünk be, és két év alatt lassan, de biztosan vándoroltak ki tanáraink és részben diákjaink az Orosz Föderációból. De 2020–2021-ben ez csak egy lassú folyamat volt. 2022. február 24. után összeomlott minden. Egyrészt családommal és kollégáimmal igyekeztünk segíteni az ukrán menekülteknek, amennyire csak tudtunk. Másrészt megpróbáltunk segíteni orosz kollégáinknak, hogy elmeneküljenek az országból. Mi már hozzászoktunk az emigráns léthez, de lehangolt bennünket mind a valódi menekültek látványa, mind az Orosz Föderációban egyre szélesedő abszurditás. Német barátaink együttérzéssel néztek ránk: mi pedig most érezhettük át valójában, amit a németek tapasztaltak meg a nemzetiszocializmus veresége után. A különbség egy szempontból nem a mi javunkra szól: a mi nácizmusunkat, Putyin „rasszizmusát” távolról sem győztük le. És az orosz lakosság többsége ezt még nem érti.

2022 elején a világjárványból még csak éppen kezdtünk kilábalni, de a háború kitörésével a világjárvány teljesen mellékes lett. Ugyanakkor éppen a világjárvány idején kezdett kialakulni a mikrocsoportok (kisközösségek) közötti interakciók új légköre: a kötelékek megtanultak felbomlani, a „hazafiság” elté-

rő értelmezése, a „tudatlanság” új értelmezése, a barátok és rokonok haláláról más és másképpen gondolkodás miatt. De ezek mind veszekedések voltak még csak, nem szakítások.

A háború viszont sok szakítást hozott, régi barátságokat szüntetett meg, és olyan országgá változtatta a emberek hazáját, ahová soha többé nem lesz kedvük visszatérni. De mindez persze semmiség ahhoz képest, hogy Ukrajnában embereket gyilkolnak. Ennek fényében az orosz állampolgárok összes erkölcsi szenvedése semmi.

A tudományos élet tartalma és formái azonban nem változtak, csak jelentősen lecsökkentek. Én magam megmaradtam szenny tisztító filológusnak. Semmit sem kellett változtatnom a Putyin Oroszországhoz való hozzáállásomban. De a háború előtt az ember át tudott váltani valami másra, zenét hallgatni, koncertekre járni, most pedig lehetetlen úgy sétálni a német vagy lengyel városok utcáin, hogy ne gondoljon arra, hogy az orosz hadsereg Ukrajnát pusztítja. Ezek a városok még mindig tele vannak üres házakkal, a második világháború alatt elpusztult városrészek üres házaival. Az, hogy most az egyik gyújtogató egy volt szovjet marhapásztor, egy olyan csekista, aki Drezdában szolgált, egyszerűen a történelem gonosz ironiája.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves college-ban, New York ál-lam

Tolsztojt, Babelt, Nabokovot és Puskint tanítok, mint korábban, ugyanolyan elkötelezett vagyok az orosz nyelv tanítása iránt, és a diákjaim ugyanolyan érdeklődők,

analitikusak és elkötelezettek. A háború azonban számtalan módon bekerült a tananyagba. Mindannyian hírekkel kapcsolatos komponensekkel egészítjük ki az óráinkat, sok tanórán kívüli rendezvényünk van az aktuális helyzetről, és megváltoztattuk a kritikai szemszöveget, amelyből a kánont megközelítjük (én legalábbis). Új kurzusokat tervezünk, amelyek olvasmánylistájára ukrán és belorusz (sic!) irodalom kerül. A hangulat józan, mindannyian küzdünk.

15// Az orosz irodalom profesz-szora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Szerencsére nem kellett semmit sem változtatnom a szakmai és egyetemi életben, mióta Oroszország lerohanta Ukrajnát. A Dosztojevskij- és Tolsztoj-kurzusomat a szokásos módon, minden incidens nélkül tanítottam le. Tudományos munkámat nem érinti a háború, így az is érintetlen maradt, kivéve, hogy a háború miatt sokkal kevesebb időm volt rá (lásd alább).

16// Az orosz irodalom profesz-szora, nő, Zágráb

Nyugtalan lettem. Eszembe jutott az 1991-es háború, majd az 1999-es bombázás. Sajnáltam az embereket, az áldozatokat, a menekülteket. Továbbra is együttműködtem a kollégáimmal. Folytattam a kapcsolataimat hivatalos szinten. Konferenciákat szervezünk, együttműködünk projektekben, orosz kollégák munkáit publikáljuk folyóiratainkban és fordítva, mi is publikálunk kint... Kapunk valamilyen hivatalos levelet a korlátozásról, intézményi együttműködésről, de senki sem tudja, mire vonatkoznak.

2. Kérdés a külső körülményekről

Mi változott a munkájában a háború kezdete óta (munkakedv vagy lehetősége a munkának, tudományos kapcsolatok, szakmai élet, publikációs lehetőségek).

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutatónő, Moszkva

Nehéz dolgozni, nehéz koncentrálni, állandóan a háborúra gondol az ember. De ugyanakkor megpróbál elmerülni a munkában, hogy elterelje a figyelmét.

2// Neves nyugdíjas professzor asszony, Róma

A háború elején megkövültem, és hetekig nem tudtam a munkámra koncentrálni. Ugyanez történt a legtöbb orosz honfitársammal is. Például római folyóiratunk 2022-es számának anyaggyűjtése nehézségekbe ütközött, mert március–májusban nem kaptunk semmit, így késve küldtük el az anyagokat a kiadónak.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

Az Oroszországgal való tudományos kapcsolatok megszakadtak, be vannak fagyasztva. Új témáim vannak, Oroszország agresszív birodalmi hagyományaival kapcsolatosak. Német folyóiratokban publikálok.

4// Ukrajnai születésű orosz anyanyelvű izraeli kutatónő, Tel-Aviv

Oroszországon és Ukrajnán kívül élek, így az életem a szokásos módon zajlik. A publikációs lehetőségek megfogyatkoztak.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Munkám kevéssé függ az orosz kapcsolatoktól és publikációktól. Évek óta csak külföldi sajtóban publikálok, de oroszul. Két verseskötet-

tem jelent meg 2022-ben: Skóciában és Kijevben. Számos tudományos témám és könyvem került felfüggesztésre, egyszerűen nem volt rá időm a különböző, Ukrajnát segítő akciók miatt.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Több figyelmet fordítok az orosz irodalom birodalmi jellegére.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan

2014 óta a kiszámíthatóság és a hosszú távú tervezés eltűnt az életemből és a munkámból. Az orosz levéltári és nyomtatott forrásokkal való munka lehetőségei jelentősen szűkültek, miközben a ruszisztika társadalmi presztízse Ukrajnában folyamatosan csökkent. 2022-ben menekült lettem az EU-ban, és elvesztettem a lehetőséget, hogy teljes értékűen részt vegyek a tudományos tevékenységekben, mivel saját munkaanyagaim hozzáférhetetlenek, a tudományos könyvtárakhoz és archívumokhoz való hozzáférés nehéz, mozgásszabadságom korlátozott, és a háborús stressz nyomaszt. Másrészt rövid távú munkatapasztalatot szereztem egy európai egyetemen, amit szeretnék folytatni és fejleszteni.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

A háború kitörésével sok európai és amerikai kollégám kénytelen volt kivonulni az általam vezetett tudományos programokból. A nemzetközi konferenciák, amelyeket sok éven át tartottam, sok résztvevőt

veszítették el. Ráadásul az összes repülőjárat törlése szinte lehetetlené tette az Orosz Föderációba való beutazást vagy az onnan való távozást, még akkor is, ha valaki részt szeretett volna venni. Nem tudtam elmenni egy nagy konferenciára az Egyesült Államokba, ahová már régén meghívtak, mert a repülőjáratokkal kapcsolatos problémákon kívül ma már nincs mód vízumot sem szerezni, sem pénzügyi támogatást kapni egy ilyen utazáshoz. Ami a publikációkat illeti, eddig nem történtek nagyobb negatív változások (eltekintve attól, hogy Oroszország elutasította a Scopus és a Web of Science adatbázisban a részvételt). Egy másik fontos változás: mivel az orosz bankkártyákat a nemzetközi fizetési rendszerek már nem fogadják el, nem tudunk előfizetni tudományos folyóiratokat, tagdíjat tudományos társaságokba és könyveket vásárolni.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves oroszirodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

Eleinte úgy tűnt, hogy a kutatómunkám és általában a kutatás teljesen elvesztette az értelmét. Sok éven át foglalkoztam a tömeges erőszak reprezentációjával, a Gulag, a holokauszt stb. emlékezetével, de a felhalmozott tudást nem tudtam a jelenre alkalmazni. Sőt, úgy tűnt, hogy amikor a múlt „borzalmaival” foglalkoztam, elbújtam a jelen elől. De aztán megláttam, hogy ez mennyire fontos a múlt megértéséhez, és hogy minden erőfeszítésünk ellenére milyen kevésbé értjük a tegnap és a ma közötti kapcsolatot, és viszont átértem a munkához, de más módon, új témák bevonásával. Ma már

nem utasítom el, hogy a nagyközönség számára előadásokat tartsak a háborúról, viszont a tudományos konferenciákon való részvételemet korlátoztam a tisztán filológiai témákra. A tudományos kapcsolataim Oroszországgal részben megszakadtak, ugyanakkor egy új emigráns közösség van kialakulóban, bár még nem egészen világos, hogyan fog ez működni.

Ami a franciaországi orosz kulturális szervezeteket illeti, 2014-ben megszakítottam velük minden együttműködést. Ebben a tekintetben semmi sem változott számomra.

10// Filozófus, műfordító, irodalomkritikus, a Szabadság Rádió munkatársa, 2011 óta orosz emigráns, nő, Prága

A háború miatt megduplázódott a munka a Szabad Európánál, és ezt zokszó nélkül kell csinálnom. Az ukrán nyelvet magam tanultam meg (passzívan, de nagyon sokat olvasok). Könnyebb lett újságírói kapcsolatokat létesíteni korábbi moszkvai kollégáimmal, mert most mind emigrációban vannak. Nehezebb lett az Oroszországban maradt barátokkal és kollégákkal a beszélgetés, és nincs is hozzá kedvem: élesen érezhető, hogy csak magukra koncentrálnak.

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

Megszűntek tudományos kapcsolataim Oroszországgal, és ennek megfelelően beszüntettem publikációimat Oroszországban.

12// Szlavista professzor, tanácskezelő, Ausztria

A napi munkámban nincsenek nagy változások, de a kilátások, a perspektíva megváltozott: a nemzetközi tudományos rendezvényeken

való részvétel az Orosz Föderációban nullára csökkent, hallgatóinkat nem tudjuk kiküldeni gyakorlatra orosz egyetemekre, és alternatívákat kell találnunk számukra.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

Most annyit írhatna az ember, amennyit csak akar, csak éppen nem megy a munka. Viszont a diákokkal való munka létfontosságú szükségletté vált: pszichológiai és filozófiai síkon is segítjük egymást: valahogy el kell magyaráznunk egymásnak, hogy mi történik. Végül is van egy egész generáció, amely Putyin alatt nőtt fel, és amelyet az orosz iskola egy bizonyos szellemben nevelt, azaz tájékozatlanok, zavarodottak, elveszettek. Régebben a szovjet nyelvvel kapcsolatos kutatásokat végeztem, és azzal foglalkoztam, hogyan maradt fenn a posztszovjet időszakban. A szovjet, sőt, mi több, sztálinista elem túlzott, veszélyes jelenlétéről az új orosz diskurzusban tettem abszolút akadémikus következtetéseket, és ezt sok kollégám nagyon nem szerette. Néhányan pedig azt gondolták, hogy túlzok, mert az orosz kultúra európai, nyugati, modern, posztmodern, liberális stb. Most, hogy Oroszország kulturális visszafejlődése mindenki számára nyilvánvaló lett, mégis írok egy kis könyvet annak a világnak a szellemi, sőt nyelvi genealógiájáról, amelyben most találtuk magunkat. Biztos vagyok benne, hogy következtetéseim megint csak nem fognak tetszeni az „orosz világban” és a „nagy orosz kultúra” külföldi rajongóinak világában.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves college-ban, New York állam

Mindannyian hírekkel kapcsolatos komponensekkel egészítjük ki az óráinkat, sok tanórán kívüli rendezvényünk van az aktuális helyzetről.

15// Az orosz irodalom professzora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Életemnek ez a része jelentősen megváltozott. Miután Oroszország háborúja elkezdődött Ukrajna ellen, csatlakoztam az egyetemem Scholars at Risk csoportjához, és közreműködtem abban, hogy egyetemünkre jöhessen egy ukrán tudós és felesége. Három hónappal ezelőtt érkeztek, és azóta segíték nekik a kanadai letelepedésben. Ez nem volt könnyű, mert nem tudnak angolul (és nem is fiatalok). Ezért nehéz folyamat ez számukra, még akkor is, ha egy team segít nekik. A Scholars at Risk csoportunk egy orosz ellenzékit is támogatott, aki nem tud visszatérni Oroszországba. Szóval... igen... valamilyen fontos okból... nem volt időm a tudományra úgy, ahogy általában szoktam dolgozni, mert megpróbáltam enyhíteni, ha csak egy kicsit is, a háború okozta katasztrófákat.

16// Orosz irodalom professzora, nő, Zágráb

A publikálás zavartalanul megy tovább. A tudomány, véleményem szerint, minden háborút túlél, megszállásokat, hadműveleteket, intervenciót... Emlékszem Sztjepan Trofimovics szavaira Dosztojevszkijnél az *Ördögökben*, hogy a tudomány és a kultúra az egyedüli erő, amely megváltoztatja a világot.

(Kiegészítés: a kolléga erősen átírta a korántsem így hangzó vonatkozó idézetet, amivel szembesítettem is. A hivatkozott rész az *Ördögökben* így hangzik: „Tudod, az emberiség élélhet az angolok nélkül, Németország nélkül, az orosz emberek nélkül nagyon is, tudomány nélkül is, kenyér nélkül is, egyedül szépség nélkül lehetetlen élni...” Kollégám ezt úgy érti: „szerintem itt a szép tudományban ezért reménykedik Dosztojevszkij”.

Trofim Ivanovics a regényben egy elavult nézeteket valló idealista, talán egykori utópikus szocialista, aki maga Dosztojevszkij is volt, ezért száműzték, de visszatértekor már vallásos szlavofil lett.

Jó példa ez arra, hogyan módosítják a kutatók nézeteik igazolására az irodalmi idézeteket, hogyan használják légből kapott elméletek alátámasztására. Nem rosszabbul, csak ártatlanabbul, mint a politikai ideológusok.)

3. Kérdés a tudományról és az egyetemről

Milyen károkat okozott a háború a felsőoktatásnak és a kutatásnak (a hallgatók száma és hangulata, szakmai kapcsolatok, projektek és együttműködések)?

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutatónő, Moszkva

Személyes kapcsolataim és projektjeim érintetlenek, de nincsenek hivatalos kapcsolatok. Nem lehet sehova sem elutazni, ez is nyomasztóan hat. Németországban kevés az esélye, hogy ösztöndíjat kapjak – csak azok kapnak, akik emigrálnak. Én pedig nem adhatom fel a moszkvai munkámat, a korom miatt és az erőm miatt. Intézetünkben

konferenciát szerveztünk, ebben sok európai országbeli kolléga megtagadta a részvételt, de nem bojkott-ra hivatkoztak (valószínűleg azért, hogy ne szakítsák meg a személyes baráti kapcsolatokat). Ezért külföldről csak európai és amerikai egykori honfitársaink vettek részt.

2// Neves nyugdíjas professzor asszony, Róma

Már nyugdíjas vagyok, de tudom, hogy leállítottuk az orosz egyetemekkel folytatott projektek és együttműködések finanszírozását. Az akadémiai kapcsolatok nehezebbé váltak a kommunikáció szempontjából: például a WeTransfer nem működik Oroszországban, ugyanez történt néhány e-mail-szolgáltatóval is.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

A kár óriási, ez a jövőben fog megmutatkozni.

A háború egyelőre nem befolyásolja az orosz szakos hallgatók számát. Az általam jól ismert müncheni egyetem szláv hallgatói és kollégái hihetetlenül együttéreznek az ukrán kollégáikkal, és hajlandóak anyagi segítséget is nyújtani.

4// Ukrajnai születésű orosz anyanyelvű izraeli kutatónő, Tel-Aviv

Nagyon kevés diákunk van, és a szlavisztika egyáltalán nem tartozik a prioritások közé. Ezért nem érzek semmilyen változást a pedagógiai munkámban. Amikor részt veszek egy szlavista csoport találkozásán, és sok ukrán kollégát látok, orosz kollégákat pedig egyet sem, és erre rákérdezek, azt a választ kapom, hogy a másik találkozón, ahol nem voltam, éppen ellenkező volt a helyzet – és akkor megértem, hogy a tudomány megy a levesbe. Amikor egy

ukrán kolléga gorombáskodik egy orosz kollégával a Facebookon, undorodom.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Nem vagyok szlavista, de tudom, hogy sok Oroszországgal kapcsolatos projektet biztosan beszüntettek, és úgy gondolom, hogy ez a helyes lépés. Sokkal nagyobb nyomásra és teljes bojkottra van szükség.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Ebben a félévben a hallgatók száma jelentősen csökkent. Felmerül a kérdés, hogy hová küldjük a diákjainkat tanulni, hogy gyakorolhassák és fejleszthessék az orosz nyelvtudásukat. Intézetünkben mostantól lehetőség van az ukrán nyelv tanulására is. Sikerült ideiglenesen „megmentenem” egy szentpétervári kollégát, és reméljük, hogy lesz lehetőségünk őt is bevonni egy most folyó projektbe. Egy nyelvész kollégám több ukrán menekültnek segített ösztöndíjat szerezni, és egy nyelvi projektet kíván létrehozni a Németországban élő ukránokról.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan

A kár óriási. Először is, tudósokat, tanárokat és diákokat ölnek meg Ukrajnában. Másodszor, sokan kényszerültek távozni, és nem tudnak szakmai tevékenységet folytatni. Harmadszor, az orosz ágyúzás és megszállás következtében az egyetemi épületek, a kutatóintézetek épületei és felszerelései, az egyetemi könyvtárak épületei és gyűjteményei megrongálódtak, megsemmisültek,

vagy kifosztották őket. Negyedszer, 2014 óta az orosz kultúra és az akadémiai orosz tanulmányok térsége ismét orosz és külföldi részekre oszlik, ahogyan a Szovjetunió idején volt, és 2022 óta az említett részek közötti kapcsolatok jelentősen megnehezültek vagy megszakadtak. Én is úgy gondolom, hogy Ukrajnában a következő 10–20 évben egyáltalán nem lesz ruszisztika.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

A kár óriási. Az Orosz Föderációban nincsenek többé külföldi diákok és professzorok, azaz nemcsak a professzorok veszítették el állásukat (köztük én is, mivel az IRLI-n kívül még egy egyetemen is tanítottam), hanem nincsenek normális nemzetközi kapcsolatok és csereprogramok sem a diákok, sem a professzorok között. A kutatást sem lehet elszigetelten végezni, ez zsákutca. Az elmúlt hónapokban sok fiatal tudós hagyta el az Orosz Föderációt.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves oroszirodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

Erre a kérdésre még mindig nehéz válaszolni. A kár kétségtelenül óriási – a projektek, az együttműködés, minden leállt. Sok doktorandusz számára, aki azt remélte, hogy majd levéltárban dolgozhat, ez katasztrófának bizonyult. A tudományos téma-vezetők feladata az, hogy segítsenek nekik alkalmazkodni az új körülményekhez. Léteznek megoldások, de ahhoz, hogy megtaláljuk ezeket, ki kell jutnunk a sokkos állapotból, amelyben már hosszú ideje vagyunk. Egyes egyetemeken a háború következtében konfliktushelyzetek ala-

kulnak ki, ami szintén károsan hat az egyetemi életre. Másrészt új projektek születnek ukrán kollégákkal. Kezdünk ráébredni, hogy a francia szlavisztikában Ukrajna milyen kevés figyelmet kapott más kultúrákhoz képest. Sajnos egy háború kellett ahhoz, hogy ezt felismerjük.

10// Filozófus, műfordító, irodalomkritikus, a Szabadság Rádió munkatársa, 2011 óta orosz emigráns, nő, Prága

Kizárólag kívülről figyelem ezeket a folyamatokat, de biztosan állíthatom, hogy a nyugati típusú human oktatási intézmények Oroszországban szinte megsemmisültek. Nem igazán hiszek abban, hogy külföldön a semmiből próbálnak orosz „szabadegyetemeket” létrehozni (márpedig létrehozzák őket) – szerintem ehhez szoros együttműködésre van szükség a már létező nyugati intézményekkel, azok intézményi támogatására. De ebben a tekintetben az együttműködés még nem látható.

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

A kár óriási, és úgy gondolom, hogy az oroszok csak később fogják felismerni és megérezni, milyen katasztrófát okoz a háború a kultúrájukban, kezdve az orosz nyelv és irodalom iránti külföldi érdeklődés csökkenésétől az orosz írók és értelmiségiek egy részének angol nyelvre áttéréséig. Ez a helyzet bizonyos mértékig az európai kultúra amerikanizálódásához hasonlítható Németország veresége után a második világháborúban, azzal, ahogy a német nyelv presztízse csökkent a tudományok területén. De Németország a megtisztulás és a bünbánat nehéz útját járta be a generációkon keresztül, ami Oroszországban – an-

nak alapján, ahogy ma értékelik a sztálini időket – elvben lehetetlen.

12// Szlavista professzor, tan-székvezető, Ausztria

A kár kolosszális: 2011-ben, amikor először tanítottam ezen az egyetemen, 25 hallgatót vettünk fel orosz szakra, 2022-ben már csak hármat (88 százalékos csökkenés), kutatási projektek és szakmai gyakorlatok már nem lehetségesek.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

A háború kultusza és a „háború” szó tiltása, ez a gyomorforgató végeérhetetlen hazugság már negyedszázada (az 1990-es évek vége óta) terjed az Orosz Föderációban. 2014-ben az Ukrajna elleni támadás és 2022. február 24. megmutatta, hogy az orosz társadalom nagy része oly mértékben demoralizálódott, hogy a háború cinkosává vált. Minden olyasféle beszéd, hogy „létezik egy valamekkora hallgaton egyet nem értő Oroszország”, üresnek bizonyult, és hazugságnak is. Igen, a lakosság egy kis része valóban ellenzi a háborút. Ők azok, akik elhagyták az országot vagy bujkálnak. A lakosság nagy része támogatja a háborút. Ami azt jelenti, hogy mind a felsőfokú, mind a középfokú oktatásra fokozatos leépülés vár. Hogy ez meddig fog tartani, azt lehetetlen megmondani. A legjobb tanárok és a legjobb diákok megpróbálnak a szovjet típusú kettős gondolkodás mögé bújni. Néhányan ismételtetik a varázsigét: „Én csak becsületesen végezni fogom a munkámat.” Én csak „hallgatni fogok ellene”, mert

egyébként túl veszélyes, és családom van. Csakhogy külsőleg nincs különbség a „valami ellen hallgatás” és a „valamiért hallgatás” között. Ez a tömeges önbecsapás az Oroszországban dolgozó kollégákkal folytatott interakció hisztérikus formáihoz vezet. A kollégák elégedetlenek azzal, hogy többet már nem hívják meg őket nemzetközi konferenciákra mint az orosz egyetemek hivatalos képviselőit.

„– *Hogy merészeltek ellenállást követelni tőlünk, ha ti magatok külföldre menekültetek?*

– *És ti miért nem mentek el, miért nem mondtatok fel?*

– *Akkor miből fogunk élni?! Benne-tek a nyugati kollégák támogatnak, pedig semmivel sem vagytok jobbak nálunk, csak éppen korábban volt lehetőségek elmenni, nagy ügyesen elhelyezkedtetek, most meg erkölcsi kioktatást tartotok nekünk!*

– *Nem erkölcsi kioktatást tartunk, hanem csodálkozunk, hogy próbáljátok megtartani a régi munkátokat, folytatni a régi életmódokat, mint ha nem is a ti nevetekben zajlana háború Ukrajnában.*”

Ez csak egy töredéke annak a véget nem érő vitának, amely a „távozó” és a „maradók” között zajlik. A vita örvénye egyre mélyebbre húzza a vitázó feleket és egyik fél számára sem hoz enyhülést. A diákok viselkedésükben, tartózkodóan figyelik vitáinkat. Sokan egyszerűen menekülnek Oroszországból, futnak, mint a pestis elől. De vannak a rezsimek hazafias gépies katonái is. Hogy melyikből van több, nem tudom.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves college-ban, New York állam

Új kurzusokat tervezünk, amelyek olvasmánylistájára ukrán és rusz (sic!) irodalom kerül. A hangulat józan, mindannyian küzdünk.

15// Az orosz irodalom professzora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Személyesen engem egyik sem érintett.

16// Orosz irodalom professzora, nő, Zágráb

A projektek folytatódnak, károkról még nem beszélhetek. Az én látóköröm túl kicsi. Azt hiszem, az idő majd eldönti, hogyan alakulnak a jövőbeli projektek, szerződések, állami politika stb.

4. Kérdés az orosz irodalomról

Felül kell-e vizsgálni a múlt orosz kultúráját, újra kell-e értékelni konkrét elemzésekben?

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutató, Moszkva

A felülvizsgálatok és átértékelések új kontextusban természetes módon merülnek fel. De Goethe, Beethoven és Heine sem szűntek meg...

2// Neves nyugdíjas professzor asszony, Róma

Jelenleg nem, jelentős távolságot kell tartani a krónikától és a háborútól ahhoz, hogy átértékeljük. Az újraértékeléshez a téma objektív szemléletére, speciális szakértelemre és szigorúan tudományos, filológiai módszerre van szükség.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

Igen, az orosz kultúra felülvizsgálata elkerülhetetlen, és különösen bizonyos szerzők, például Dosztojevszkij újraértékelése. Putyin háborúja egy pofon az orosz kultúra világméretű presztízsének.

4// Ukrajnai születésű orosz anyanyelvű izraeli kutatónő, Tel-Aviv

Az irodalom felülvizsgálata és az átértékelése lehetséges, de a „törlés kultúrája” (cancel culture) számomra idegen.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Abszolút át kell értékelní. A múlt tegnap véget ér. Egy új nap mindig új kihívásokat tartogat, köztük a tegnap megőrzését és átértékelését, a bűn büntetését, a remény nélküli bűnbánatot. Túl sokáig voltunk a birodalmi kultúra fojtó gázának nyomása alatt, amely beivódott mindazok húsába és vérébe, akik orosz iskolába jártak, és alaptalanul büszkék egy bűnbánat nélküli örökségre. Számomra még az sem nyilvánvaló, hogy az orosz kultúra korpusza fennmarad, ahelyett, hogy egészen bábeli módon összeomlana. Erről írtam verseimben február 25. óta. Az orosz kultúrájának sajnos most – és hosszú távon is – csak egyetlen témája lehet: az Oroszország által megengedett és elvesztett háború és a végleg tönkretett történelem.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Mindenesetre a korábbinál jobban ki kell emelni az orosz kultúra és irodalom kolonialista-birodalmi jellegét (ahol ez szerepet játszik). Az ukrajnai háború nagyban megváltoztatta az orosz irodalomról alkotott nézetemet, de nem mondhatom, hogy már nincs kedvem vele foglalkozni, sőt, remélem, hogy az irodalomban is találok magyarázatot a mai helyzetre, ezért együttműködöm egy történész kollégámmal, akivel például Tolsztoj *Háború és békéjét* olvassuk diákjaimmal szemináriumon.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan

Úgy vélem, hogy a múlt bármely kultúrája, így az orosz kultúra is, folyamatosan felülvizsgálatra és újraértékelésre kerül az új „olvasói iskolák” megjelenésével. Én is osztom azt a véleményt, hogy minden kultúra, így az orosz kultúra is, rengetegféle kódot tartalmaz, és amikor a történelmi helyzet változik, más kódok aktualizálódnak, és a kánon is változik. Úgy gondolom, hogy a háború nem annyira a múltbeli orosz kultúra tartalmának, mint inkább társadalmi súlyának átértékeléséhez vezet: csak Ukrajnában több millió polgár vált át az oroszról az ukránra, és már nem azonosul az orosz kultúrával.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

Úgy gondolom, hogy a múlt orosz kultúrája nem szorul külön átértékelésre. Az európai kultúrával összehangban fejlődött, osztozva annak minden történelmi jellegzetességében. Ennek ellenére nem tudom elítélni a műemlékek lerombolását, az orosz zene, irodalom stb. betiltását, ami most Ukrajnában történik. Ez szomorú, de a jelenlegi körülmények között érthető jelenség.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves orosz irodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

A kultúra mindig újragondolásra, új olvasatokra szorul. Valószínűleg kedvezőbbek lesznek a feltevélei annak, hogy az oroszok és

a posztkolonializmus teoretikusai között párbeszéd alakuljon ki, következképpen új megközelítések szülessenek. A kultúra – az orosz kultúra éppúgy, mint bármely más kultúra – mindig erőszakhoz kapcsolódik, ahogy Walter Benjamin mondta híres aforizmájában. Marina Cvetajeva egyszer azt írta, hogy Rilkéért bűnbocsánatot, feloldozást kap a föld a „háborúk, mézárások, viszálykodásban szétépett hús” bűne alól. Mindig is az volt a közkeletű vélemény, hogy Oroszszágnak mindenért megbocsáttatik, mert olyan óriási a kultúrája. Erősen hirdették ezt éppen azok, akiknek szükségük volt erre, de maguk a kultúra képviselői is támogatták. Szintén Cvetajeva a száműzetésben igaznak vélte Rilke szavait, miszerint „Oroszország határos Istennel”. (Rilke verssora: „Más országok hegyekkel, tengerekkel, folyókkal határosak, Oroszország csak Istennel határos” – H. Zs.) Ennek mára vége. Tolsztoj és Dosztojevszkij miatt már senki sem hajlandó bűnbocsánatot szolgáltatni Oroszszágnak. Hogy kivel határos, és hogyan tartja be ezeket a határokat, ma már jól látjuk. Ez fontos fordulópona a kultúra-tudományban.

10// Orosz filozófus, műfordító, irodalomkritikus, a Szabadság Rádió munkatársa, 2011 óta emigráns, nő, Prága

Bizonyára szükség van a perspektívaváltásra, a kiemelkedő és nagyszerű művekről az egyszerűen jó és csodálatos művekre kell átváltani. Különösen a 20. század öröksége érdemelt volna már réges-régen sokkal több figyelmet a nyugati szlavisták és az orosz nyelv nyugati fordítói részéről. Másodrangú emigráns

szerzők, olyan írók, mint Vaginov és Dobicsin, nemrég felfedezett nevek, mint Gennagyij Gor, Vszevolod Petrov, Pavel Zalcman, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek nem hivatalos leningrádi irodalma és a kortárs szerzők közül a mostani harmincas generáció, akik a kis kiadók-nál jelennek meg. Mindezek sokkal érdekesebbek, mint az örökké egyforma Szorokin, akinek mesteri tehetsége persze tagadhatatlan. Ami a 19. század klasszikusait illeti, már a háború előtt is mindenki tudta, hogy Dosztojevszkij antiszemita volt, Puskin pedig a szlávok közötti vitáról írt – itt nincs különösebb átértékel-nivaló. Tartalmilag pedig a klasszikusok maguktól átértékelődnek: az *Anna Karenina* végét például, amikor Vronszkij háborúba indul, hogy megvédje a testvéri népeket, most egészen másképp olvassuk. Az orosz kultúra sorsával kapcsolatos hisztéria, amely a háború elején úrrá lett az orosz értelmiségen, hogy a Nyugat úgymond eltörli az orosz kultúrát, külön elemzést igényel – ez egy meglepő társadalmi-kulturális jelenség, amely személyesen engem is meglepett.

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

Egy igazi irodalmi mű, függetlenül attól, hogy mikor íródott, mindig nyitott az új értelmezésekre, és mindig képes válaszolni a kor igényeire és kérdéseire. Ebben az értelemben még Homérosz *Iliásának* is van aktualitása, és „újrértelmezhető” (azaz újraolvasható) a mai Oroszország Ukrajna elleni háborúja szempontjából. 2015-ben, közvetlenül Oroszország és Ukrajna konfliktusa után tettem közzé 1994-es, Donyeckben megvédett doktori disszertációm

szövegének bevezetőjét, ahol éppen erről elmélkedtem. Akkor Brodskijt parafrazeáltam, és azt írtam: A trójai háború még nem ért véget, / nem tudjuk, ki fog győzni. [Brodskij *Odüsszeusz Télemakhosznak* című versének kezdősorai, Baka István fordításában: „Trója ostroma már véget ért. / Nem emlékszem, ki győzött.”– H.Zs.]

Az orosz irodalomnak persze nem annyira Ivan Bunyin „kábitó” stílusában történő újraértékelésre, mint inkább áttekintésre és alapos olvasásra van szüksége: Dosztojevszkijtől az *Ördögök*, és e regény egy olyan szereplőjének sorsa, mint Fegyka Katorzsnij – ez a mai Oroszországról szól! De Puskinnak a *Mese a halászárról és a kis halról* című meséje – vajon nem a Kremlről szól? És akkor a huszadik század irodalmáról még nem is beszéltem. *De az oroszok nem akarnak hallgatni saját prófétáikra...*

12// Szlavista professzor, tanszékvezető, Ausztria

Szerintem nem szükséges a revízió. Végül is a birodalmi gondolkodás már a háború kitörése előtt is megfigyelhető volt. Így hát ez nem újdonság.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

Természetesen, a kultúrában zajló folyamatok elemzésére óriási szükség van. Az orosz kultúrát dekolonizálni kell és dezautorizálni. A dekolonizáció az orosz kultúra alkotóinak és kutatóinak találkozása az Orosz Föderációban elnyomott kisebbségek és őslakos népek kultúrájával. A

dezautorizáció az orosz kultúrának mint gyarmati, birodalmi uralomnak és elnyomó kultúrának az elemzése és lebontása etnikai-nemzeti alapon. Az orosz klasszikusok új olvasata – mint a nem orosz emberek jogait és szabadságjogait elnyomó hatalom története. Ez annál is nehezebb lesz, mert az orosz kultúra kutatásának és tanításának egész kultúrája a világon túlnyomórészt (nem teljesen, de túlnyomórészt) sovinszta kultúra, ami fensőbbiségérzettel eltelt semmibevétele a nem oroszok és a nem orosz hitűek kultúrájának. Ez a sovinizmus különösen undorító formákat öltött a kései szovjet és a korai posztszovjet időkben. Az Ukrajna és az ukránság iránti megvetés ennek a kultúrának csak a legláthatóbb gyümölcse. De ne feledkezzünk meg a közelmúltban történt eseményekről, Icskeria kiirtásáról, Grúzia lerohanásáról, a Kazahsztán elleni támadásokról és arról, hogyan próbálták meg a burjátokat vagy kaukázusiakat a legfőbb erőszaktevőknek és gyilkosoknak beállítani az Ukrajna elleni tíz hónapos agresszió során is. Az Orosz Föderációt szörnyű kijózanodás várja.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves College-ban, New York állam

Megváltoztattuk a kritikai szemszöveget, amelyből a kánont megközelítjük (én legalábbis).

15// Az orosz irodalom professzora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szerzője, Kanada

Igen. Fontos, hogy az orosz tudományosság elkezdje komolyan venni gyarmatosító múltját és jelenét. A háború Oroszország folyamatos imperialista törekvéseinek követke-

ménye... ezért ezzel kapcsolatban számvetést kell készíteni. Elmondom a diákjaimnak, hogy Puskin és Dosztojevszkij nacionalisták voltak, akik hittek Oroszország különleges birodalmi státuszában, de ez nem jelenti azt, hogy abba kellene hagynunk Puskin és Dosztojevszkij tanulmányozását.

16// Orosz irodalom professzora, nő, Zágráb

Minden korszakot újra kell értékelni. Emlékezzünk az 1920-as évekre.

*

Kétségtelen, hogy áttekintésben a kérdőív nagy hiányjeleket hagy maga után. Nem lehet skálán vagy diagramon ábrázolni, milyen mértékben történt változás, például milyen mértékű az elutasítás, hány százalékban követnek bojkottot. A személyes stratégiák számtalan megvalósulása létezik a teljes bojkott és a teljesen változatlan magatartás között. Nem is tudok elképzelni egzakt kategorizálást. Kérdéseim alanyai között nem akadt egy sem, pedig ilyeneket is ismerek, nem is keveseket, akik éppen most fűzik szorosabbra együttműködésüket az orosz partnerekkel.

*

És végül röviden saját válaszaim, mi változott az életemben és a munkámban a háború kezdete óta.

Életemben azonnal több lett és többféle a munka. A másoknál jellemző kezdeti bénultság időszakát nálam a pályaudvari önkéntes tolmácsolás és az arról írás töltötte be, ami felért egy agymosással. Sokkal később, csak ősszel tudtam viszszakapcsolódni a tudományos mun-

kába, viszont a tavaszi félév során az óráimon minden alkalommal szóba került a háború. Áttekintettem orosz kutatási múltamat, a szerzőimet „vizsgáztattam” a birodalmi és kolonialista szemlélet megjelenésének szempontjából. A vizsgát valamiféle elszámolási késztetés, szinte büntúdat váltotta ki, aminek okát maga az egykori orosz kultúra és nyelv választása, egyfajta elköteleződés szolgáltatta. Sajátos önvizsgálatot is kezdtem, hogyan lettem az orosz irodalom kutatója. Egy cikkben össze is hasonlítottam a német és az orosz nyelv iránti ellenszenv magyar történetét, a történelmi nyelvgyűlöletet („Fóbia és Fília, avagy cakpakk”).

Témát is váltottam: azelőtt soha nem írtam 19. századi irodalomról, a 20. század a szakterületem. Tolsztoj írásait tekintettem át, vajon rászolgált-e arra, hogy átkereszteljem az ő nevét viselő ukrainai utcát. Nagyon érdekel a „nagy”-nak nevezett orosz irodalom nyugati recepciója. Minden nemzeti irodalom „nagy” a maga módján, de soha nem hallani, hogy „nagy” francia vagy „nagy” angol irodalom. Az ukrán deszovjetizálás egyik jogos célja a nagyság címkéjének eltávolítása, ami sajnos, bár teljesen érthető módon, legyalul olyasmit is, ami nem szolgált rá.

Részt vettem válogatott konferenciákon, és benyújtott publikációimat nem vontam vissza, ugyanakkor újakat nem adtam le. Az én szakmai bojkottverzióm ugyan nem százszázalékos, de határozott: a háborúellenes orosz értelmiség támogatása, az orosz kultúra átmentése és minden fórumon háborúellenes megnyilvánulások (pl. az konferenciákon a vetített diáképeken az agressziót elítélő mondattal, a láblécen fel-

iratozással). Erről bővebben írok a Magyar Tudomány 2023 áprilisában megjelenő cikkemben.

Nem zárom ki, hogy el is fordulok a korábbi formában gyakorolt szakmai tevékenységtől, ami nem könnyű: nap mint nap látok olyan emigráns vagy ellenzéki szöveget, amelyet lefordítanék, meg szeretnék mutatni a magyar olvasónak. Korábban sem élénk, inkább szűk körű orosz tudományos kapcsolataim tovább szűkültek, és nem csak az én oldalamról. (1989 óta összesen ötször jártam Oroszországban.) Oroszországba nem adok le publikációkat, és soha többé nem veszek részt orosz állami projektben. A legutóbbi szerencsére 2020-ban lezárult, és 2022 januárjában publikált könyvem, részben tudatosan, anyagi megtámogatást is igényelve ugyan, de egy USA-ban regisztrált kiadónál jelent meg.

A tudomány egészében nagy károkat szenvedett, az én területem különösen. Nem az irodalomkutatás után fog sírni a szakma, hanem önmagában az orosz nyelv és kultúra státuszának megváltozása miatt kell majd egészen másképpen gyakorolni. Nemzetközi orosz kultúráról szóló konferenciákon egyelőre nem illik oroszul megszólalni. A baltikumi kollégák ukránul tanulnak. Ám szakterületet csak fiatalok tudnak váltani, ez nem csupán nyelvváltás. Több esszét, cikket írtam erről a témáról már. Az orosz tudósokat vegzálják külföldi kapcsolataik miatt, az ukrán tudósok nem hivatkozhatnak orosz tudósokra, akiknek viszont többé nem hozzáférhető a Scopus adatbázis – szakadások mindenfelé.

Nagy károkat okozott a háború a felsőoktatásnak és a kutatásnak. A

hallgatók száma csökkenni fog. Az állami kontingens egyelőre nő, de csak az alapszakon, a mesterképzés leépítése folyik – nem kell a kimúlt emberfő. Néhány adat:

2022 BA Szlavisztika, orosz szakirány

ELTE 73 (beiratkozott 60!),
Szeged 19,
Debrecen 13,
Pázmány 16,
Pécs 5,
összesen kb. 110 fő.

2022 MA orosz

ELTE 2 (beiratkozott 1),
Szeged 1 (nem iratkozott be);
összesen 1 fő.

(forrás: ELTE, DH_2022A_VIRChart_Orszagos és ELTE BTK felvettek letszamadatai)

*

Az orosz irodalom felülvizsgálata nagyon izgalmas kihívás. A múlt orosz kultúráját át kell tekinteni és át lehet értékelni, de kizárólag konkrét tudományos elemzésekben. Az irodalom nem felelős azért, ami-re felhasználják. Az orosz irodalom bűnfogalma valóban sajátos, és ideje ezt nem ájult miszticizmus, hanem józanul érdeklődő átvilágítással sorra venni, átnézni. 2023-ban az MTA kötetében megjelenő cikkem egyfajta magánkísérlet ezen a téren, témája az erőszak fajtáinak összefüggései Ljov (!) Tolsztojnál.

A háború okozta fókuszálás nyomasztó, ugyanakkor szemnyitogató, amint ezt egyetemi óráimon és tudományos szemináriumokon is megtapasztaltam. A háború mítosza fogva tartja az orosz kultúrára építő propagandát. Óriási munka lesz az irodalomkutatás számára, hogy az orosz irodalmat objektív aránya-

inak megfelelően tudja majd visszaágyazni a világirodalomba, az ukrainai szlavisztika számára pedig ez a „rehabilitálás” évtizedeket követel majd. A magam feladatát (remélhetőleg elfogadott) kívülállóként az elemzéseken kívül egyelőre abban látom, hogy hangoztassam, nem az ukránok és az oroszok állnak szemben, ez nem etnikai konfliktus, hanem a Putyin-rezsim folytat agressziót egy multietnikus független állam ellen.

Lezárásképpen idézem egyik kollégám levelét, aki megmagyarázta, miért nem válaszolt a kérdéseimre.

„Megkaptam az e-mailedet, sokkal bátrabb voltál nálam. Az én gyenge védekezőrendszerem nem működött, összeomlottam, a szó szoros értelmében, amikor orosz barátaim felhívtak február 24-én. Az agyam és a testem is összeomlott. Semmim sem működött többé. Lassan tértem vissza az életbe. A testemről még ma is szégyellnék beszámolni, de például napokig még zuhanyozni sem tudtam. Egyszerűen képtelen voltam rá. Az agyam vagy elmém is nagyon megsérült, hónapokig nem

találtam a szavakat (még a legegyszerűbbeket sem), úgy képzeld el, hogy gondolkodni sem tudtam! Ezenfelül rá sem bírtam nézni szeretett nagy orosz könyvtáramra, amit a 80-as évek óta olyan gondos szeretettel gyűjtöttem, még a Szovjetunióban kezdtem. De egyik nap eszembe jutott valami, és ez a gondolat mentett meg: milyen szerencse, hogy Nabokovval foglalkoztam, nem pedig Dosztojevszkijel!!!! Azóta olyan vagyok, mint egy gyerek, újra tanulom azokat a dolgokat, amiket már tudtam, mielőtt elfelejtettem volna. Furcsa módon az angolom nem tűnt el, és az oroszom sem, de az anyanyelvem, a franciám, az már majdnem egy éve katasztrófa. Azóta betegszabadságon vagyok. De a jó hír az, hogy lépésről lépésre gyógyulok. És újra elkezdtem mosolyogni, és néha nevetek is.

Szóval a kérdéseid nagyon érdekesek, de most nem tudok rájuk válaszolni. De köszönöm, hogy azt gondoltad, hogy tudok. Túl nehéz nekem ezen gondolkodnom. Pedig naphosszat pont ezen gondolkodom.”

Világszerte ezen gondolkodunk.

A gyűlölködés visszatérő alakzatai

„Ha nem tudsz kibogozni egy csomót, a legokosabb, amit tehetsz, hogy belátod; és a legtisztességesebb, ha bevallod. (Antiszemitizmus.) Hogy mit tegyünk a nyavalya meggyógyítása érdekében, az nem világos. Hogy mit nem szabad tennünk, az esetenként világos.”
(Ludwig Wittgenstein: Vermischte Bemerkungen)*

Éppen, mint egykoron, amikor Egyiptomból, a szolgaság házából Mózes vezetésével kivonuló nép előtt megnyílt a tenger, úgy özönlenek az óceán túloldaláról, Oroszország felől a zsidók az Újvilág földjére, kaftánostól, szakállasan, szegényes cókmojkáikkal, vállra vetett zsákjaikkal, ócska ládáikkal New Yorkba, amelynek immár New Jerusalem az új neve, ahogy erről egy eligazító tábla tudósít. A magas épületek falain pöffeszkedő cégtáblák reklámozzák az új tulajdonosokat: Moses Lazarus, Oppenheimer & Cohen, Aaron Levy, Seligman, Goldston Steinberg, s a legmagasabb épület tetején hatalmas zászló fennhájázva hirdeti: Pulitzer Building. A Brodway közepén, hol is máshol, egy zsebre vágott kezű, dölyfös, pajeszos, a jóléttől kisse elhízott nagyorrú alak áll, hóna alatt az új tízparancsolat „Kitartás és Szorgalom” feliratú összegöngyölt tekercsével, az új Mózes, Onkle Sam piros-fehér csíkos nadrágjában, az igaz amerikai prototípusaként, amint kárörvendő mosollyal figyel a város egykori holland alapítóinak, a Schuylereknek, Stuyvesantoknak, Van Beekmaneknek a leszármazottait, akik elegáns öltözetben, drága útitáskáikkal, sétatálcáikkal pánikszerűen menekülnek el a lakó-

helyükről, miután – figyelmeztet egy felirat – „Our first families driven out”, az első családjainkat kiűzték, „To the West”, neki a Nyugatnak.

Emitt pedig – persze megint a Broadway-n – New York egykori legendás Hetedik milíciaezredének (7th New York Militia Regiment), a „Selyemharisnyásoknak” (Silk Stocking) – akiket az elithez való tartozásuk miatt „Blue-Bloods”-nak (kékvérűeknek) hívtak – a parádéját köszönti a város lakossága. Csakhogy itt is mintha minden megváltozott volna: az egykori Canal Street ma már a Levi Street nevet viseli, a polgármesteri erkélyről egy bizonyos Simon Sinsesheimer volt tollkereskedő köszönti a felvonulókat, emitt Max Rosenweig „tipikus” amerikai kóser étterme, az ablakokból jellegzetes fiziognómiájú tekintetek követik a masírozókat, akiknek legfeljebb kék egyenruhája emlékeztet a néhai kékvérűekre, amúgy valamenynyien nagy orrú, pajeszos, szakállas alakok, s mind afféle zálogkölszönzők benyomását keltik. S hogy a pogromhangulatot illetően se legyen hiányérzetünk, emitt egy pajeszos, szakállas, nagy orrú egyenruhás, kezében gumibottal, kéjes vigyorral ütlegel egy itt feledkezett vagy csak eltévedt, rémült tekintetű, sima bőrű, pisze orrú holland telepesivadékot.

A fentiekben két karikatúráról esett szó, amelyek 1892-ben jelentek meg a *Judge* című amerikai satirikus heti magazinban: az első alkotója Grant E. Hamilton, a másodiké James Albert Wales. Mindkét karikaturista ugyanarra a történelmi eseményre reagál, jelesül arra, amelynek nyitányát II. Sándor 1891 márciusában történt meggyilkolása szolgáltatta, s amelyet követően az orosz hatóságok szabad utat engedtek annak a politikai célokra kiötölt antiszemita hazugságnak, amely szerint a cárral szembeni merénylet elkövetői zsidók voltak.

A sok vonatkozásában meglehetősen sajátosnak mondható orosz antiszemitizmus innentől kezdett a hivatalos orosz politika rangjára emelkedni.¹ Ettől kezdve törvényes kvóták (numerus clausus) írták elő a zsidók továbbtanulási és a különféle munkahelyeken való elhelyezkedési lehetőségeit; eleve tiltott volt mindennemű szolgálatuk a tengerészetnél, a határőrségnél, a különféle gárdákban és a csendőrségnél; az állami rendszeren belül képezésük ellenére sem foglalkoztathatták őket tanítóként, és nem juthattak egyetemi katedrához; nem lehettek bírók,

vizsgálóbírók, rendőrfelügyelők, s ügyvédeként, hivatásuk gyakorlásához, különleges hatósági engedélyre volt szükségük. Nem lehettek esküdtszékek tagjai, élelmezési hivatalokban nem helyezkedhettek el, katonai iskolákban nem tanulhattak tovább. Az 1881-ben megszülető ún. „májusi törvényekkel” radikálisan tovább nehezítették a zsidók mozgási és letelepedési lehetőségeit: csökkentették a letelepedési övezeteket és drasztikusan korlátozták a zsidók számára engedélyezett körzeteket. Az intézkedési csomag a bürokratikus szándékokon túl a zsidók alsóbbrendűségét volt hivatott demonstrálni az orosz lakosság számára. Az 1881 áprilisában kezdődő, s ettől kezdve egymást követő pogromok sorozata, amelyek a hatóságok hallgatólagos beleegyezésével, más esetekben tevőleges támogatásával zajlottak, egyszerre irányultak a zsidók kifosztására, ingatlanjaik elpusztítására, s egyszerre tömeges és kíméletlen megalázásukra, megkínzásukra és meggyilkolásukra.²

Az állandó jogfosztásnak, kegyetlen pogromoknak, az erőszak majd minden formájának, továbbá a gazdasági és a túlnépesedés okozta nehézségeknek kitett zsidók 1881–1914 között igen nagy számban hagyták el Oroszországot, s mintegy kétmillióan választották új

¹ Ehhez lásd: S. M. Dubnow: *History of the Jews in Russia and Poland*, III. The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1920. Különösen 7-39; 66-75; Heinz-Dietrich Löwe: *Antisemitismus und reaktionäre Utopie. Russischer Konservatismus im Kampf gegen den Wandel von Staat und Gesellschaft, 1880-1917*, Hoffman und Campe, Hamburg, 1978; Daniel Gutwein: „Russian »Official-Antisemitism« Reconsidered: Socio-Economic Aspects of Tsarist Jewish Policy, 1881-1905”, in: *International Review of Social History*, 39/2 (1994.), 197-221; *Zsidók Oroszországban, 1900-1929. Cikkek, dokumentumok* (szerk. Krausz Tamás), Magyar Ruszisztikai Intézet – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.

² Az oroszországi pogromokhoz lásd: Shlomo Lambroza: „The Tsarist Government and the Pogroms of 1903-06”, in: *Modern Judaism*, 7/3 (1987), 287-296; I. Michael Aronson: *Troubled Waters. The Origins of the 1881 Anti-Jewish Pogroms in Russia*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1990; John Doyle Klier: *Russians, Jews and the Pogroms of 1881-1882*, Cambridge University Press, New York, 2011.

az alapító atyák szellemisége és az USA-t megteremtő protestáns indíttatású vallási akarat, az európai vallásüldözések elől menekülni kénytelen protestáns felekezetek, baptisták, metodisták, kvékerek, presbiteriánusok, később a puritánok vallási meggyőződése, amelynek során a biblikus idők sokat üldözött zsidó népében saját maguk tipologikus előképét ismerték fel, s államalkotói tevékenységüket az Ószövetség irányadó, transzcendens elveiből olvasták ki, így például a fékek és ellensúlyok rendszerét vagy a hatalmi ágak szétválasztásának követelményét.⁶ A zsidókkal való szimpátia oka volt az amerikai politika kezdetben még óvatosabbnak mondható, ám a későbbiekben egyre határozottabbá és félreérthetlenebbé váló humanitárius kiállása a pravoszláv egyház által is tüzelt és manipulált cári rendszerrel és az orosz állami szervek generálta erőszakkal, valamint a diszkrimináció mindenféle formájával szemben. Végül a szimpátiának cseppet sem elhanyagolható oka volt a korabeli amerikai hírközlésnek létrejött pillanatától kezdve még talán az európainál is erőteljesebben vallott elköteleződése a vélemény- és közlési szabadság iránt, s az elemi módon gyakorolt és annak feltétlen teret biztosító liberális szabadságfelfogás hagyományának.⁷

of 1903-1906", in: *Presidential Studies Quarterly* 19/1 (1989), 71-78.

⁶ Lásd ehhez: Daniel L. Dreisbach: *Reading the Bible with the Founding Fathers*, Oxford University Press, Oxford, 2017.

⁷ Haylee Behrends: „America's Historical Media Fascination with Russia: The New York Times and Russian Jews 1851-1905", in: *World Complexity Science Academy Journal*, 2/1. 5 (2020), 1-10. (Továbbiakban: Haylee Behrends)

Ám a fokozatosan növekvő bevándorlási hullám következtében, amelynek során az amerikai társadalom erősödő kihívást és élesedő konkurenciát érzékelt, egyre intenzívebbé és nyíltabbá vált az antiszemitizmus,⁸ amely nem egyes zsidókat, hanem a zsidókat mint fajt (*race*), mint szektát (*sect*) vagy mint osztályt (*class*) támadta.⁹ A zsidóellenesség a megszokott sztereotípiák mentén bomlott ki: bírálták a zsidók üzleti gyakorlatát, amelyet akkor is elfogadhatatlannak neveztek, ha azt túlságosan „rámenősnek”, intenzívnek és eltökéltnek ítélték, s akkor is, ha „ellustultnak”, feletébb „kényelmesnek” és végső soron „munkakerülőnek”, a munkától való irtózásnak minősítették. Kritika érte a zsidókat asszimilációs képességük miatt éppen úgy, ahogy asszimilációra való képtelenségük okán is. A zsidók – hangzott el sokszor a sajtóban – „nyomorult emberek” (*wretched people*), megannyi „teher” (*burden*),¹⁰ akiknek kár akármilyen támogatást adni vagy alamizsnát nyújtani, kevés haszonról képesek csak gondoskodni az amerikai társadalom egésze számára.

A Leslie's Weekly egyik 1892-es száma pontos magyarázatot kívánt adni a jelenségre: a Kelet-Európából érkező zsidók „a legkevésbé kíváncsi és legkevésbé szívesen látott bevándorlók közé tartoznak. Az átlag állampolgár szintjének romlása s az ország asszimilációs erejének veszélyes túlterhelése állandó tényező,

⁸ John Higham: „Anti-Semitism in the Gilded Age: A Reinterpretation”, in: *The Mississippi Valley Historical Review*, 43/4 (1957), 559-578.

⁹ Haylee Behrends, 4.

¹⁰ I. m. 3.

A New Yorknak mondott új Jeruzsálem, Judge Magazine (1882)

amelynek jelentősége folyamatosan növekszik.”¹¹

Nem véletlen, hogy a korabeli szórakoztató igényű, viszonylag széles körökhöz eljutó szépirodalmi művek, a középrétegeknek szánt lektűrök egy időben jelenítenek meg pozitív tulajdonságokkal rendelkező, s puritánságukkal és istenfélelmükkel példaként szolgáló, „biblikus” életvitelt folytató zsidókat és a megszokottan hazug sztereotípiakészlet alapján megrajzolt, karikatúraszerű vagy egyenesen elborzasztó és veszélyesnek minősülő zsidó szereplőket.¹²

Összegezve tehát az Egyesült Államokba tartó, s főként az oroszországi

gyilkos pogromok miatt hirtelenjében megnövekedett zsidó emigráció az USA-ba betelepedett „öslakók” egyes köreiből komoly riadalmat okozott, elsősorban azért, mert üzleti konkurenciát láttak bennük, de idegenkedtek az övéiktől eltérő szokásoktól és viselkedési formáktól, mindezekben a saját kultúrájukat kikezdő, civilizatorikus hagyományaikra veszélyt jelentő feltartóztatathatatlanság és fantáziájukban dominanciára törekvő tényezőt érzékelve, egyszóval a saját megszokott világuk végét fantáziálva. A kelet-európai zsidók sokáig jiddisül beszéltek, egyfajta külön nyelvi szigetet képezve, s jóllehet az Egyesült Államok alkotmányát és a függetlenségi nyilatkozatot kétnyelvű, jiddis-angol kiadásban kézhez kapták, a nyelvi távolság csak igen körülményes módon tette lehetővé, hogy saját kiadványaik vagy kulturális termékeik, amelyekben az Egyesült Államokat

¹¹ A Leslie's Weekly 1892. február 27-i számát idézi: William J. Phalen: *American Evangelical Protestantism and European Immigrants, 1880-1924*, McFarland & Company, Jefferson, North Carolina, 2011. 152.

¹² Michael N. Dobkowski: „American Anti-Semitism: A Reinterpretation”, in: *American Quarterly*, 29/2 (1977), 166-181.

mint a „Szabadság Földjét” éltették (Leben zol Amerika – Éljen Amerika, dalmú, 1910; Zei gebensht Du Freie Land – Long Live the Land of the Free – Éljen a Szabadság Földje, dalmú, 1911. stb.) eljussanak keresztény polgártársaikhoz.

A zsidók nagyszámú betelepedésétől, a gazdasági és pénzügyi konkurenciától, a kulturális, civilizatorikus és nyelvi különbségektől való félelem a fentiekben ismertetett karikatúrák hol megengedőbb, hol durvább iróniával torzított, ám valóságosan megképződött nyugtalanságnak, aggodalomnak és szorongásnak a kifejeződései. Ugyanakkor lényeges, hogy a civilizatorikus-kulturális félelmek vagy az egzisztenciális szorongások mögött nem húzódnak meg valamiféle fiktív zsidó világ-összeesküvésre utaló célzások vagy állítások, mintha az USA-ba irányuló bevándorlás egy világ feletti zsidó hatalom előkészítésének volna az előjele, s egyben előkészítője a világ államai feletti ellenőrzésnek és az „erőszaknak” a gazdasági, a pénzügyi és a hatalmi-politikai élet kézbentartásának céljából, amint ez az Európában elterjedt és ugyanitt jelentős karriert befutó *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* című hamisított pamfletből kiolvasható: „A mi jel-szavunk: – erőszak és megtévesztés. Politikai ügyekben csak az erőszak győzedelmeskedik... Az erőszak legyen az alapelv, a megtévesztés és ravaszság pedig a követendő irányvonal... Ez a rossz az egyetlen eszköz, mellyel a célt, a jót elérhetjük. Ezért nem szabad felhagynunk a megvesztegetéssel, csalással és árulással, ha ezzel előmozdítjuk célunk elérését. A politikában érteni kell mások gyengeségeinek habozás

nélküli kihasználásához, ha ezáltal behódolást és mások feletti uralmat biztosítunk magunknak. A mi államunknak, amely a békés hódítás útját követi, megvan a joga ahhoz, hogy a háború borzalmait kevésbé feltűnő és kielégítőbb halálos ítéletekkel helyettesítse, melyek szükségesek annak a terroruralomnak fenntartásához, amely vak engedelmességet követel. Az irgalmatlan szigor a leg-erősebb hatalmi eszköz az államban. Nemcsak a haszon kedvéért, hanem a kötelesség nevében, a győzelem kedvéért is ragaszkodnunk kell az erőszak és megtévesztés programjához... nem annyira az eszközök révén, mint inkább a szigorúság doktrínája révén fogunk diadalmaskodni és az összes kormányt a mi szuperkormányunknak alávetni.”¹³

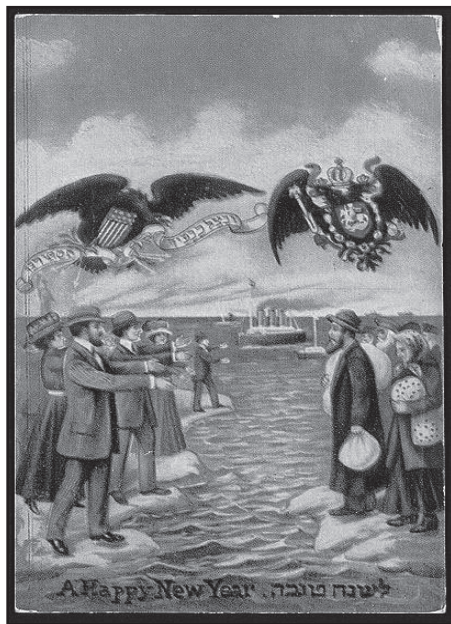
A világalomra törő háttérhatalom lázálma a kezdeti időszakban több okból nem érhetett el jelentős sikereket az Egyesült Államokban: részben azért, mert az USA-ba betelepedettek (ez gyakorlatilag teljes egészében igaz New York holland telepes családjaira) valamennyien bevándorlók voltak, s a migráció lényegében folyamatos és töretlen volt a 18–19. század folyamán. Másrészt a protestáns bevándorlók jelentős része az Oroszországból érkező zsidókhoz hasonlóan vallásüldözésnek kitett menekült volt, vagyis helyzetük sok tekintetben analógiákat kínált a zsidó menekültekével. Harmadrészt az Oroszországból s kisebb részben Kelet-Európa más területeiről érkező zsidók meghatározó része szegény vagy elszegényedett, erősen alulkvalifikált személy volt,

¹³ <http://www.freepress-freespeech.com/holhome/konyvek/bolcs1.htm>

akik mögött egyfajta háttérhatalmat vizionálni meglehetősen abszurdnak tűnhetett. Végül nem elhanyagolható tényező az európai és az amerikai kapitalizmus fejlettsége közötti különbség: míg az európai kapitalizmuskritika alapvetően baloldali-romantikus kapitalizmusellenességből nőtt ki, a kapitalizmus annak legfontosabb attribútumait és összetevőit, az ipart, a pénzgazdálkodást és a kereskedelmet jelentős részben a zsidóknak tulajdonították, vagyis a nem keresztény, mi több, a keresztény világ politikai nézeteivel ellentétesnek feltüntetett liberális zsidóknak adresszálva, addig az USA-ban más szempontok és tényezők domináltak.

Az Egyesült Államokban a hagyományos antijudaista-antiszemita sztereotípiák másról árulkodnak: a „ha túl szegény, az a baj, ha túl gazdag, az a baj”, vagy ha „csak túl lassan képes asszimilálódni, az a baj, ha túl gyorsan képes asszimilálódni, az a baj” leegyszerűsítő gondolkodásmódja mellett persze jelen van a hagyományos vallási indíttatású zsidóellenesség, amennyiben a zsidó „baljós alak” (portentous figure), aki egyszerre „Isten szándékának közvetítője és bosszújának áldozata”.¹⁴ Ugyanakkor a zsidók gazdasági sikerei afféle „mintakapitalistákká” (model capitalists) avatja őket, komoly konkurenciává, ahol a „nemzetközi zsidó” fogalma nem a nemzetközi összeesküvésre, sokkal inkább a pénzvilág internacionális „összefonódásaira” utal, ám gyakorlatilag minden esetben nélkülözi a háttérhatalmi összeesküvés konnotációját.

¹⁴ John Higham: i. m. 563.

Újévi üdvözlőlap (1909)

Mindeközben persze a zsidókat elítélő sztereotípiakészlet, a használt jelzők és a zsidóknak tulajdonított attribútumok semmiben sem különböznek a régmúlt időkben megszokott és amonnan megörökölt ráfogásoktól: a gyűlölködés visszatérő alakzatainak aktualizálási törekvése nemcsak arról tanúskodik, hogy az ember irracionális gyűlöletre hajlamos gondolkodása valójában nem képes generálisan új és meglepően váratlan elemeket kreálni, minthogy úgyszólván teljes arzenálja a zsidókkal szembeni évezredes konstrukciókat őrzi, hanem arról az antropológiainak szánt téziszről is, hogy az „örök zsidó” típusa változatlan, s valamennyi korban a maga szilárd mozdulatlanságában és stabilitásában jeleníti meg minden rossz eredőjét, a keresztény világra leselkedő sokféle bajt és veszélyt, amelynek végső forrása egy intemporális állandó: tudniillik a zsidó jellem és habitus.

Míg az évezredes zsidóellenesség okait kutatók közül mindazok számára, akik egyfajta esszenciális vagy szubsztanciális¹⁵ módszertani megközelítést vallva a „mi” és az „ők” ellentétének az alapjait a zsidók szokásait nem vagy alig-alig ismerő, leginkább a tudatlanságból táplálkozó attitűd megalkotta ellenséges sztereotípiáiban próbálják láttatni, a fent idézett példák meggyőzően bizonyíthatják alkalmazott módszerük helyességét. Azt, amit Tcherikover ekképpen fogalmazott meg: „Az antiszemitizmus meghatározó lényege a zsidó nép létezéséből fakad, mint-hogy idegen test a népek között. Az antiszemitizmus eredetének a zsidóság idegen jellege a központi oka, és ennek az idegen jellegnek két aspektusa van: a zsidók idegenek a többi nép számára, mivel eredetükre nézve egy másik országból származnak, és ugyancsak idegenek idegen szokásaik miatt, amelyek az ország lakói szemében különösek és egzotikusak.”¹⁶

A szubsztancialista vagy esszenzialista állásponttól eltérően mindazok, akik a zsidóellenesség okait elsősorban funkcionalista alapon közelítik meg, a mindenkori zsidóellenesség legkülönbébb (faji, gazdasági, társadalmi, vallási, pszichológiai etc.) formáit legfőképpen politikai okokra vezetve vissza, az Egyesült

Államokban vészes sebességgel terjedő antiszemitizmus legújabb megnyilatkozásaira hivatkoznak előszeretettel, mint amelyek bizonyos hatalmi-politikai konfliktusok mentén, avagy azokra reflektálva alakultak ki, „a politikai küzdelmek visszfényeként”,¹⁷ s váltak egy-egy jól kitapintható politikai erőforrás saját köreikben egyre népszerűbb megnyilvánulásaiává.

A Simon Wiesenthal Center 2022. évi legsúlyosabb globális antiszemita incidenseit közlétező jelentése top tízes listájának első helyét a népszerű amerikai influenszer, Kanye West foglalja el, míg a lista kilencedik helyére a Black Hebrew Israelite (Fekete Héber Izraeliták – BHI) mozgalom került.¹⁸

Kanye West számtalan dühödt antiszemita és Hitlert dicsőítő kijelentése mellett („minden ember létrehozott valami értéket, különös tekintettel Hitlerre”¹⁹) rendre hangot ad annak a meggyőződésének, miszerint „a feketék az igazi zsidók”,²⁰ ők Isten szövetségének legitim örökösei. Kanye West a BHI vallási és civil mozgalommal együtt vallja, hogy az ősi izraeliták leszármazottai nem a hazug és csaló fehér zsidók, hanem a fekete héberek,²¹ akik egyes vélemények szerint a bibliai Salamon és Sába királynőjének, más állí-

¹⁵ Christhard Hoffmann: *Juden und Judentum im Werk Deutscher Althistoriker des 19. und 20. Jahrhunderts*, E. J. Brill, Leiden, 1988. 224. Lásd ehhez Gábor György: „Részben tájékozatlanságból, főként azonban rosszindulatból. Judeofóbia, antijudaizmus, antiszemitizmus – fogalomtörténet és hermeneutika”, in: *A történelem tekintete. Emlékezet és tanúság*, Typotex, Budapest, 2021. 225-260.

¹⁶ Victor Tcherikover: *Hellenistic Civilization and the Jews*, Atheneum, New York, 1977. 358.

¹⁷ Isaac Heinemann: „Ursprung und Wesen des Antisemitismus im Altertum”, in: *Festgabe zum zehnjährigen Bestehen der Akademie für Wissenschaft des Judentums 1919-1929*, Akademie Verlag, Berlin, 1929. 85.

¹⁸ <https://www.wiesenthal.com/assets/pdf/2022-top-ten-worst-global.pdf>

¹⁹ Uo.

²⁰ <https://www.vox.com/culture/23400851/kanye-west-antisemitism-hitler-praise>

²¹ <https://www.timesofisrael.com/black-people-are-actually-jews-the-origins-of-kanye-wests-inflammatory-remarks/>

tások szerint Titus i. sz. 70-es véres győzelmét követően Jeruzsálemből és környékéről elűzött, Afrikába menekült, s ott diaszpórában továbbélő egykori szentföldi zsidóság utódai.

A „fehér zsidókat” Kanye West és a Fekete Héber Izraeliták a leghagyományosabb antiszemita toposzokkal illetik: a zsidók gazdagok, kapzsiak és teljes befolyással vannak a világ pénzügyi működésére. Kanye West szerint Trump zsidó veje, Jared Kushner a közel-keleti békét kizárólag saját anyagi-pénzügyi előnyei miatt szorgalmazta. A zsidók kezében van a teljes média és a filmgyártás otthona, Hollywood. A „fehér zsidók” a feketék kizsákmányolására szövetkeztek, hogy fenntartsák az új rabszolgaságot. A zsinagóga a Sátán lakhelye – mondja Kanye West, amit aztán Jay Electronica, a neves rapper lemezre is énekel,²² ezzel is kifejezve szellemi kötődését az összeesküvés-elméleteket felállító, iszlamista, fehérellenes, antiszemita, homofób, a cionizmust fajelméletként elkönyvelő Louis Farrakhanhoz, a Nation of Islam (NOI) nacionalista vallási és politikai szervezet vezetőjéhez.

A kérdés, hogy vajon ki minősül „igazi” és ki „hamis” zsidónak, nagyjából kétezer éves antijudaista dilemma, amely messze nem Kanye West fejében vagy a BHI ideológiájában látott napvilágot. A korai századok kereszténysége önmagára, mint a „leváltott”, isteni küldetését és

megbízatását elveszejtő nép helyébe lépő üdvörtörténeti örököse tekintett, az egyetlen igazi örökösnek, „verus Israelnek”, „igazi zsidóságnak” nevezve önmagát.²³ A régi nép, vagyis a zsidóság ugyanis eljátszotta örökségét, törvényei elavultakká lettek, a nép letért a kijelölt útról, ezért most őket váltja fel Isten új népe, az „igazi zsidóság”, vagyis maga a kereszténység: ezentúl a keresztényekre vonatkozik a zsidó elnevezés, hiszen jogunk van rá, minthogy a Megváltó Juda törzsből származik.”²⁴ De ugyanígy, szorgalmasan igyekeznek bizonyítani már jó két évszázada azt a délibábos elméletet, amely szerint az angolszászok, vagyis az „anglo-izraeliták” (Anglo-Israelites) valójában a választott nép legigazabb leszármazottai, akiknek az utódait „Izsák után fogják nevezni” (1Mózes 21,12), hiszen az „I-saac név egyértelműen utal a százszokra.”²⁵

S hasonlóképpen, már a korai kereszténység a *Jelenések könyvének* „sátán zsinagógája” (2,9) megállapítására hivatkozva igyekezett újra és újra hangsúlyozni, hogy a zsidóság az ördög népe, az Antikrisztus gyülekezete, s a „zsinagóga démonok lakhelye”.²⁶ Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a 2018 októberében, a pittsburghi Élet Fája zsinagóga elleni, tizenegy ember halálát okozó

²² <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/10/what-kanye-west-anti-semitism-conspiracy-theories-reveal/671885/>; <https://www.jta.org/2020/03/17/culture/rapper-jay-electronica-sparks-anti-semitism-controversy-with-rothschild-and-synagogue-of-satan-lyrics> „And I bet you a Rothschild I get a bang for my dollar / The synagogue of Satan want me to hang by my collar.”

²³ Lásd ehhez: Marcel Simon: *Verus Israel, Étude sur les relations entre Chrétiens et Juifs dans l'Empire Romain (135-425)*, Éditions E. de Boccard, Paris, 1983.

²⁴ Cassiodorus: „Expositio in Psalmum 75”, in: *Expositio in Psalterium*, Migne Patrologia Latina, 70. Paris, 1847. 542.

²⁵ <https://jewishencyclopedia.com/articles/1524-anglo-israelism>

²⁶ Aranyzájú Szent János: *Beszédek a zsidók ellen*, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2005. 51; 54; 59. Fordította Vattamány Gyula.

zó terrorista merénylet²⁷ elkövetője, Robert Bowers, aki meggyőződéssel vallotta, hogy az Egyesült Államokban tartó zsidókat, akik a fehér emberek ellenségei, és a zsidók mellett más menekülteket Soros György háttérszervezete irányítja, s ahogy egy közösségi portálon Bowers írta: „Nyisd ki a szemed! A mocskos, gonosz zsidók behozzák a mocskos, gonosz muszlimokat az országba”, az alt-right aktivisták és a fehér nacionalisták körében különösen népszerű Gab nevű közösségi portálra közvetlenül a merénylet előtt, utolsó posztjaként Jézusnak a zsidókhoz intézett szavait írta ki: „A sátán az atyátok” (János 8,44).²⁸

Amint a középkorban a prédikáció műfaja, valamint a templomok megszokott ikonográfiájú antijudaista kiábrázolásai, festmények és kőfaragványok erősítették föl a zsidókkal szembeni előítéleteket, a közösségi médiában manapság több tízmillióra tehető Kanye West követőinek táborra, s a szűkebb, helyi, lokális érdeklődés globális jellegűvé szélesedett. A BHI szervezésében, Brooklynban, a zsidók lakónegyedének közvetlen szomszédságában került sor tavaly novemberben arra a több száz főnyi tüntetésre, ahol a tömeg, kiállva Kyrie Irving, a Brooklyn Nets kosárlabdázójának antiszemita megnyilvánulása mellett,²⁹

akit egyébként az észak-amerikai profi kosárlabdaliga (NBA) szankciókkal sújtott, a „Mi vagyunk az igazi zsidók” (We are the real Jews), az „Ideje felébredni” (Time to wake up) és a „Jó hírem van számotokra, mi vagyunk az igazi zsidók” (I’ve got good news for you, we are the real Jews) mondatokat skandálva szándékozott nyomatékosítani, hogy kik is valójában Izrael igaz gyermekei, és hogy a fehér, európai eredetű zsidók „hamis” zsidók, hiszen valójában züllött, perverz, ördögien gonosz, az egész társadalomra roppant veszélyt jelentő szélhámosok.

Nem sokkal ezután, közvetlenül azt követően, hogy Kanye West Donald Trump volt elnökkel vacsoráztott, a rapper a neves összeesküvés-hívó televíziósnek, Alex Jonesnak a műsorában fejtette ki, hogy sok jót lát Hitler alakjában, s immár sokadszorra hangsúlyozta, hogy nagy rajongója Hitlernek. A fenti tüntetés egyik szónoka éppen Kanye West nyomán fejtette ki, hogy „Hitler tudta, kik az igazi zsidók”, hogy „a zsidók az ördögtől erednek”, s ő maga igencsak örül, hogy a holokauszt megtörtént.³⁰

Látszólag nehezen értelmezhető, valójában azonban logikus, hogy Kanye West eszmeiségéhez és a BHI ideológiájához meglepően közel állnak a fehér szupremáciát hirdető, antiszemita és feketeteellenes identitásmozgalmak. Alex Linder, a Vanguard News Network weboldal antiszemita alapítója és a fehér szupremácia elkötelezettje rendre annak ad hangot, hogy a zsidók

²⁷ A 2018. október 27-én végrehajtott merényletet az amerikai hatóságok az Egyesült Államok története legsúlyosabb antiszemita merényleteként tartják számon. Vö. <https://hds.harvard.edu/news/2018/10/30/tree-of-life-roots>

²⁸ <https://www.cbsnews.com/news/jews-are-the-children-of-satan-john-8-44-danger-of-taking-biblical-passages-out-of-context/>

²⁹ <https://www.timesofisrael.com/as-kyrie-irving-returns-to-court-black-hebrews-rally-in-solidarity-outside-stadium/>

³⁰ https://www.wiesenthal.com/assets/pdf/black_hebrew_israelite_movement-12-2022.pdf

ugyan fehéreknek nevezik magukat, ám valójában nem fehérek, s csak azért mondják magukat fehérnek, hogy összekevervén őket a fehérekkel, lejárassák és megalázzák a felsőbbrendű fehéreket, s gyűlöletet generáljanak ellenük. A fehér fajelméletet hirdető antiszemita éppen úgy, mint a fekete felsőbbrendűség ugyancsak antiszemita képviselői a Great Replacement (Le Grand Remplacement – Nagy Felcserélés, Nagy Népeességcsere), Renaud Camus francia író hírhedt elméletének helyi szószólói – köztük David Lane, a The Order nevű egykori terrrorszervezet tagja, a fehér szeparatizmus legfőbb ideológusa³¹ –, akik vagy az amerikai civilizáció fehér jellegének megváltoztatási szándékát látják a zsidókban, bennük érzékelve minden politikai, gazdasági és pénzügyi nehézség vagy vallási és erkölcsi romlás legfőbb forrását, vagy a zsidókban ismerik föl azokat az idegen betelepülőket, akik a feketéket továbbra is minden igyekezetükkel rabszolgasorba próbálva taszítani, kedvező anyagi és hatalmi pozícióik birtokában a feketékkel szemben kívánják megőrizni hege-

món helyzetüket. Renaud Camus etnonacionalista elmélete, amely az őslakosság lecserélésének teóriájára épít, 2010 után jelentős karriert futott be az Egyesült Államokban, így például alapvetően határozta meg a pár éven át működő American Identity Movement szellemi orientációját. A mozgalom és holdudvara a leghagyományosabb antiszemita toposzok felemlegetésével kísérelte meg annak bizonyítását, hogy a zsidóság asszimilálhatatlan idegen test az Egyesült Államok tradicionális világában, s célja a gazdasági, pénzügyi és politikai hatalom megszerzése, az amerikai fehér bőrűek világának felcserélése.

Sokatmondó, hogy a 2017. augusztus 11–12-i charlottesville-i fehér fajgyűlölő neonáci összejövetelen (Unite the Right rally), ahol a tömeg azt üvöltötte, hogy „Jews will not replace us”, vagyis „Zsidók nem fognak helyettesíteni minket”, „mi maradunk dominánsak”, a „helyettesítés” szavának használatával kapcsolatosan az elmélet megalkotója, Renaud Camus egy interjúban arra igyekezett rámutatni, hogy meglehet, nem is ismerik a tüntetők az ő teóriáját, s ő maga a tüntetők náci jelképeitől és antiszemita megnyilvánulásaitól elhatárolódik, de a helyettesítés (replacement) a modernitás lényege: a világ különböző helyeit, civilizációit és identitását tömeges migráció fenyegeti, így például az európaiakat az iszlám beáramlás, s mindez egyet jelent egy népnek és egy civilizációnak egy másik néppel és másik civilizációval történő felcserélésével, helyettesítésével.³²

³¹ David Lane a szerzője a Fourteen Words (Tizennégy szó) néven elhíresült, mindmáig a legnépszerűbb fehér felsőbbrendűségi szlogennek: „We must secure the existence of our people and a future for white children.” (Biztosítanunk kell népünk létét és a fehér gyerekek jövőjét.) Lane és követői vallották, hogy ha nem tesznek azonnali lépéseket, a fehér faj kihalásra van ítélve a „színesek felemelkedése” miatt, amelyet végső soron a zsidók irányítanak és manipulálnak. Lásd ehhez: Kevin Flynn – Gary Gerhardt: *The Silent Brotherhood, The Chilling Inside Story of America's Violent Anti-Government Militia Movement*, Signet, New York, 1995; Mattias Gardell: *Gods of the Blood: The Pagan Revival and White Separatism*, Duke University Press, Durham, 2003.

³² <https://www.vox.com/world/2017/8/15/16141456/renaud-camus-the-great-replacement-you-will->

Mindenesetre a nem egészen másfél évszázaddal ezelőtti első amerikai antiszemita megnyilvánulások és napjaink hasonló jelenségei nem az eltérő sztereotípiák használatában mutatnak különbséget, minthogy az alkalmazott toposzok és trópusok szókészlete gyakorlatilag ugyanaz maradt. Ám sokkal inkább megváltozott annak kiterjedtsége, lokálisból univerzálissá válása, s a zsidóság szerepének eme kiszélesített látószögéből történő megítélése: míg a 19. század végének amerikai társadalmában, s ott is leginkább egyes helyekhez (pl. New York) kötődve, a zsidóság komoly és félelmetes konkurenciaként jelent meg elsősorban a kapitalista világ gazdasági, pénzügyi és kereskedelmi szektorában, addig napjainkra a zsidóság egy láthatatlan világhatalom gonosz és emberiségellenes céljainak eszköztárává instrumentalizálódott. A világháló révén a globalizálódott világot testközelből érzékelők számára a network biztosította „rálátás” gyakran azt a benyomást kelti, mintha az érzékelt, látott és közvetlenül megtapasztalt jelenségek mögött láthatatlan, érzékelhetetlen, kizárólag „logikus” és „racionális” következtetések útján feltérképezhető háttérstruktúra működne, amely a következtetéseknek köszönhetően immár jól érzékelhető gigantikus küzdelmet folytat hatalmi érdekeinek érvényesítése érdekében. A „logikus” és „racionális” következtetések valójában a jól ismert irracionális konzekvenciák levonására elégségesek, amelyek mindig magukon hordozzák a különféle helyi politikai, ideológiai és egyéb lokális érdekeltségek összefüggésrendszerét.

Ugyanakkor a titkos háttér-összeesküvés képezi az okát a vele szemben való fellépés etikai-morális kötelezettségnek, s akár magát a törvényes rendet is elvető vagy azon túllépni törekvő kategorikus-fundamentalista parancsolatnak. Másfelől a titkos háttér-összeesküvés ad magyarázatot a világban és a mindenkori közvetlen környezetben bekövetkező valamennyi nehézségre és a nem kívánt negatív változásokra és eseményekre (a pénzügyi és hitelválságtól, valamint a háborús góccoktól az energiaproblémákon vagy a fenntarthatóságon át a társadalmi olló egyre szélesebbé nyílásáig vagy akár a pandémiáig stb.), miként ugyanez a felmérhetetlenül erős politikai és hatalmi eszközökkel rendelkező titkos háttérhatalom adja magyarázatát a vele szemben elszántan fellépő politikusok időleges kudarainak, bukásainak, a megannyi „elcsalt” választásnak vagy a „nyilvánvalóan” megvesztegetett és korrupcióra kényszerített különböző nemzetközi politikai érdekközösségek szűnni nem akaró ellenállásának.

2023 januárjában a *The Wall Street Journal*-ban fontos cikk jelent meg David Nirenbergnek, az Institute for Advanced Study igazgatójának tollából, *History Can Be an Antidote to Antisemitism* (A történelem válhat az antiszemitizmus ellenszerévé) címmel.³³ A szerző napjaink amerikai antiszemita jelenségeit áttekintve állapítja meg, hogy az antiszemi-

³³ https://www.wsj.com/articles/history-can-be-an-antidote-to-antisemitism-11672930679?mod=Searchresults_pos4&page=1 David Nirenberg egyik legismertebb munkája magyar nyelven is olvasható: David Nirenberg: *Antijudaizmus, A nyugati hagyomány*, Kalligram, Budapest, 2016. Fordította Felcsúti Péter.

tizmus nem korlátozódik egyetlen társadalmi csoportra sem, minthogy jelen van az iszlamista és a muszlim bevándorlás ellen szót emelők körében, megtalálható napjaink kapitalizmusának jobb- és baloldali bírálóinak nézeteiben, miként a fehér felsőbbrendű szupremáciát hirdető és a fekete „héber izraeliták” körében egyaránt. Nirenberg annak a reményének ad hangot, hogy a történelem ugyan nem egy varázslatos amulett, amelynek megdörzsölése megóv bennünket minden veszélytől, de segíthet abban, hogy világossá tegye: a mai antiszemita toposzok régről ismertek, sok újdonságot nem tartalmazó ősi hiedelmek, amelyek a korábbiakban sem vezettek el az ígért célokhoz, a vágyott szebb és boldogabb jövőhöz, kizárólag az egész emberiséget érintő legsúlyosabb társadalmi kataklizmához. Vagyis – így Nirenberg – a történelem mint „erőteljes emlékeztető” (powerful reminder) válhat az antiszemitizmus ellenszerévé.

S valóban így van! Ha a zsidóságot különféle háttérhatalmi összeesküvés-elméletekkel vádoló, amúgy egyre elterjedtebbnek mondható és még egyes európai politikai körökben vagy azok holdudvarában is kódolt, ámde játszi könnyedséggel dekódolható formában felbukkanó hagymázás teóriákra gondolunk, amelyek leginkább arra alkalmasak, hogy az adott hatalom saját kudarcainak, sikertelenségének és hibáinak magyarázatát ezekben találja meg és mutassa fel követőinek, nem árt, ha tudjuk: ez az „újdonság” is szakállas elmeszülemény.

Josephus Flavius ugyanis már az első század végén írt munkájában racionális érvekkel semmisítette

meg az 1. században élt Apión nevű dühödt alexandriai zsidóellenes szerzőnek a vádjait, miszerint „a zsidók kimondhatatlan törvénye” (legem ineffabilem Iudaeorum) értelmében a legembertelenebb cselekedeteket hajtják végre: az elfogott görög embereket templomuk szentélyében előbb felhizlalják, majd „örök ellenségeskedést esküdnek a görögök ellen” (inimicitias contra Graecos haberent), s a foglyokat kegyetlenül lemészárolják.³⁴ A későbbiekben, a középkori kereszténység antijudaista világában a zsidó háttér-összeesküvés a hozzá kapcsolt „titkos helyen” (in loco secretissimo) megállapítással, ha lehet, még sötétebbé és még titokzatosabbá válik, ezzel is érzékeltetni kívánva a titkos nemzetközi zsidó ármánykodásnak kitett keresztény világ roppant kiszolgáltatottságát, védtelenségét és törekenységét.

Josephus Flavius tisztességről és nagy felkészültségről tanúskodó eljárása – lássuk be – persze jószándékú tévedésen alapult: racionális argumentumok vajmi kevés eséllyel szolgálhatnak cáfolatául rációon túli, irracionális érveknek, amelyek szorongatott helyzetbe kerülve újra és újra kibújnak az észbeli logikai-következtetési formákra kötelezően előírt elvárások és előírások alól.

Marad tehát Nirenberg reménye: a történelem által ébren tartott emlékezetben való bizodalom.

Nirenbergnek legyen igaza!

³⁴ Josephus Flavius: *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*, II, 8, 98-111, Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 62-63. Fordította Hahn István.

Berényi Klára

Januári jambusok

A szél ma sem hozott, hiába fújt,
se enyhülést, se szép, csiszolt havat,
fakóbb a lelkem is, csigába bújt,
a szűk beszéd is torkomon akad.
A tél tespedten fordul át alattam,
megújulásra lenne száz okom,
a kulcs sehol, de eggyel több lakat van,
csak azt lesem, hogy hol nem változom.

54

Négy éve

Énekszó lökdös egy hajót,
a kő dörzsöl, a könny ered,
sós vízzel törölöm le a sót,
e tengert úsztam már veled.
A hullámhegy völgyére nőtt,
megránganak a fellegek,
mint bús lovak a rajt előtt,
ha négy éve nyeretlenek.

La loba

Össze kéne gyűjtenem
éjfélíg a csontokat,
ráéneklek majd az ínt,
rá az összes porcokat.

Váz elé, a földre ülnék,
felkavarva ősi port,
dúdolgatnék a szalagnak
ha ízéről elhajolt.

Folytatnám, míg izom, ideg,
ér és zsír a helyére ül,
majd hallgatnék, a fájdalom
dal nélkül is rákérgesül.

55

G. István László

Törökország, 2023

Mintha magzat dörömbölne földrengéskor
a lemezek rései közül. Valóra nem vált,
törmelék imák adódnak össze, mikor a
lámpa vörösről zöldre vált, egy fordított
ősz a forgalmas utcán, évszakok
rendjének mutatott hátraarc, egy félreeső
bokorban, aminek nem ártott a rengés,
még ősz van, pedig csak annyi a földre
hulló vörös levél, hogy szőnyegén
elmondhatná napi ötszöri imáját, aki fél
egy születéstől, pedig könnyű,
könnyű a szülés, amikor jön a télre
ősz, az őszre nyár, felhasadt aszfaltokban

az ember, mint a bogár, kezét, lábát
dugdossa ki. Születni kell. A kőporként
a fejre hulló, valóra nem vált imák
nem tesznek senkit össze, a hajon
a barna, szőke, fekete ragyogás
miféle fordított ígéret – a katasztrófa miféle
megifjodás, mi tesz most minket,
mindannyiunkat öregből újszülötté?

Háború és béke

Minden élettől megfosztottat az élők
félelmeivel veszünk körül. A menetelők
ritmusát nem lehet kitörölni. Az árok
szélén elhagyott mobiltelefon. A percenként
befutó üzeneteket csak az ég kvarcos
figyelme nézi. A menetelésben, tompa
basszus, a szirénák és a beszűrődő
madárcsicsergés egyvelegében szemernyi
irgalom. A halott testeket felhalmozzák,
a szemek egymás tetején néznek fölfelé.
Andrej, figyelj, ez itt most más. Nincs
világoskék örökség, a felhők átúszó
hajói senkit sem mentenek. Andrej,
ez más, a szemek és az ég közötti
kapcsolat semminek se az eleje,
semminek se a vége. Az orosz
sztyeppék határtalan közönyén
mindez túlmutat. Törli
az üzenetet? Bebalzsamozza az
élők félelme a holtakat. Semminek
se az eleje, semminek se a
vége. Hozzá lehet szokni,
nem üres szofizmus, hogy
most a háború lett a béke.

Kívülállók

Télen több a munka, nyáron kevesebb. A fagy inkább öl, mint a meleg. Leo ült az öltözőszekrénye előtt, nézte a szappant. Eszébe jutott a bűz. Az emberszag, a bomló test szaga. Ezt bárhol és bármikor fel tudta idézni, mióta itt dolgozott. Mire kimúlnának, már jóval előtte elkezdenek rohadni, még életük azon szakaszában, mikor a halál önerőből csak nehezen elodázható. Itt pedig nincs más, csak az önerő. Egyedül a pusztá létezés jár alanyi jogon, ezenkívül semmi egyéb. Az életre való akarat már régen kipárolgott belőlük észrevétlen, a testük pórusain, végül eljutottak ehhez a bűzös életszakaszhoz. Először csak a rézségtség vagy a minden mindegy élet tehetetlensége miatt nem mosakszanak. Egy-két napig, hétig, aztán ugyanolyan szokássá válik, mint az esti fogmosás. Már a saját otthonukban is disznó módra élnek, a test már nem a lélek temploma, csak meghúzza magát benne. Az utcán maguk alá vizelnek eszméletlenségükben, a nadrágjukra szárad az ürülék, megkeményedik, bűzlik. Nem vonulnak félre egy szarás kedvéért. Az is csoda, hogy még ürítenek, mert már alig esznek. Eljutottak a pusztá létezésig. A kérdés nélküli élethez, amikor már fel sem merül, hogy ki vagyok én, miért élek, és miért szarok be. A még működő szervezet szükségletkielégítése határoz meg minden mozdulatot és mozdulatlanságot. A lélek tompán pislákol, a vér még kering. Senki nem tudja, meddig húzzák. Némelyikük egész sokáig piszkítja a Köztársaság csendéletét.

57

Leo nem jutott el idáig. Még nem volt az utcán, ami csak a körülményeinek szerencséje, nem magának köszönhette, nincs mire büszkének lennie. Istennek hála? Isten? Ki az? Hol van már ő? Rég túl vannak rajta. A világ még csak nem is istentelen. Csak az ember van, önmagának, önmagában, és a mindenséget nem választja le az egójáról. Úgy érzi, megérdemel mindent, amit véghez vitt. Mégis vannak, akiknek ez nagyon kevés, mert még mindig keresik a másikban az emberséget.

Az Alkotmányt minden iskolás gyerek ismeri. Mindenki megkapta, felolvasták, elolvastatták, a tömegközlekedés járműveit kitapétázták egyes passzusaival. Olajozottan megy minden, hivatalos lett az elidegenedés, de az illúzió, mesterien és mesterségesen, éppen az ellenkezője. Csak aki olvas a sorok és az emberi életek között, az látja, mi folyik itt. Itt, a valóságban, amelyet nem leplez semmilyen alkotmány. Akinek az élet meglepetést okoz, azzal bizonyára komoly bajok vannak, és egyre kevesebben képesek újra életet lehelni magukba. Mesterséges lélegeztetés a saját szájukból a tüdejükbe. Nem mindenkinek kedvez ez a darwinista világ. Soha nem lesz mindenki erős, mert az állóképesség nem fajspecifikus.

Nincs felebarát, csak barát és vetélytárs. Az ember csak annyira társas lény, hogy legyen kivel versenyeznie. Különben mi motiválná? A verseny,

* Részlet egy regényből.

az igen, az kihozza mindenkiből az állatot. És ahhoz is kell a másik, hogy legyen kinek az arcába fröcskölni a sikert. A másik a közönség, aki csodál, egyébre nem nagyon kell. A törzsi tudat még mindig működik, nem tudnak sokfelé figyelni, de a hatalmas felületre szükségük van, hogy visszatükröződjön csillogásuk. Az evolúció folytatódik, nem pikkelyek, rinocéroszbőr vagy farokcsigolyák növesztésével, hanem a velőben, a társadalomban, mert ez a túlélés terepe. Aki nem alkalmas, azt viszik a hiénák. Együttérzés? Mit is jelent ez a szó? Valami gyengeséget, kiháló oldalágat. Mióta az isten gyengének bizonyult a kiválasztódás küzdelmeiben, minden újra természetes, mint amikor mindenki majom volt. Az isten is csak az evolúció egyik pár ezer éves állomása volt, de életképtelen a fennmaradáshoz, ezért szükség-szerűen eltűnt. Kiiktatták, mint egy gyenge láncszemet. Kipukkadt, mint a szappanbuborék, szinte elég volt ujjbeggyel hozzáérni, cseppekben fröccsent szét, és úgy ért földet, hogy közben szinte el is párolgott. Maroknyian próbálták volna marasztalni, de nem volt már ereje, ugyanúgy, mint a kezde-tek-kor. Rábéklyózták az emberekre, aztán valahogy megfélemeztek róla, mint arról, hogy letegyék a kezüket járás közben. Isten már nem szempont.

Mégis rést ütnek, hibáznak, nem megy minden terv szerint. Néhányan tagadják a haladást, sőt visszalépésként értelmezik, bomlasztják az egységet, ahová mindenkinek tartoznia kell. Hiába honosították meg az új életstílust, néhányan, persze csak titokban, de segítenek másokon, bár nem tudják, jót tesznek-e vele. Talán éppen a szenvedésüket hosszabbítják meg a jótevők, ki tudja, milyen belső ösztöntől vezérelve. A szeretet, a részvét és meggyás divatjamúlt, avítt istenes emberek takarója, de az ilyenek száma elenyésző, nem fogják megakasztani a gépezetet. De vajon a Köztársaság gyökeret tudott volna verni és fenn tudott volna maradni, ha testidegen?

Nem Leo az egyetlen ebben a szakmában, aki az elodázott halálból jött. Vannak, akiket kórházban szedtek össze, és érdemesnek találták rá, hogy ezzel a mocskos, de bizalmi munkával a Köztársaságot szolgálja. Akadt önként jelentkező is. Végére ő is önkéntes, mert nem válogathatott, nem várhatott. A kaput azért félig nyitva hagyta, hogy ha mégis úgy adódna, az abszurd felé megtalálhassa a kijáratot. Senkinek nem beszélhet róla, mivel foglalkozik. Az anyja sem tudta. A fedősztori a takarítás, ami végére igaz is. Nem több ez, mint tisztasági szakmunka.

Bomlani, oszlani nem szoktak, mert nem engedélyezett. A Köztársaság figyel a test biológiai mechanizmusaira. Szakértők tanulmányokat készítettek a különböző fázisban megjelenő szagokról, a testet felemészítő férgekéről. A közterületi hullajelenségek csak a korai stádiumig juthatnak, semmiképpen nem érhetik el a hetvenkét órán túli állapotot.

Az időjárás-jelentést folyamatosan figyelik, a nedvesség, a meleg, a szél hatásait is számontartják. A rohadáshoz megfelelő hőmérséklet és némi páratartalom kell. Ha a bomlásnál gázok keletkeznek, egyes testrészek fel-fúvódnak, a haj és a szőrzet kihullik, a bőr felhólyagosodik, leválik, majd végül elenyészik. De csontvázat még soha nem találtak a takarítók, ami csak súlyos mulasztásukra lenne bizonyíték. Sok fontos tényezőt kell körültekintően számba venni, hogy a takarító munka az elvárt módon láthatatlan

maradhasson. Nem is magának a munkának, hanem a kiváltó okoknak kell láthatatlannak lenniük. Ezért járják a várost, szagolnak, néznek, lesben állnak. Olykor megbökdösik, akinek egzisztenciális státusza bizonytalan, hogy van-e még benne lélegzet. És nap mint nap újra visszamennek, hogy megkeressék őket. Védőruhában, kesztyűben teljesítik a szolgálatot, majd tetőtől talpig fertőtlenítik őket. A mocskot el kell tüntetni, mert ki tudja, milyen ragályt hordoznak ezek. Emberkórt.

A törvény súlyosan megbünteti, ha tetten érnek valakit, amint a koldusnak alamizsnát ad, mert létüket fenntartja, ami sérti a rendet, az egészséget, a biztonságot, a polgárok jóérzését és a városképet. De legfőképpen az a gond velük, hogy nem tették magukévá, vagy egyszerűen csak nem tisztelik az Alkotmányt, ha a méltatlanokon segítenek. A méltó életeket kell védeni a méltatlanokkal szemben. De minden szabály áthágására szakosodnak emberek. Az ellenállók, nem látványosan lázadva vagy csoportba verődve, hanem csak belső, furcsa késztetéseiknek titkon engedve, éltetik ezeket a létezőket, noha az alamizsna csak a vegetációjukat hosszabbítja meg. Az adakozók azt a régi világot mímelik, amikor az ember elhagyhatta magát. Voltak ilyenek szép számmal, talán túl sokan azok szerint, akik úgy gondolták, mindenki önszántából él vagy pusztul el. Akarnak-e még áldozni azokra, akik semmilyen áldozatra nem képesek, s csak várnak, hogy történjen valami, de ha nem történik semmi, úgy is jó? A televízióban egész nap mennek a szappanoperák, van elfoglaltságuk, és nem lesznek bánatosak a realitásérzék hiányának jótékony hatásaként. Mindenki egyformán ember, egyformán gondolkodó, egyformán állat. Ki mit hoz ki belőle, az már más. Senki nem szól bele. Talán azok jutnak rossz sorsra, akik nem szeretik magukat? Finom ételek, jó ruhák, kényelmes ágy, meleg szoba. Itt kezdődik minden.

Leo és munkatársai azért vannak, hogy minél kevesebbet lássanak a Köztársaság polgárai, Sziddhárta hercegei a szabadság mocskából. Akik a folyó túlsó partján élnek, nem járnak aluljárókba, parkokba, bokrok tövébe, nem is tudják, hogy léteznek az eltakarítók és megsemmisítők, bár nem is érdekli őket, csak a világ menjen olajozottan, ahogy a törvényekben és a nagy, morális Alkotmányban bennefoglaltatik. Némelyek látják a bűdös, még élő testeket, s csak sejtik, hogy kopnak ki egy-egy helyről. Hallgatólagos tudás és elvárás, hogy egyszer mindenki tűnjön el a méltatlanok közül. Az embereket nem érdekli, hova, csak ne lássák ezeket a ragyákat a kozmetikázott arcon.

Leo munkába indult, a lépcsőházban félhomály volt. A szomszéd ajtaja mögül neszezés hallatszott, mintha bolygatnák az almot. Lenyomódott a kilincs, de az ajtó nem nyílt. Leo odapillantott, aztán gyorsan elindult, mert nem szeretett emberekkel találkozni, beszélgetni, ezekkel meg végképp nem. Talán tétozáztak, hogy induljanak-e, vagy maradjanak inkább otthon. Leo háta mögött a szomszéd ráköszönt, így kénytelen volt megfordulni, és viszonzni. Emberkerülő, de nem tahó. Soha nem szégyellte, hogy nem kíváncsi rájuk. A férfi arca már mondta, amit a szája még nem. A lény az ajtórésben, inkább mintha kísértétként lengedezne, mintsem állna a lábain, válláig érő, ritka ősz haját a huzat hátracsapta. Melegítőálsója csak félig takarta megereszkedett bőrű, sovány, tetovált testét. Volt egy korszak,

nem túl rég, amikor nagy divat volt tolerajzolgatni a testet. Szinte mindenki csinálta, s az érintetlen, tiszta bőr számított különlegesnek. A férfi háta mögött alig volt fényesebb a levegő, mint a lépcsőház szürkülete. A nyitott ajtón menekült kifelé az állott cigaretaszag. A szomszéd nézett rá bután, nem szólt, nem kérdezett. Egy kócos nő lépett ki a háta mögül, aki húsz és negyven között bármennyi lehetett.

– Jó estét. Azt akarnám megkérdezni, hogy be tudna-e jönni hozzánk egy percre-e? – szólalt meg végre a férfi, mert a nő hátulról bökdöste, hogy kezdjen már bele.

- Sietnem kell. Dolgozni megyek.
- Csak kérdezni akarunk valamit.
- Akkor kérdezze.
- Itt nem lehet. Privát.

Leo gyomra erre a szóra megmozdult. Talán valami mocskos szexuális játékba akarják bevonni. Hallott már ilyesmiről, amikor színházat játszanak az unalomnak.

- Akkor meg nekem mi közöm hozzá? – próbálta elhárítani az invitálást.
- Bajban vagyunk, kérem.

Ha bajban vannak, akkor talán mégsem perverzióra akarják rávenni, hogy a félhomályos szobában egy unott kapcsolatot szerepjátékkal izzítson fel. Mindig nehezebb esett nemet mondani, valahogy kényelmetlenül érezte magát tőle, és nem szerette ezt a „kavics a cipőben” érzést.

- De tényleg csak egy perc.

60

Hátrébb léptek az ajtótól, csak annyira tágították a rést, hogy Leo beférjen. A fény halványsárgája összeolvadt a falak nikotinos bevonatával. Mintha köd lenne vagy hirtelen meggyengült volna a látása. A szobából két megvetett ág foglalta el a legtöbb helyet, egyik az ablak alatt, a másik átellenben, távol egymástól, sárgás-szürkés ágyneműkkel. A sarokban ócska tévé, s egy régi, ormótlan szekrény, amely fajtának mindig hangosan nyikorig az ajtaja.

– Mondtam, hogy bajban vagyunk, nem húzom az idejét magának. Arról lenne szó, hogy tudna kölcsönadni-e egy kis pénzt?

– Mi? – lepődött meg Leo a nekiszegezett kérdésen. Még egymás nevét sem tudják.

– Higgye el, nem kérnénk, ha nem lennénk bajban. Tán még a lakást is viszik.

Leo soha nem adományozott, nem adakozott, mert nem oldja meg az életet. Ebben egyet értett az Alkotmánnyal. Hogy bármi eredménye lehessen az adományozásnak, a kölcsönpénznek, tömegesen, szervezeten kellene adogatni az embereknek, aminek még a gondolata is fantasztikus. És egyáltalán ki ő, hogy magára ossza a megmentő szerepét? Mintha óvadékot tenne le annak biztosítására, hogy ezután jól fognak bánni az életükkel. Tudta, hogy elbukná. A visszautasítás zavarba hozza, mert függést teremt, amely kettős szövése miatt nehezen szakad. A mások élete feletti hatalomnak még ilyen csekély lehetősége is a magány érzését erősítette benne, mert akinek hatalma van egy másik lény felett, annak nincs valódi köze ahhoz a másik-

hoz. Leo nem akarta, hogy ez teremtsen bármilyen, akár igazi, akár mímelt kapcsolatot közöttük.

– Nem hiszem, hogy tőlem kellene kérniük.

– Tessék már leülni egy kicsit! Elmondjuk, mi van.

– Mennem kellene.

– Egy percre, na, csak hogy ne higgye, valami rablók vagyunk.

– Én semmi ilyesmit nem hiszek – védekezett halkán, mintegy magának, tudta, hogy ez nem érv semmi mellett vagy ellen. Az egyik ágy sarkán felhajtotta az ágyneműt, nem illendőségből, hogy utcai ruhával ne üljön rá, hanem mert taszítóan koszos volt. Nem kell neki egy ágyipoloska-invázió. A kárpit fölött behunyta a szemét. Volt már ő piszkosabb, mint abban a szobában bármi, de a mások szennyét nem állhatta a magánszférájában, még akkor sem, ha a világegyetemben minden ugyanazokból az elemi részecskékből épül fel, és az emberi testek textúrája, váladéka is egyforma mindenkiben. A két szomszéd állva maradt és várt. A férfi lehetett vagy negyven kiló, arca, mintha juhnak készülődött volna, de ember lett belőle. Az asszonyon pizsama és kinyúlt pulóver, szájában alig akadt egy-két fog imitt-amott. Néztek egymásra, majd mindketten cigarettára gyújtottak.

– Rágyújt? – kérdezte az asszony.

– Nem, köszönöm.

– As mondják, ha kikerüls az uccsára, akkor már vége van – kezdi az asszony selypegve, fogatlan szájpadrólásán nem találva az igazi zöngéket.

– Azt mondják. De én nem tudok senkit sem kihúzni a bajból, sőt én...

– Mi már pedig afelé tartunk – kapcsolódott be a férfi.

– Egy kis pénz nem változtatja meg senki életét.

– Hát, ha mindig adna valaki, kihúzzuk még sokáig.

– Ninsen munkám se nekem, se ennek ne – mutatott a nő cigarettát tartó kezével a férfirra. – Nemrég ismerkedtünk össze a patikába. Ő is ugyanast sedi. Ennek meg nem vót hova mennie, ost most élettársak vagyunk. Mer tudja, nekem as mondták, hogy zsavarodott vagyok, de már nem kell gyógyszer sednem. Már jól megvagyok néhol.

– Betegek mind a ketten? – fordul Leo a rosszállóan figyelő férfihoz.

– Én megmondom az igazat, húsz éve szedek nyugtatót. Az orvos azt mondta, már elég régen, amikor még tudtam fizetni, hogy le fogom magát szoktatni a gyógyszerekről. Most én osztom be magamnak, oszt ha elfogy, akkor elég szar – lassan beszélt, minden mondat után bólintott egyet, és kereste a hatást Leo arcán. – Beszedhetném én mindet egyszerre is, de meg akarok gyógyulni. Most, ha már elfogy, nincs miből kiváltani.

– Gyógyszerre kell a pénz?

Leo kérdezősködését érdeklődésnek remélték, bátorságot ébresztett bennük, holott őt csak a tények furcsasága érdekelte, az előtte álló emberek lehetőségei nem.

– Óó nem. Már kenyérre sincs. Hát ez van. Elvállalok minden alkalmi munkát, ha éppen tanálok. – Egyszerre szívtak jó mélyet a cigarettáikból, mintha abban lenne az erő a folytatáshoz. – Az a baj, hogy nem segít nekünk senki. Maga nem tudna valamit?

– Mire gondol?

– Hát nem tudom. Valamit. Nem kérném, ha nem lennénk bajban.

– Tényleg mennem kell – állt fel az ágyról.

– Még hadd mondjam el, hogy mér is van ez – állt elé a férfi, majd elkezdte lassan tekergetni a nyakát, mintha a koszos falakról próbálná leolvasni a választ. Megvakarta a hónalját a cigarettát tartó kezével.

– Hát, tudja, nehéz dolog ez. Nem vót nekem sose könnyű az életem. Volt egy-két munkahelyem, de mindig elküldtek, mert hát én nehezen jövök ki az emberekkel. Biztos ez a betegség, tudja. Meg ha nem beszéltek szépen velem, parancsolgattak meg ilyesmi, tudja. Meg kell adni a respektet. Anélkül nem megy.

– Mi a szakmája?

– Hát... éppen semmilyen. Nem nekem való az iskola. Untam én ott lenni.

Miből táplálkozott ez a nagy büszkeség? Leo nem értette, még akkor sem, ha valaki okkal érezhet így. Vakok voltak arra, hogy az élet eleve vesztes pozíció. A mulandóság mattot ad a legerősebb királynak is. Büszkeség – balgaság, a végletek betegsége.

– Persze hogy elkezdtem gyógyszerezni. Hát el lehet viselni az életet józanul?

Leo arra gondolt, hogy nem. Ő sem tudta elviselni, de teljesen más okokból. Nem érzett közösséget ezekkel. Felállt, mert úgy gondolta, kezdődni fog, ami ilyenkor szokott: az önsajnálát. Majdnem mindegyik erre lyukad ki. Ők maguk soha nem hibásak. Okolják az anyjukat, az iskolarendszert, az egészségügyet, a gazdagokat, a többi szegényt, de magukat soha. Itt mindenki önhibáján kívül lett az, ami. Szép jövő várt volna rájuk, ha nem szól közbe az élet, a sors és saját tehetetlenségük. Leo tudja, hogy nehéz, de nem lehetetlen életben maradni. Bűnösnek tartotta őket, bűnösnek az elkötásvetyélt életért. Ez a lap is benne van a szabadság paklijában, ha kihúzod, elveszted a partit. Mielőtt tényleg indulatos lett volna, eszébe jutott, talán ezeknek nem volt anyjuk, mint neki, aki enni adott, és meleg fekhelyet.

Gyorsan köszönt el, sietve hagyta ott őket. Nem sajnálatot, inkább megvetést érzett, és nem szégyellte. Már sötét volt, mire visszaért a külvárosi központ alagsorába. Az ő részlegük helye a föld alatt volt: raktárhelyiség és megsemmisítő. Mindig éjszaka dolgoztak. A kezdetekkor égették őket, a szagok ellen szűrőket szereltek fel, és állandóan figyelték a szélirányt. Ma már sokkal modernebb módszerek vannak. Savval szétmaratják a testeket, szinte teljesen eltűnnek, akár le is lehet őket húzni a vécén. A sors költészte ez is, menetelés a szennyvízbe. Ahogy éltek, olyan a haláluk.

Leo már majdnem szerette a munkáját, aminek csak annyi volt az oka, hogy nem tudott éjszaka aludni. Ez indoknak elegendő volt számára, hogy minden nap képes legyen összeszedni magát, és elindulni, végigcsinálni az álmatlan éjjeleket, s az ezen felüli jótétemény a fizetség volt. Hajnalban járt haza, így csak egy rövid éjjelmaradékot kellett megemésztienie. Gyerekkora óta nem érezte magát képesnek rá, hogy egyedül feküdjön egy zárt térben, ahol a világ alig észrevehetővé kopik. A sötét nem volt más, mint a nagy semmi ízelítője, amely mindennap arra emlékeztette, hogy ne tegyen túl sokat, felesleges. Ta-

lán túl korán okosították ki a hosszú éjszakai sírások, amikor nem jött hozzá senki, hogy átölelje, pedig az anyja szeretetében soha nem kételkedett. Néma és mozdulatlan szeretet volt, de létezett. Ha akarná, sem tudná összeszámolni, mennyi éjszakát töltött el úgy, ahogy soha nem akart, álmatlanul fetrengve a semmiben. Éjjelente a testében érezte a halált, de nem az elodázottat, hanem az elkerülhetlent, aminek árnyékában semmi értelme nincs a jelen pillanatnak, még ha ebben a dimenzióban telik is az egész élet, mert a halál állandósága és folyamatossága lesz egyszer az örökkévaló jelen. A konstancia szót jobban szerette, mint az állandóságot, mert eltávolította a szó igazi értelmétől. Sok jó kifejezést tárolt a fejében, amiket szinte soha nem használt. A gyerekek, akiket tanított, kicsik és buták voltak, a felnőttek meg sok mindent nem értettek, teljesen más okból. A konstancián kérődzve, mert tudta, hogy ez nem egy igazi elmélkedés, hanem inkább valami buta, de lerázhatatlan megrögzöttség, próbálta elképzelni, milyen volt a születése előtt, és ezzel mérsekélni a semmi személytelen végtelenségét. Úgy találta, hogy a nemlét sokkal egyszerűbb, még akkor is, ha nem annyira szerény, mint a létezés. Nem kellett mindig részegnek lennie, hogy ehhez hasonló gondolatokat szüljön világra az agya. Némelyik torz volt, és az élettel összeegyeztethetetlen, de volt, amelyikben gyönyörködni tudott, végül mégis azt kívánta, bárcsak elvetéltek volna. Létezése alapfokán is képes volt fura gondolatokra, ami azt jelentette, hogy ha napokig nem ivott volna, akkor sem változott volna a lényeg, az ő lényege.

Mikor végre megtörtént, úgy örült a nagy felfedezésnek, mintha a személyes perpetuum mobiléjét találta volna fel, pedig csak arra jött rá, hogy az alkohol hatására tud aludni, sőt másra nem is volt képes olyankor, s végre békén hagyják a zavaró gondolatok, amelyek már lassan nemcsak az agya kisülései voltak, hanem félelemkeltő lidércek. Ezzel tartozott magának, mindent elkövetve azért, hogy egyszerűen és el nem ítélni való módon megpróbálja magát jól érezni. Különben – tette fel a kérdést a sötétnek – mit akarhatnék az élettől? A vesztes játszma, ugye. Ezen soha nem vitatkozott össze önmagával. Sokszor felkelt, az összes lámpát felkapcsolta, járkált a lakásban, hogy megcáfolja a halál mindenhol jelenvalóságát. A pillanatok jelentéktelensége már kiköpülte belőle mind a járkálásra, mind a visszafekvésre irányuló akaratot. Ha lett volna tükör a lakásban, és látja mozdulatait vagy a furcsa arckifejezését, harsányan nevetett volna.

Amikor ivott, semmit sem felejtett el, csak nem érzett személyes érintettséget. Mosolygott, közömbös volt, és bátor. A közönyből sikerült elraktároznia rosszabb napokra is. Soha nem gondolta, hogy az élet az univerzum non plus ultrája, de utóbb mégis ezt választotta, mert valami egészen természetes módon mindenki húzódik az élet felé, mintha ott osztogatnának valamit. Megtanulta csillapítani gondolatait, elhatárolódni tőlük, de nem észrevenni továbbra sem tudta őket. Több mint harminc évet élt, már nem reménykedett, hogy valaha otthon lesz a világban vagy legalább a saját lelkében.

Elment néha a gyűlésekre. Az elején úgy gondolta, segít neki a közösség, a közös baj, hogy talán a többiek is annyira félnek, mint ő. Elszigeteltségén ez sem változtatott. Nem tudott beleoldódni a többiek társaságába, soha egyetlen emberébe sem élete során. Attól okosabb volt, hogy mást várjon, miközben

ő ridegen zárkózik el mindenkitől. Néha visszatért a hite, bizsergette a sejtés, hogy valami miatt itt kell lennie. Ez akkoriban történt, mikor a csoportot vezető ötvenes, hajdan lélekgyógyászként működő, de már lerobbant, reménykedő alkoholista asszony történetét hallgatta. Leo újként csatlakozott a csoporthoz, befogadási aktusként mindenki megosztotta vele saját alkoholizmusának deldelgetett meséjét. Cserébe ő mégsem volt teljesen őszinte. Hogy hatott volna ezek között az egyszerű emberek között, hogy ő halálfélelemből iszik? Pedig ilyenje biztos van mindenkinek, kell, hogy legyen, mégsem volt képes rá, hogy elmondja neki, hogy elmondja egyáltalán bárkinek is, mert Leo az embereket mindig egyszerűbbnek gondolta saját magánál, pedig csak arról volt szó, hogy soha senkit nem ismert igazán. Nem tudhatta, hogy mások is lehetnek olyanok, mint ő. Hogy milyen ő, azt pedig rejtegette, mondhatni, szégyellte. Mindig érezte, hogy valami nem stimmel vele. Azt hazudta, a szülei is alkoholisták voltak, így neki kikövezett út vezetett az italhoz. Nem is nagyon kérdezték, szimpla eset, vagyis olyannak látszott, amilyen lenni szeretett volna. A csoportvezető esete sem volt figyelemreméltóbb a többinél, de Leo közömbösségét megkapargatta, hogy a természet vagy az ember vagy ki tudja kinek a törvényei és logikája szerint már meg kellett volna halnia. A nő alkoholistaként rákos lett, de eszébe sem jutott, hogy bármit is változtasson az életén. A kemoterápia, a hányás, a csont és bőr teste, kopaszsága ellenére, vagy talán éppen ezért, nem csinált mást, csak ivott tovább, mindennap egy-két üveg bor lefolyt a torkán. Úgy feküdt le esténként, hogy nem éri meg a holnapot. Hogy minden reggel rávirradt a nap, meglepte, s az egyetlen kérdés, ami felmerült benne a hosszú haldoklás után, hogy miért nem vitte már el az ördög – ezt a régi kifejezést használta. Abbahagyta hát az ivást, és most itt van, másoknak segít életben maradni. Leo ekkor érezte először a reményt, hogy fordulhat vele a világ. Ám lassan rájuk unt. Akkor lett elege, amikor egy idős, magasra tupírozott hajú dáma, a vérvörösré rúzoszott szájával elmesélte esetét az erjedt befőttel és az önhánytatással. Elképzelte, ahogy a nő öklendezik az alkohol apokaliptikus ízétől, a szája akkor is ugyanilyen vörös, s ahogy letörli a nyálát, elmaszatolja a rúzsát. Ezek félnek az italtól, azt hiszik, ő az ellenség.

A gyűlés is azok közé a ritka gócpontok közé tartozott, ahol a vallásosság valamilyen csökevénye még fennmaradt. Esetükben segédeszközként, a terápia dramaturgiája szerint, bár már némelyek el sem tudták képzelni, miről beszélnek, végül ki-ki magában lerendezte. Valaha azt hitték, hogy egy istentelen világban nem lehet józan az ember. Leo azt gondolta, úgy kell tisztának maradnia, hogy csak az életben és a megsemmisülésben hisz, mert nincs más ezen kívül.

A munkahelyén nagyon szigorú öltözködési szabályokat kellett betartaniuk. Védőruhájuk volt a második bőrük, amit kötelező volt viselni. Máshogy nem lehetett, de nem is volt senkiben ilyesfajta kalandvágy. Minden váltáskor fertőtlenítették az öltözetet. Kezes-lábas, tenyeres-talpas ruha, nem férközhetett bele semmi, csak a fejénél szellőzött egy kis nyílás, ahol a cipzárak végállomása volt. Halálos kórral nemigen találkoztak, vagy legalábbis soha nem derült ki. Betartottak minden előírást, mert nem voltak elég jól megfizetve ahhoz, hogy baktériumoknak, gombáknak adjanak szállást a testükön.

Leo az Atya melletti szekrényénél öltözött. Az öreg látszatra békés jószág, de lappang benne valami, amiért senki nem szeret a közelében lenni. Nem a szája bűdös, de ahhoz hasonló érzést kelt az emberekben, amit ő maga nem érez, csak akikhez beszél. Évtizedekkel azelőtt, mikor még létezett ilyen államilag fizetett foglalkozás, pappá szentelték. Mielőtt kimúlt volna az intézmény, és még volt keletje a vallásnak, a tévova lények szertartásokra jártak, templomokban gyűltek össze. Aznap, amikor papként utoljára lépett ki a sekrestye ajtaján, nyert egy kis pénzt kaparós sorsjegyen, amit határozottan jó jelnek tekintett, de az mégis bosszantotta, hogy még mindig a jelekre figyel.

Annyi gyónást hallgatott végig, hogy lassan, de egyre határozottabban elfogta az undor. Először próbálta rejtegetni ön maga elől. Nem akart konfliktust Istennel, és azt gondolta, ha úgy tesz, mintha nem lenne undora és kételye, akkor nincs is. Egy papnak muszáj szeretnie az embereket, ez munkaköri kötelessége. Amíg csak a teremtőn elmélkedett, és a világtörténelem legszebb hét napján, bizonyos volt benne, jó utat talált. Ám amikor minden áldott nap szemtől szembe találkozott a teremtményekkel, kénytelen volt önvallomást kizsorítani magából, mígnem egy nap hangosan kimondta, hogy nem szereti az embereket. Megveti őket. Kissé meg is volt sértődve, mert becsapottnak érezte magát nem kisebb személyiség, mint Jézus Krisztus által. A saját embergyűlöletével meg tudott békélni, sőt kezdte természetesnek találni, hiszen Isten is bánta nem egyszer, hogy embert teremtett. Mohón lapozta fel a szent szövegek összes olyan passzusát, ahol az Isten utálkozva szól az emberről. Ez némileg megnyugtatta, és próbálta megideologizálni, belegyúrni a kereszténységbe az embergyűlöletet, mert mégiscsak kényelmetlen volt a lelkének, nem passzolt a koncepcióhoz. De ha Isten mondaná ki, amit ő gondol az emberekről, az azért más, az teljesen más. Az özönvíz és a többi, most meg a Köztársaság, ezek Isten ujlenyomatai.

Az Atya biztos volt benne, hogy eljött az idő, felbomlott az utolsó szövetség is, amit Isten az emberrel kötött. Már nem kacsint össze cinkosul Istennel, amikor úgy érzi, az emberek nem tudják, mit cselekszenek. Nem bánta, hogy már évtizedekkel ezelőtt háttal fordított nekik, nem Neki, csak a teremtményeinek. Ezután kezdte el szabadnak érezni magát, mert a világi törvényeknek nem érezte kényszerítő erejét.

Kopasz azért volt közöttük, mert kimondottan élvezte a munkát. Legális gyilkolásnak tekintette, annak ellenére, hogy munkaköri leírásuk külön és határozottan felhívta a figyelmüket, hogy nem ölhetnek meg senkit. Mégis úgy gondolta, éppen ez a csavar az egészben, de nem bízott a munkatársaiban annyira, hogy leplezetlenül kedvét töltse ilyesfajta játékokban. Pletykálták, hogy egy-egy gyengébb testnek bizony besegített, megszabadítva az esetleges hosszú agóniától. Egyáltalán nem arról volt szó, hogy a kegyes halálhoz akarta volna hozzásegíteni az áldozatokat, hanem csak a saját hatalmában akart duzzadni egyre dagadtabbra. Ez a munka a hatalom téveszméjével ajándékozta meg, mert fejletlen lénye csak ebben az emberi relációban volt képes valakivé válni. Ha a tükörkép nélküli ego szét tudna robbanni, Kopasz cafatjai már régen a termőföld jótékony komposztjai lennének. Senki nem kedvelte. A titkos kis gyilkosságait éppen nem rótták fel neki, mert

mindannyian ráismertek arra, akiből nem lesz már soha többé ember. Ha elérkeznek egy állomáshoz, akkor az elembertelenedés folyamata már nem állítható meg. Ha az élet irányt váltott, nem fordul újra vissza, csak megy, és semmilyen hatalom nem tudja visszakényszeríteni. Kopasz úgy gondolta, a férgesét irtani kell, és hangosan végezte a fejszámlálást, ha éves szinten ennyit és ennyit takarítanak el, akkor hány év kell hozzá, hogy a Köztársaság megtisztuljon. Mert el kell jönnie az időnek, hogy akik megszületnek, életképesek lesznek, és a nagyon kevés számú selejt már alig lesz észlelhető. Önmagát megkérdőjelezhetetlenül a legkiválóbbak közé sorolta, mert a sajátjának vélt hatalom kódén át a többieket egyszerűen csak hülyének látta.

A munka elvégzéséhez nem kellett embergyűlölet, elég volt a kiábrándultság, ami szinte mindannyiukban már régóta ott volt. Az Atya a leggyengébb láncszem, a legkevésbé állhatatos, néha még kikökönt, és egy ideális világ képeit vizionálta, de emlékei súlyos kövek voltak a zsebében. Brigádjukban Leo képviselte a középutat. Nem volt benne sem gyűlölet, sem szánalom, sem érzelem.

A furgont mindig Kopasz vezette, szüksége volt rá, mert ettől is főnöknek érezte magát. A slusszkulcsot a zsebében hordta, és senkinek nem adta át, ha nem volt muszáj. Hárman voltak egy körzetre. A szokott sorrendben haladtak, egy nagy kört írtak le a területükön. Aluljárókban kezdtek, bár ott már ritkán akadt szállítmány. Az alvó embereket megnézték, szuszognak-e. Nedvesebb időben olyan szaguk szokott lenni, mintha úsztak volna egyet valamelyik város alatti csatornában. Az emberek eltakarták az orrukat, amikor elmentek mellettük.

66

– Minek etetik még ezeket? – Kopasznak nem fért a fejébe, hogyan gondolkodhat bárki a Köztársaságban másképp, mint ő, és felháborította, hogy vannak még emberek, akik alamizsnát adnak az utcán vegetálóknak.

– A kóbor kutyáknak is adnak enni, akkor az embernek miért ne? Vedd úgy, hogy ezek is csak elkóborolt állatok, nem többek – kelt védelmükre az Atya. Ha bántották az embereket, felbuzgott benne az ellenállás, úgy érezte, nem minden ember gyűlölni való, csak némelyek, és Kopasz közéjük tartozott, mert az ilyenek miatt kellett kiábrándulnia. Kellett, mert ő nem akart, a Kopasz-féle emberek vitték rá. De Leóról sem volt jobb véleménye. Nem értette, hogy lehet valaki ennyire közönyös, miközben mártír pózával jár-keel a világban. Valamelyik a kettő közül hamis.

– Na, ne magasztalja őket. Látott már kutyát a saját szarában döglenni? Ez egy új fajzat, de nem ember, az biztos.

– Ne ragadtasd el magad ennyire! Ki vagy te, hogy újraírd a fajok rendszerezését? Takarítsd a szart, erre való vagy te is.

Leo hallgatta a már-már szokásos párbeszédet, nem szólt bele, véleményét megtartotta, mert nem gondolta, hogy fontosabb bárkiénél. Ő nem könyörlne meg senkin, de nem is ölné embert, abban biztos volt. Aki az utcán él, úgyis meghal. Nem azért nem ölné, mert gyáva hozzá, vagy mert az törvénytelen, hanem mert senki nem dönthet egy másik életről. Ezért nem akart soha gyereket, nem akart megteremteni egy másik embert. Életet adni vagy elvenni, mindkettő túlságosan súlyos és végzetes döntés. A ráció soha nem vállalkozna rá, csak az ösztön képes megtenni.

Virtuális magány

Gaál Kata képeiről

Ebben az új korszakban érvénytelenné vált az észlelés régi rutinja, mivel az előző technológia, vagyis a mechanizáció által teremtett pszichés válaszokon és fogalmakon alapszik.
Marshall McLuhan: Médiamasszázs

Ha egy szóval kellene jellemezni Gaál Kata képeit, talán az elidegenedés lenne a megfelelő. Nem a szó szigorú marxi értelmében (ahogy talán elsőre használnánk), hanem általános, antropológiai szempontból.

A *Keresve sem találunk / Keresve sem találunk* ikerkép (diptichon?) a digitális társkeresést és az ezzel szorosan összefonódó male gaze, azaz a női testet objektíváló férfitekintetet mutatja be. Az első képen fiatal nők fotózáskor magukat, egyértelműen azzal a céllal, hogy az elkészült képeket megosztásuk az interneten egy közösségi vagy társkereső oldalon, míg a másodikon magányos férfiak állnak mobiltelefonjuk képernyőjét bámulva, érezhetően a képek áradatába ragadva. Ironikus, hogy ha felnéznének, hús-vér nővel akkor sem találkozhatnának, csak a női test tömegkultúra-fogyasztásra ösztönző képével egy Coca-Cola-reklámon.

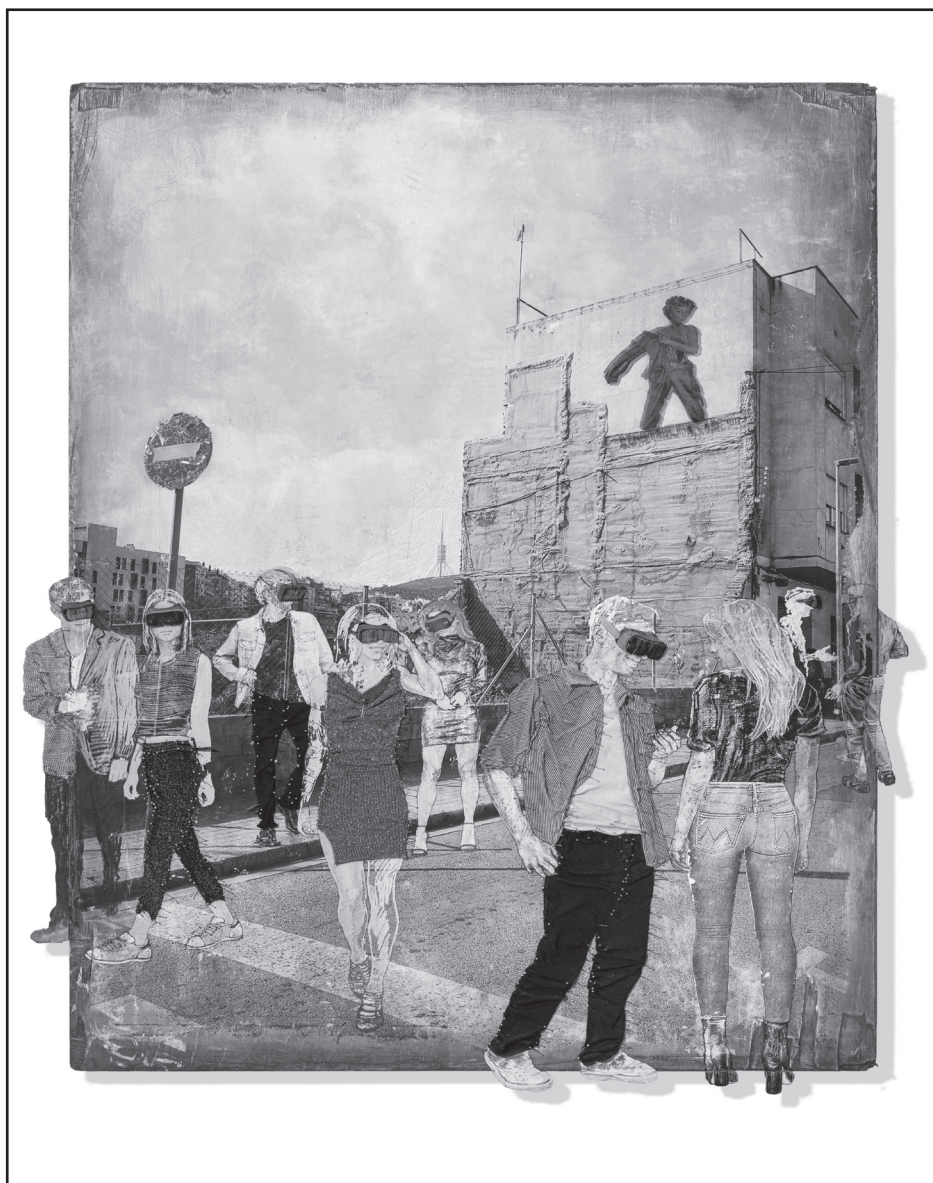
Azonban Gaál számára az elidegenedés nem állapot, hanem állandó, peszsimista folyamat. Nemcsak átalakítja, hanem tulajdonképpen meg is szünteti a férfi-női kapcsolatokat, és a másik képe helyett – mely még mindig magán hordozza az eredeti lenyomatát, hiszen a fényképnek modellt álló test tényleg létezik – egy virtuális, eredet nélküli másikat, szimulákrumot állít. A *Társkeresés a Kibertérben* ezt az állapotot mutatja, ahol az egyes résztvevők már nem egymás képét, hanem virtuális valóságokat, avatarokat néznek, és semmi nem biztosít afelől, hogy ezek az a képernyők bármilyen módon kapcsolatban lennének a valósággal.

A közösségi oldalak kép- és információáradata fontos szerepet játszik Gaál művészetében, a játszótéren instagramozó anyukák és a szülő nélkül iskolába igyekvő kisgyerek ugyanolyan magányos párt alkotnak, mint a társkeresésnél a férfiak és nők. A gyerek világa az, ahol mégis tovább tud fejlődni a gondolat: a *Kis rabok* című kép a mobiltelefonba ragadt gyerekek magányát mint a felnőtt világ lenyomatát mutatja be, de a *Jövő generáció I–II.* túllép ezen, és megfordítja a kérdést. Mi történik akkor, ha az emberi élet alapja nem a testi valóság, hanem a játékok és a virtuális világ? Ezeken a képeken a számítógépes játékok világa kívülre kerül, és a szereplőknek már nem kell képernyőt nézniük ahhoz, hogy benne maradjanak ebben a képzelte világban, mert az kívülre került. Talán kevésbé nyilvánvaló, de ugyanez a témája a *Legóhősök I–II.*-nek is. A gyerekek jelmezei nem csak elfedik az arcot és

a személyiséget, de helyükbe a kései kapitalizmus jellegzetes marketing-megoldását állítják, a Marvel- és DC-képregényekből készült filmből készült legókészlet alapján készült játékokat, amik végső soron saját előzményeik reklámjai.

Gárdonyi László

68

Gaál Kata: Társkeresés a kibertérben

„Nem a hód fogja kiirtani a puhafaerdőket, hanem a láncfűrész”

Márkus Ferenc* természetvédővel
beszélget Szabó Gábor

Két önálló nemzeti park létrejötténél bábáskodott, majd – történetesen a Fidesz vezette kormányok idején – mindkétszer távoznia kellett az igazgatói posztról. 2000-ben még saját elhatározásából – igaz, némi kényszerhelyzetben – hagyta ott, tíz évre rá azonban az Őrségi Nemzeti Parktól úgy rúgta ki Illés Zoltán, a felszámolt környezetvédelmi minisztérium helyébe lépett környezetügyi államtitkárság vezetője, hogy a munkaviszonyát is elvesztette. Agrárismereteket oktatót mostanáig egy tatai technikumban, de kérte, hogy csak nyugdíjba vonulása után kapjon nyilvánosságot a beszélgetésünk.

– Az ön pályafutása érdekes párhuzamokat mutat a hazai természetvédelem felfelé, majd mostanában lefelé ívelő korszakaival. Nagyon kemények lehetnek a frontvonalak, ha még ma is – kényszerű visszavonulása után tizenkét évvel – indokoltnak látta, hogy ne akármikorra időzítse nyilatkozatát.

– Egyik legmeggrázóbb élményem volt, hogy 2010-ben, miután a hortobágyi és az aggteleki nemzeti parki igazgatótársaimmal együtt indoklás nélkül felmentettek,¹ nemhogy a köz-

igazgatásban, de még volt munka-helyemen, a WWF-nél sem tudtam munkát találni, mert – talán okkal – tarthattak attól, hogy nemcsak engem „érnek utol”, hanem a szervezetnek sem „tenne jót” az alkalmazásom.

– Az gondolnánk pedig, hogy a természetvédők igazán szelíd emberek, és néhány futrinka, nőszőfű és egyéb egzotikus nevű faj védelme nem sok vizet zavar. De hát a jelek szerint önök körül nem pusztán egy-két csodabogárért tör ki olykor háborúság. Avasson be, mi a tét, milyen konfliktusokba kerül például egy nemzeti park vezetője?

– Jönnek például „kéresek” politikai komisszároktól. Telefonon, természetesen, nincs írásos nyoma. „A miniszterelnök úr környezetében

zése után (utóbb Debrecenben természetvédelmi ökológiából is diplomázik) beszippantja az állami természetvédelem, majd 1991-től hat éven át a WWF magyar irodájának egyik programvezetőjeként elsősorban a gyepekkel, füves élőhelyekkel foglalkozik. 1997-ben az akkor alakult Balaton-felvidéki Nemzeti Park igazgatója, majd ismét a WWF-hez szegődik, amely épp akkor válik helyi irodából önálló nemzeti szervezetté. Ennek első igazgatója lesz, mígnem 2008-ban a tevékeny részvételével kifejtett társadalmi nyomás hatására ismét önállósá vált tizedik nemzeti parkunk – az Őrségi – igazgatója lesz. A 2010-es kormányváltás után lapátra kerül. Rövid kitérők után a tatai mezőgazdasági szakközépiskola tanáraként, 65. évét betöltve februárban vonult nyugdíjba.

¹ <https://www.origo.hu/itthon/20100807-nemzeti-parkok-kirugott-vezetoi-nem-ismertek-az-indokok.html>

* A január végén elhunyt legendás madarász és ismeretterjesztő, Schmidt Egon segítségével már gyermekkor óta a természet aktív megfigyelője, 1974-es megalakulása óta tagja a Magyar Madártani Egyesületnek, a legnagyobb hazai természetvédelmi szervezetnek. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem elvég-

kérik”, hogy valakit váltsak le, valakit vegyek föl, valamire adjunk engedélyt, vagy éppen ne. Lehet, hogy nem is igaz, nem onnan kérik, nem azt, nincs módom ellenőrizni.

– *A Balaton-felvidéki Nemzeti Parkban miket szoktak volt kérni?*

– A konkrét ügyektől elrugaszkodva kicsit messzebből indítok, ahonnan jobban rá lehet látni a történetekre. A rendszerváltás utáni években épp felívelő szakaszban volt a hazai természetvédelmi szabályozás. (Hozzáteszem, ezek a változások már az egypártrendszer idején érlelődtek, létrehozták az évtizedekig csak vegetáló, de aztán magára talált önálló természetvédelmi hivatal, sorra alakultak a nemzeti parkok.) A nemzeti park a 90-es években nem egyszerűen csak egy védett területet jelentett, a nemzeti parki igazgatóságok nemcsak „kezelték” a területet, hanem hatósági jogaik is voltak. Ha a környezetvédelmi felügyelőségekkel közösen egy területet védeni akartak valamilyen károsító beavatkozástól, akkor azt a beruházást nemigen lehetett „átnyomni”. Persze ez már az akkori kormányoknak is csípte a szemét, és a rendszerváltás eufóriája után már a 90-es évek vége felé nekifogtak az említett hatósági jogkörök nyesegetésének. Majd a 2000-es években a nemzeti parkok hatósági jogait az alaposan átalakított környezetvédelmi felügyelőségekhez telepítették...

– *Csak közbevetőleg: mondhatjuk, hogy a 2010-es „fülkeforradalom” – vagy alkotmányos puccs, kinek-kinek vérmérséklete szerint – csak befejezte a természetvédelmi hatósági jogok szellemének palackba zárását?*

– Úgy látom, hogy a hatósági jogainkat szisztematikusan és röviddel azok bővítése után lépcsőről lépésre építették le. 2011 óta megyei szinten egy-egy közös kormányhivatalban ül valamennyi korábban önálló hatóság – a növény- és állategészségügytől a talajvédelmen, erdőfelügyeleten át a környezet- és természetvédelemig, ahol a kormány akaratát közvetítő főispán a határozatok végső szentesítője. Itt, Tatán például a város – részben műfüves – focipályái helyén korábban halastavak voltak. Amikor gyerekként idekerültem, ott láttam meg életem első rétisasát, karmában egy jó kétkilósra becsült ponttyal. Költöző madarak nemzetközi szerződéssel (ramsari egyezmény) védett vonuló helyei, egyéb védett területek lettek így beépítve hatósági „kötődés” nélkül. Az eredmény nemcsak a tájrombolás, a természet elszegényedése lett, hanem napi gondokkal is jár. Hiába dréncsővezték a brutális átalakítás során feltöltött területet, nagyobb esőzéskor nem elegendő az elszivárgás mértéke, áll a víz a sportpályákon. De a hasonló előzményekkel és műszaki megoldásokkal létesített bevásárlóközpontot is fenyegeti a talajsüllyedés, merthogy az ingoványos lápos terület – amire nem is lett volna szabad építkezni, hiszen a törvény erejénél fogva védett – nehezen stabilizálható.

Logikus lett volna, ha megmarad az a rendszer, hogy a helyi önkormányzatok – alapos szakmai feltáró munka után, széles viták eredményeként – kijelölik a beépíthető és a nem beépítésre szánt övezeteket, de hát ezt az ideális állapotot sokszor meg tudta és tudja bontani egy fontos befektető – rábök egy területre és a kedvéért ilyen-olyan okból át-

minősítik, onnan kezdve építkezhet. A „nemzetgazdasági szempontból” kiemelt beruházások esetén pedig az önkormányzati előírásokat, a társadalmi véleményt egyszerűen figyelmen kívül lehet hagyni, levegőnek lehet tekinteni.

– *Visszatérve a Balaton környékére, nemzeti parki igazgatóként is gyakran szembesülhetett hasonló igényekkel.*

– Már önmagában az zavart, hogy „megüzenték”, valakit ne alkalmazzak, viszont mást meg feltétlenül föl kell vennem. Ez nyilvánvalóan kontraszelekciónak vezet, gyengíti a szakmai munkát. Miről lehetnek szakmai viták? Balatoni kikötőépítés, a nádas irtása, partszakaszok beépítése, noha voltak józan, korlátozó előírások, természetvédelmi szabályozás, monitoring a nádasok védelmére. Másrészt a Balaton-felvidéken maga a táj a természeti érték, az évszázadok óta művelt gyümölcsös, szőlő. Ezeket sorra átminősítik, vagy átminősítés nélkül átalakulnak lakó-, üdülővezettké, feszített tükrű medencék jelennek meg – közülük nincs a védett tájképhez. Mint ahogy az úgazdagoknak a tihanyi hegyoldalba belemarkoló luxusvillái sem oda való. Vagy itt van a kibányászható tőzeg, kvarchomok, kőzet – döntsük el, melyik hegyet bonthatják el. Akkoriban még volt mindezekbe az építkezésekbe, beavatkozásokba beleszólásunk, azóta áttörték, eltávolították ezeket a sorompókat. Egy becsatolt természetvédelmi kezelői szakvélemény más súlyú ma, mint az én időmben egy magalapozott, komplex tudáson alapuló hatósági határozat.

– *Hova vezet mindez? A Balatonban továbbra is lehet fürödni, igye-*

keznek a vízszintet is állandósítani, már amennyire a csapadékviszonyok engedik, történtek próbálkozások a tihanyi Limnológiai Intézet telkének eladására...

– Hát annál jobb Balaton-parti telek alig van! Hogy hová fog vezetni mindez? A példázat jut eszembe a békáról, amely nem ugrik ki az enyhe fokozatokban melegedő üstből, és végül megfő. Az emberek majd ehhez a Balatonhoz fognak hozzászokni. És az elsilányult tájképi Balaton-felvidékhez. Meglehet, egyszer majd azt találják szépnek. Ennek részben az az oka, hogy a nagyközönség nincs tisztában vele, mit veszítünk. A felszabadító szépségű harmonikus tájat. Ha „A szankciók tönkretesznek minket” típusú plakátokra fordított milliárdokat természetvédelmi, ökológiai ismeretterjesztésre fordítanák, nem itt tartanánk. Hol van már az az idő, amikor a gardát hálnak neveztek, mert annyi volt belőle, hogy a hegytetőről megfigyelhető rajokra lehetett irányítani a halászatot! Mára a természetes halszaporulat nagyrészt már a múlté, a horgászok zsákmányát úgy telepítik a tóba. Vagy mondok példát az Őrségből, ahol az egyik legnagyobb érték a rét. A rét, a nádas fogja fel a csapadékfelesleget. Amikor a réti hangyaboglárkát, ezt a ritka lepkefajt védjük, akkor ezt csak úgy tehetjük, ha élőhelyét, a gyepeket is óvjuk, mert a foci pályán nem él meg. De ez gazdaságilag is ésszerű. Mert hol alakulnak ki gyepek, rétek, kaszálók? Ahol megfelelő a vízellátás, tehát a mélyebb fekvésű területeken. Nem csak a boglárkalepke az érdekes – bár, ha ismernék az emberek, könnyen lehet, hogy megszeretnék, és ha megszeretnék, akkor igyekeznének megvédeni –, hanem

hogy az ő élettere, a rét egyúttal az embereknek is biztosítja, hogy például nem önti el őket az árvíz vagy a belvíz. Ezért sem szabadna az ilyen rétet, gypet szántóvá alakítani, vagy pláne a már említett módon, dréncsövekkel és geotextíliákkal „fűszerezve”, rétegelve beépíteni. Mert ezeknek a réteknek úgynevezett ökológiai szolgáltatásaik vannak, amelyek hosszú távon nélkülözhetetlenek. Miért kér a mezőgazdasági termelő belvízkárért kompenzációt? Mert a legmélyebb területet is felszántja, holott ha meghagyná a gypet, és ugyanúgy odagyűlné a víz, nemhogy kár nem keletkezne, hanem az üde rét lehetne nyáron kaszálni, a legnagyobb aszály idején. Amikor majd aszálykártérítésért kiáltanak és állnak sorba.

– *A gazdák nyilván kihasználják az agrártámogatási rendszer adta lehetőségeket.*

– Az unióban már rég bevezették az úgynevezett környezetileg érzékeny területek fogalmát. Ezekre külön támogatási rendszert dolgoztak ki. Évekig dolgoztunk rajta neves természetvédelmi szakemberekkel, hogyan lehetne olyan környezetvédelmi zónarendszert létrehozni, amelyben ezekre az értékes természeti területekre lehetne támogatást igényelni. Hiszen közösségi érdek a fennmaradásuk. Ugyanannyit vagy akár a dupláját is lehetne kapni rá, mint a bevett agrártámogatásokból. Csak hát egyszerűbb egy John Deere traktorral elindulni Tatáról és meg sem állni Komáromig, mint az egyes érzékeny területeket kerülgetni. Pedig lenne rá időnk, technikánk, tudásunk! Szerintem a szándék itt a hiánycikk és a körültekintő hozzáállás.

– *Fejétől bűzlik a hal. Az agrártárca sem jellemző az érzékeny területek iránti érzékenység, ahogy ezt a kishantosi mintagazdaság sorsa is jelzi.² Ott – amíg lehetett – biológiai módszereket alkalmaztak, és természetesen figyelembe vették a terület adottságait, a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet mégis magánkézbe adta a bérelt földjeiket...*

– Csak arra tudok gondolni, hogy bosszúból tehették, miután a birtokonkoncentráció ellen fellépő és a kisgazdaságokat helyzetbe hozni igyekvő Ángyán József államtitkár 2012-ben kénytelen volt lemondani. A mai rendszer a természeti folyamatokat úgy tekinti, mintha azok nem is léteznének. A természeti erőforrásokat, az ilyesmivel foglalkozó szakembereket semmibe veszi, elhasználja, eldobja.

– *Abbamaradt a WWF által kitárgyalt felső-tiszai ártéri program is, amelynek keretében hátrányos helyzetű emberek tűzifához jutottak, cserében az ártéri erdőket kitisztították, a tájidegen fajokat eltávolították, az értékes ligeterdőket feljavították. Az új prioritásokat jelzi, hogy most akár védett erdőkből is lehet fát vágni az „energia-veszélyhelyzetre” hivatkozva. A kormány természetvédelem iránti egyre fokozódó érzéketlensége azonban visszaüthet. A Tisza új, a természeti szempontokat is figyelembe vevő, a táji adottságokhoz alkalmazkodó szabályozása például források híján leállt, újabb, a korábbinál pusztítóbb árvizek jöhetnek.*

² <https://atlatszo.hu/kozugy/2021/11/30/akurian-is-gyozott-kishantos-es-a-greenpeace-a-magyar-allam-ellen/>

– Cinikusan hangzik, de szerintem nehéz más magyarázatot találni: egyesek számára annál nagyobb főnyeremény, mint az árvíz vagy pláne egy gátszakadás, el sem képzelhető. Egy áldás. Mert mi ilyenkor a hivatalos szöveg? „Most maga azt kérdezi tőlem, hogy kinek a homokját, köveit hozatjuk? És hogy miért kerül ennyibe? Amikor fél Szabolcsot elönti a víz?” Katasztrófa helyzetben a nép ellessége, aki efféléket kérdez. Naná, hogy a „megfelelő” áron és a „megfelelő” bányából kerülnek ki a mentéshez és a mentesítéshez szükséges anyagok. Aki így gondolkozik, az minden döntését erre optimalizálja. Ha van szemünk, konkrét példának láthatjuk erre az ajkai-kolontári-devecseri vörösiszap-katasztrófát. A Mal Zrt. közel 30 méter magas zagyatározója 2010. október 3-án ment tönkre, és alig néhány hét múlva egy nagy, 27 milliárdos megrendelés landolt az állami Mecsekérc Kft.-nél – máig nem tudni, mire ment el pontosan, és hogy szakmailag épp azokra a beavatkozásokra volt-e szükség.³

³ „8,6 millió négyzetméter felület 20 centiméter vastagságban történő kármentesítését és 7,72 millió négyzetméter külterületen 1,5 millió köbméternyi szennyezés kezelését rendelte meg a Vidékfejlesztési Minisztérium. A nettó 29,24 milliárd forintos megrendelést hirdetmény nélküli, tárgyalásos közbeszerzési eljárásan az egyetlen ajánlattevő, a Mecsekérc Zrt. nyerte el, és október 27-én szerződést is kötöttek vele. A cég vezetését bő egy héttel korábban vette át Endrédy István KDNP-s politikus Varga Józseftől, aki azóta történetesen éppen az ajkai zagyatározót működtető Mal Zrt. katasztrófaelhárító csapatában tölti be a termelésfelügyelői funkciót. A megamendeléssel egy időben jelent meg az a hirdetmény, amely szerint a kárelhárítás műszaki tervezési feladatainak nettó 150 millió forintos megbízását az Oviber Kft. nyerte el, ennek kiválasztása szintén a Mecsekércéhez hasonló technikával történt.” (Nagyobb a füstje, HVG, 2010. november 20.)

Tehát, visszatérve az árvízre vagy más természeti, illetve bármilyen katasztrófára, úgy tűnik, megrendelőknek és kivitelezőknek minél drágább, annál jobb.

– *Milyen mozgásterük maradt a hivatásos természetvédőknek?*

– Nyilván nem állhat fel mindenki. Aki a hivatalában marad, igyekszik valamilyen eredményt felmutatni. Leginkább talán az uniós LIFE-programokat, egyes különösen védett fajok megőrzését tekintem ilyen lehetőségnek. A tűzok, a kerecsensólyom, a kékvércse, a parlagi sas, a rákosi vipera állománya ma már stabil vagy gyarapodó. Ezek a támogatások nem akkorák, hogy kontra-szelektált cégek rátelepedjenek, itt lehet sikerélményük a kollégáknak. Ráadásul bizonyos fajok megőrzéséhez területeket kell – és lehetett is – vásárolni, így alakult ki Déványa mellett, illetve a Borsodi Mezőség Tájvédelmi Körzetben stabil tűzok-, kékvércse-, szalakótaállomány, miközben helyreállt az adott terület természetes állapota. Cserében azonban el kell viselni, hogy más védett fajok állománya gyérül, sőt kipusztulóban van. Mindenkinek feltűnhet például, hogy alig van már fecske, mezei pacsirta. Ugyanakkor a hazai biológiai sokféleség még így is nagyobb, mint Európa nyugati felén, elég, ha itt is, ott is autózva összehasonlítjuk a szélvédőre ragadt nyári rovarok mennyiségét és összetételét.

– *Néhány fajmegőrzési program viszont talán túlságosan is jól sikerült. Sokan panaszkodnak például a kezdetben nagy szimpátiával fogadott, visszatelepített hódok kártételeire.*

– Ugyan mi a baj a hódokkal? A puhafát rágják vizes területen. Ahol a fák gyorsan nőnek, ha meg kidőlnek, táplálékul szolgálnak a gombáknak, rovaroknak, a talajt javítva új fákba épülnek be. Nem a hód fogja kiirtani a puhafaerdőket, hanem a láncfűrészt. Ha a hód nagyobb fákat dönt ki, azzal rést nyit a napsütésnek, segítve az újulatot. A vízkormányzási tevékenységével pedig fenntartja a viizenyős területeket. A hód nem tudja legyőzni az erdőt. A probléma inkább az, hogy nagyon szűkre szabtuk az árterületeket. A Taktaközben a hód ügyes mérnöki munkával magának alakít ki a mély fekvésű részekben vizes területeket. Okozhat ezzel kárt a magángazdáknak? Persze. Adjanak érte kártérítést, kompenzációt. Ha a szántóföldre jár az aszály- vagy a belvízkár, akkor a hód kártételeire vagy arra, ha a vadlibák lelegelik a termést, a károkatona megdézsmálja a halastavakat, miért ne lehetne? Járni jár, csak nem jut – na ezen a gyakorlaton kellene változtatni. Döntés kérdése, hogy mire van állami pénz. Kártérítés híján persze a természetvédelemmel szembe lehet fordítani az érintett tulajdonosokat.

– *Magam sem gondoltam komolyan, hogy a hód lenne az erdők legnagyobb ellensége, sőt, lehet, hogy a már említett, veszélyhelyzetinek mondott tűzifarendelet sem okoz majd annyi kárt, mint bizonyos beruházók igényeinek elvtelen kiszolgálása. Gondolok itt arra, hogy hiába áll az ország területének több mint negyede uniós védelem alatt – mint európai jelentőségű, úgynevezett Natura 2000 hálózatba sorolt élőhely –, viszonylag könnyű ezeknek a beépítésére uniós jóváhagyást szerezni.*

– Frontális támadást indított a kormány a civil szervezetek ellen, ez az eset is ebbe a stratégiába illik. Móra Verát, az Ökotárs Alapítvány elnökét mindenki szeme láttára vezetőszáron viszik kihallgatásra mondvacsinált és utóbb megdőlt gyanúsítgatások miatt. Ennél világosabb üzenet nem kell.

– *Említhetnénk a Tiszántúli Természetvédők akkori vezetőjét, Zsák Ferencet is, akit nemcsak elvittek, hanem négy hónapra köztörvényesekkel zártak össze utólag alaptalannak bizonyult vádakkal.*⁴

– És mégis. Mit látunk akár itt, Tátán? Pár évtizede az olasz vadászok ellen szervezkedtünk – magamat is beleértve –, hogy ne lődözzék már a tómederből a vonuló vadludakat. Amelyek azóta teljes és tényleges védelem alatt állnak, más kérdés, hogy néhány szilveszteri durrogtató elriasztotta őket az idén, de ezt helyi szinten meg fogjuk oldani. Most épp az Avalon ellen nyertünk – átmenetileg legalábbis – csatát, letettek arról az eszement ötletéről, hogy ötemeleles, ötcsillagos szállodát építsenek a tó partján az egykori Esterházylovarda helyén, ahová a helyi rende-

⁴ „A táblabíróság – a Debreceni Törvényszéken kiszabott három év börtönbüntetést megváltoztatva – 2 év szabadságvesztésre ítélte, 4 év próbaidőre felfüggesztve, továbbá mellőzte a közügyektől való eltiltást büntetést is. Zsák Ferenc – aki a Tiszántúli Természetvédők Társulatának elnökeként 2011-ben egy 200 millió forintos támogatási szerződés fejében visszavonta az Audi győri beruházása ellen beadott bírósági keresetét – a négy év próbaidőt elrettentő, fenyegető ítéletként értékeli, s megjegyezte, hogy amióta perbe fogták, »példát statuáltak vele«, azóta egyetlen építési engedélyezési eljárásban sem volt természetvédelmi indokú fellebbezés.” <https://greenfo.hu/hir/felfuggeszett-bortont-kapott-vesztegetesert-a-termeszetvedo/>

zési terv szerint amúgy csak ideiglenes, elbontható, az év nagy részében nem látható építmény, mondjuk egy tribün lenne építhető.

– *Csodálom, hogy sikerült, mostanában nem gyakori, hogy tüntetésekkel, tiltakozásokkal el lehetne téríteni a beruházókat. Nemhogy visszajutnánk az 1980-as nyugtalan évekhez, amikor a szárnyukat bontogató civil mozgalmak – akkoriban „kör”-nek, „klub”-nak hívtuk őket – le tudták állítani például a már akkor is védett Szársomlyó-hegyen a mészkőbányászatot, leállították a nagytétnyi Metallochemia környezetszennyező akkumulátorbontó üzemét, sőt, a nagy hatalmú Magyar Alumíniumipari Trösztnek idő előtt fel kellett hagynia a bauzitbányákat víztelenítő, brutális mértékű karsztvízszivattyúzással, sőt még egy nemzetközi szerződést is felülírt a vízlépcsőellenes mozgalom. Mostanában mélyebb környezeti hatástanulmány nélkül lehet sorozatban akkumulátorgyárakat építeni akár természeti, akár szántóterületen. Nem durva visszarendeződés ez?*

– Az mindenképpen nagy különbség, hogy – a szélesebb közönség által is átélhető vízlépcsőügyet kivéve – akkoriban rendre egy-egy kisebb csoport hallatta a hangját. Egyetemisták, erdészek, biológusok, most viszont a társadalom jóval szélesebb köre érzi magát érintettnek. Igaz, ehhez az is kellett, hogy lassan már szó szerint az ő kertjük aljában jelennek meg a beruházók, tehát a saját bőrükön érzik. Kezd a dolog társadalmasodni, jó példa erre a debreceni akkugyár elleni széles körű összefogás. A felháborodás oka lehet az is, hogy úgy érezhetik, semmibe veszik a véleményüket, érdekeiket, muszáj

megszervezniük magukat. Ahogy itt Tatán is történt. Az Avalon mögött a Hell Energy áll – ugye, az egyik legjobb biznisz vízből és cukorból készült kódrága italt eladni –, amely egy fórumon ki is fejtette, hogy „nincs megtérülési kényszer”. A rengeteg pénzét már nem tudta Tihanyban vagy Badacsonyan, a legfelkapottabb helyeken befektetni, hát ezt a tavat nézte ki magának. A tavalyi helyi – magas részvétellel tartott, de érvénytelen – népszavazáson olyan elsöprő többség, 96 százalék ellenezte a beruházást, hogy már az addig azt támogató önkormányzati vezetés is visszavonulót fűjt. Mondhatnánk mi is, a tataiak 96 százaléka nem akar oda szállodát? Persze, nem dőlhetünk hátra, mert az önkormányzat új szabályozást barkácsol, vagy a kormány bármikor kiagyalhatja, hogy itt nemzetgazdasági szempontból vagy akár a háborús veszélyhelyzet miatt fontos egy szállodakomplexumot építeni.

A kormányzati beruházások ellen nehezebb hadakozni, látjuk, mi történt a Fertő tavi kikötő- és szállodaberuházással. Tönkretették a fertőrákosi védett nádist, elbontották a jogszerűen ott állt lábas házakat, a tiltakozókat a terület közelébe sem engedték. Majd a múlt év vége felé – részben a pénzhiány, de talán a tiltakozások miatt is – leállították a gigaberuházást. Tegyük fel, hogy esetleg végleg letesznek róla. Akkor is, egy évtizedek vagy akár száz évnyi idő alatt kialakult ökológiai rendszer visszaállításához nagyjából ugyanennyi időre van szükség. A százéves fához pontosan száz év kell, a százéves erdőhöz kétszáz! Az efféle veszteségeket még nem összesítette, nem számszerűsítette és nem tette széles körben ismertté senki.

Hónapló

Parászka Boróka

Stoczek

A Stoczekbe mennek? – lehajtott fejű, kuszált hajú nő szólt utánunk a váratlanul meleg februári délelőttön Budapesten. Két bevásárlószatyor volt mellette, görnyedten ült egy társasház lépcsőjén. Mintha csak a szél söpörte volna a szavait, makacsul kúszott utánunk a hang. Egyikünk azonnal rávágta, nem, nem a Stoczekbe megyünk, a Stoczek utcai menza – ha netán oda tartana a nő – amúgy is megszűnt. A szomszédos egyetemre igyekeztünk, de ezt a hajlott hátú nőnek nem kellett tudnia. Az odavetett válaszukra olyan különös lemondással, csalódással legyintett a fáradtan várakozó, mintha rajta kapott volna valamin, mintha jobbat – például azt, hogy megállunk, figyelünk rá, segítünk neki – amúgy sem nézne ki belőlünk. Mintha rosszban, rosszkor, rossz helyen járnánk.

A szégyen megüli az embert, rádől, mint az egyensúlyukat veszített falak. Váratlan, kivédhetetlen nehézkedési erő.

A lehajtott fejű nő bevásárolni volt elnyűtt kamasztornacipőjében, beláthatatlan helyekről összekotort ballonkabátban. Arcán ráncok útvesztője, szemében eltűnt idők, terek, köddé váló történetek. Ismeretlen ismerős számunkra.

Nagyon idősnek tűnik, kíméletlenül megmarcangolta a kor. Cekkerben tej, kenyér, cukor, liszt. Ami a túléléshez kell. Végtagjait kontrollálhatatlanul rángatja a Parkinson. Nem tudja vinni a szatyrot, lépéseit alig rendezi maga elé. A Stoczek utcában lakik, egy saroknyira a műgyetemtől, két saroknyira a kisbolttól, ahol vásárolt. Fényévekre attól, hogy el tudja látni magát, hogy haza tudja vinni a szerzeményét.

Két oldalról belekarolunk, visszük a nőt és a cekkert a Stoczekbe. Segítünk, ne nyomasszon annyira a szégyen. Diplomaátadóra tartunk, meséljük a nőnek, nem vagyunk idevalósiak, látogatóban járunk Budapesten. Tekintete felfénylik, átmelegszik, érti, hogy mi az egyetem, mi a diploma. Gratulál. Tudja, hogy van valahol egy másik világ, amiben nyílnak még perspektívák, és nem jelent elviselhetetlen terhet egy kiló cukor, egy kiló liszt, a heti tej-kenyér hazavitele.

Megérkezünk a lakóházához, gyorsan búcsúzunk, hálával marad hátra. Már nem látja, hogy milyen az ünnepi egyetem: a diplomaátadóra öltözött ünneplő rokonság tömege, öltönyös fiatalok, főleg fiúk. Leendő mérnökök. Mindenki vacog. Háborús évben vagyunk, Magyarországon – tudjuk meg – nem fűtik a közintézményeket. Látogatóba jöttünk Budapestre, nem készültünk erre az ünnepi vacogásra. Az államtitkár beszédére készültünk, öntudatosan, önbizalommal 2030-ig festi széles mozdulatokkal a gazdasági

fejlődés képét a hallgatóinak: az átfázott rokonoknak és a vékonypénzű, diplomájukra váró mérnökhallgatóknak. Ők lesznek a magyar gazdaság motorjai, a magyar állam mennyit fektetett beléjük, meg a felsőoktatásba – emlékeztet az államtitkár. Csendben hallgatják az emberek, egyik lábukról a másikra állva. Elhangzik még, hogy ezek a diákok értékes diplomát kapnak, nem akármilyent, keresni is fognak vele. Államtitkár kikacsint, senki sem kacsint vissza. Nem hiába hozták a diplomáért ők is meg főleg a szülők az áldozatot. Senki sem kiabál közbe, senki sem bólogat. Csend van. Fáznak az emberek. Az ünnep örömeiben emlékezzünk meg arról is, mondja az államtitkár, hogy a szomszédos Ukrajnában háború van. Erre sem rezdülnek az arcok: a hidegben merevvé válik minden arcvonás, a szépen vasalt öltönyökben, gondosan fodrászolt frizurákkal is összezsugorodnak a várakozók. Némák, békebeliek. Adják már oda a diplomát, engedjék már útra a fiatalokat. Mindegy hova, csak el a huzatos, visszhangos aulából, ahol minden díszítés, színes burkolólap, széles ablak, a hatalmas beltér kényelmetlenné, kellemetlenné válik. Egy régi béke kezelhetetlen nyomai. Percről percre kopnak, csúnyulnak a remények 2023 februárjának Budapestjén.

Nem sejtjük még, hogy a belvárosban lomtalanítás van. Minden utcasarokon kacattá vált életek, elkoszlott bútorok, döglött háztartási gépek, gyűrött, gerincüket vesztett könyvek jönnek szembe. Először ijedség lesz rajtunk úrrá: valami történik, valami lopakodó katasztrófa zajlik itt is. Aztán megértjük, amit látunk, az csak a menetrend szerinti lomizás, a tavaszi nagytakarítás. Egy férfi homlokára szerelt bányáslámpával kajtat a könyvek között, a kevésbé gyűrötteket, még olvashatókat kupacba szortírozza. Kutyát sétáltató lakó érkezik, a kutya pont az olvasható könyvek kupacára vazel. Vihetted volna még egy fél métert – mondja a póráz végén sétáló inkább a melléte guberálóknak, mint a kutyának. Bocsánatot azért nem kér. A bányáslámpás férfi arrébb lép a tócsától, inkább újabb, száraz könyvhalmot keres.

Túl a lomtalanítás halmain, a látóhatáron kék villódzó fények. Háborúellenes tüntetés az orosz nagykövetség előtt, rendőri biztosítással vagy felügyelettel, nem tudjuk. Budapest, a város, ahol béke van, tiltakozik. Milyen béke ez itt? És milyen tiltakozás? A fűtetlen egyetemen meggémberedett friss diplomások? A nő, aki a tejet, a kenyeret nem bírta haza vinni? A használhatatlan kacatok között reménykedve kotorászók tüntetése? A férfié, akinek nincs más kapaszkodója, csak a kutyapóráz? A bányáslámpásé, aki a dohos, gyűrött papírt menti? Menjünk mi is tüntetni? Kikhez csatlakozunk, és kik vagyunk mi, akik csatlakozunk? A feszengő szemtanúk, akiknek ez a város most csupa csalódás, kosz és megrendülés?

A Dohány utcában bérelünk lakást. Nem kérezkodunk be sehova, nem látogatunk meg senkit. Nem mesélünk, nem kérdezzünk, nem folytatunk több „nálatok Erdélyben” beszélgetést feszengve-kedvesen. Nem akarjuk, hogy miattunk bárhol be kelljen fűteni, hogy miattunk fogyjon a meleg víz. Drága a tojás, tudjuk, kedves barátaink nagyvonalúan tojásrántottát sütnének nekünk a békés Budapesten, nem akarunk ilyen áldozatot. Nem akarjuk, hogy panaszaikkal magukra hagyjuk őket, válaszaik, vigaszaik sincsenek. Te-

hetetlenek vagyunk, és szerencsés átutazók. Csendben osonunk, az ismerős, gyorsan romló utcákat szemlézzük: mi tűnik el, mi omlott le, kopott meg. Leltározunk némán, a veszteségeket nem soroljuk senkinek, mit látunk, mit érzünk. Háborús évben ilyen a béke, a békés tapintat.

Fázós egyetemista ismerős az egyetlen, aki megneszeli a diplomaosztón, hogy itt vagyunk. A Dohány utcában laktok? – csodálkozik, majd hozzáteszi, furcsák ezek a zsidók, olyan maguknak valók. Huszonkét éves. Szavaiból hetven év, nyolcvan vagy száz visszhangzik változatlan. Minden romlik, csak ez a visszhang, ez a kísértés nem. Ez ugyanaz. Kikezddhetetlen, változatlan, feldolgozhatatlan. Budapest-állandó. Mélységes mély, fekete lyuk. Mit is mondhatnánk? Furcsák a zsidók. Furcsák vagyunk mi, erdélyiek. Hát még az államtitkár szavaira csendben bokázó öltönyösök milyen furcsák. A diplomaátadón felvételtől ment a himnusz. Némán álltunk, a többi néma ember között, imitt-amott harsant fel csak egy-egy hang. „Isten, áldd meg a magyart” – kikiabáltak a zárt ajkak, lehajtott fejek mögül. Vajon mi kell ahhoz, hogy erre nyíljon a száj?

Anton ír Kijevből. Nem tudja, hol vagyunk. Ha van áram és internet, dolgozunk, mit számít, merre tart az orosz front, vagy mi történik Budapesten. Mi dolgozunk, ez a dolgunk. Ha háború van, ha béke, újságírók vagyunk. Ő ír, én szerkesztem, fordítom. Cikkei egy napig vannak címlapon, ha igyekszünk, és kegyes hozzánk a tartalomgyártás. Aztán hamar lekeverik a szövegeket az ukrán és orosz ortodox egyház konfliktusairól, az oligarchatörvényről, a deruszifikációról, az utcanévek megváltoztatásáról, a fogolycseréről. Egy-egy mondat háború, megannyi élet és halál. Rutinunk. Kezdőmondat, zárómondat. Az információ ökonómiája. Egy-egy szó valahol, valakinél célba talál. Beláthatatlan univerzumaink.

Elmesélném neki, hogy a békés Budapest hozzáromlik a háborúhoz, hogy itt is halmokban állnak az utcán a törmelékek, itt is hideg és sötét van. Pedig ide nem vonult be senki, az emberek alig vonszolják magukat a saját életükben. Céljukat, otthonukat nem találókat, láthatatlan súlyok alatt görnyedőket, megtérdelőket egyre többen látni. De Anton nem kérdez, én pedig nem tolakodom a fogyatkozó békénkkel. Amúgy is, azt mondja Anton, figyelni kell. Már egy éve tart a háború, és még mindig, vagy újra olyan kék a február végi ég. Jön a tavasz, nem érzem? – kérdezi épp, mert áram is van, net is van ahhoz, hogy kérdéseket tegyen fel.

Megint rám dől a szégyen, úgy, mint a Stoczek sarkán.

Nem figyeltem a kék eget, Anton. A közelgő tavaszt sem. Nem is tudom, mire figyelek. Az idős nő kitaposott tornacipőjére? A keskeny arcú mérnök-hallgatókra? Az utcára dobott könyveket áztató kutyahúgyra? Vagy az orosz nagykövetség előtt szigorúan villódzó kék fényekre?

Ha hazaérünk, felhúzzuk a fűtést, bemelegítjük a lakást. Ez a tervünk, és hogy mihamarabb magunk mögött hagyjuk Budapestet. Haza, mi is az? Átkelünk a határon – ez az átkelés már az otthon. A román–magyar határon nem állunk órákat, mint az ukránon. Nincs vegzálás most, nem keresnek migránsokat, mint néhány hónappal-évvel ezelőtt. Otthonosan érdektelenek vagyunk a határőrnek, az útlevelünket kézbe veszi ugyan, de ki

se nyitja. Megfelelő az országcímer-országnév rajta ahhoz, hogy ne legyünk gyanúsak, hogy hazaindulhassunk. Az út menti óriásplakátok meghitten kopottak. Nincs rajtuk semmiféle parancs, figyelmeztetés, felszólítás, militáns üzenet arról, mint Magyarországon, hogy mit akar az emberek 97 százaléka. A helységnévtáblákat, megyetáblákat sem írta át senki vármegyetáblára vagy bármi másra, amit a hatalom pillanatnyi szeszélye diktál. Minden a régi, és minden változatlan: errefelé most ez az otthon és ez a béke. Kolozsváron megállunk bevásárolni. Villódzó fények, hömpölygő tömeg. Hivalkodóan öltözött emberek, erős parfüm- és süteményillat a külvárosi bevásárlóközpontban. Idegen ez a kivilágítás, ez a nyüzsgő tömeg. Valaha erregyártelepek voltak, és tűzfalakra festett jelszavak a Román Kommunista Pártról és Nicolae Ceaușecuról. Eltűntek mára a tűzfalak és a jelszavak, ez az eltűnés, ez a változás is az otthon. A Dohány utcában minden reménytelenül ugyanolyan. Errefelé minden kiszámíthatatlanul tünékeny és változó.

Cipeljük a Budapest–Kolozsvár–Kijev-tengelyen a cekkereinket. Még erős kézzel, még ruganyos léptekkel. Befűtünk, mert még befűthetünk. Itthon, béke még.

Hargitai Miklós

Kutyák és lovak

A spanyol kutyák – közép-európai szemmel nézve – nem különösen szépek. Ez persze leginkább azt jelenti, hogy a többségük nem ahhoz a négy-öt aktuális divatfajtához tartozik, amelyekből a budapestiek a legtöbbet látják maguk körül, de azért van itt más is. Én eleinte azt hittem, hogy Málaga és környéke a „faluszéli vegyes” kategóriájú keverékek paradicsoma (bizonyos mértékig az is), de a legfurább, vékony lábú, nagy fülű, aránytalannak tűnő jószágok egy részéről időközben kiderült, hogy pedigrés ibériai specialitások. A mi ízlésünk ettől még nem érzékeli szebbnek őket, mint ahogyan azt is nehéz volna tagadni, hogy a dél-spanyolországi települések jellegzetes illatából messzire kiérződik mindaz, amit a kutyák hagynak maguk után. Merthogy sokan vannak, a levegő meleg, ami kedvez a gyors bomlási folyamatoknak, az eső meg csak ritkán esik. A járdákat, ahogyan erről korábban már szót ejtettünk, rendszeresen mossák ugyan, de hetente csak egyszer-kétszer, annál a városi négylábúak ürítési frekvenciája jóval sűrűbb. Egy szóval nem túl szép, markáns szagú, de kedves és nyugodt kutyák sokaságával osztozunk a köztereken.

Volt nekünk otthon saját kutyánk is, jó családból származó golden retriever, de a nyár folyamán, nem sokkal az útnak indulásunk előtt elhalálozott, úgyhogy mi most idegen fajtársakkal barátkozunk. A kutyás embernek kutyája híján idővel hiányérzete lesz, mi sem voltunk/vagyunk ezzel másképp. A megoldás az ilyen hosszabb távra nehezen tervezhető helyzetekre a men-

helyi kutya, amely ugyan nem a miénk, de szeret sétálni, és hálás minden együtt töltött percért, így hatékonyan enyhíti a hiányt. A menhely fölöttünk van a hegyen, az óváros szélén, közel az év nagyobbik felében üresen álló arénához, ahol tavasszal állítólag bikaviadalok lesznek. Az aréna oldalához koros fügefák támaszkodnak; tavaly épp lemaradtunk a termésről, szeptember második felében, mire a kutyák révén felfedeztük a helyet, már csak a porban aszalódott néhány lehullott gyümölcs, de azóta is szemmel tartjuk őket, bár egyelőre még csak a rügyezésnél tartanak. Mindegy, kívádjuk, addig is jól elvagyunk a kutyákkal. A menhelyet az itteni brit és skandináv populáció ráérő egyedei tartják fenn önkéntes munkával, jobbára szintén az északi migránsok adományaiból, legalábbis a sétáltatásokat megelőző rövid beszélgetésekből így raktuk össze magunkban.

Hogy miért van szükség menhelyre, az úgyszólván rejtély, mert immár bő féléves ittlétünk alatt egyetlen klasszikus kóbor kutyával sem találkoztunk. Olykor felbukkannak gazdátlan állatok, pár hete a mi társasház-komplexumunkban is bolyongott egy a lépcsőkön, de általában hamarosan megjelenik a nyomukban egy aggódó arc is. Ha pedig mégsem, akkor hirdetések lepik el a környéket, illő jutalmat ígérve annak, aki a kódorgót összeköti a bánatos tulajdonossal. Errefelé nem divat a megunt kedvenct az utcára lökni, menedék viszont szerencsére van az ilyen-olyan okok, például haláleset miatt fedél és pártfogó nélkül maradt kutyáknak. Mi pedig vasárnaponként átmenetileg ismét kutyássá változunk néhány órára. Legutóbb két báránybundájú, de a méreteik alapján kisebb tehénnek beillő példányt kaptunk azzal a használati utasítással, hogy fizikailag ne nagyon ellenkezzünk velük – mert hiába –, ellenben a szóból értenek. Csupán néhány spanyol szakkifejezést kellett gyorsan elsajátítanunk, tényleg csak a legfontosabbakat: ül, áll, gye-
re, nem szabad. És tényleg, a két bundás úgy jött velünk, pontosabban úgy ment a saját feje után, de nagyjából azért respektálva, hogy merre szeretnénk menni, mint a kezes bárány.

Azt mondják az itteni ismerősök, ha érteni akarjuk, hogyan működik a spanyol társadalom, figyeljük meg, ahogy a kutyákkal, a gyerekekkel meg az idősekkel bánnak (ez alighanem más társadalmak esetében is praktikus, de nekünk most az andalúzokra van rálátásunk). Nem szeretnék a vulgárszociológia hibájába esni, de az a benyomásom, hogy a spanyol társadalom nem kizárólag az aktív korú felnőttek társadalma – ahogyan például a magyar nagyon is az. A gyerek itt nem kolonc, és az idős családtag sem az. Mintha a spanyol ember a megszületése pillanatától a haláláig egyenértékű, tiszteletre méltó tagja lenne a szűkebb és a tágabb közösségnek. Tényleg furcsa kép, egymásnak látszólag ellentmondó mozaikokból kell összerakni. Ismerősünk meséli, miközben óvodáskorú porontyai ingáznak a vendéglői teraszasztalunk és a tengerpart között, útba ejtve egy viszonylag forgalmas kerékpárutat is (két órán keresztül, anélkül, hogy rájuk szólnának), hogy az itteni szabályok szerint amíg a gyerek tizenkét éves nem lesz, sehova sem mehet egyedül. Az óvoda/iskola kapujáig kézen fogva kísérik, és akkor sem engedik haza szülői gardírozás nélkül, ha csak a szomszéd utcáig vagy a tér túloldaláig kellene elmennie. A szülőnek az a dolga – az egyik dolga

a sok közül –, hogy a gyerek biztonságáról gondoskodjon, és erről a felelősségről nem mondhat le. Van most a Netflixen egy Málagában játszódó, nagyon sikeres krimisorozat, a Snow Girl (egy elveszett kislányról és egy pedofilhálózatról szól), rendkívül izgalmas, de a megértését nagyban megnehezíti, ha a fenti összefüggést nem ismerjük. Spanyolországban tényleg nincs olyan, hogy a szülő felügyelet nélkül hagyja a gyermekét, de ez valahogy úgy működik, hogy a spanyol gyerekek mégis szabadabbak, mint a mieink otthon. Felügyelik, de nem irányítják őket – még leírni is nehéz, hogy mi a különbség, nemhogy megérteni, de aki nézi egy darabig, gyorsan ráérez. Ami pedig az időskort illeti, itt az önálló felnőttlét tényleg a halál pillanatáig tart. Legalábbis azon az urbanizált, kozmopolita vidéken, ahol mi vagyunk, mert elég pár településnyivel beljebb menni a szárazföld irányába, és máris egy másik kultúrkörbe csöppen az ember.

Úgyhogy kanyarodjunk inkább a lovak felé. Vannak hagyományos helyi kutyafajták – az ingyenceknek mondjuk a manetót vagy a ratonero valencianót ajánlanám, legalább egy internetes rácsodálkozás erejéig –, de Andalúzia azért elsősorban a lovak hazája (meg persze a bikaké, és a kettő itt szorosan összefügg). Az andalúziai esküvőre a menyasszonyt lóval viszik; láttunk mi is Fuengirolában négylovas hintót (a lovak piros bojtokkal feldíszítve, a kocsison valami hímzett ruha, fekete kalap, a fogat mögött zenekar) egy olyan közegben, mint mondjuk a siófoki szállodasor, csak a nyolcadik hatványra emelve. Az andalúz ló a maga kategóriájában olyasmi, mint a svéd acél, vagy még inkább a damaszkuszi: olyan szint, aminél nincs feljebb. A spanyol királyok diplomáciai ajándéka évszázadokon át az Andalúziában nevelt sötét szőrű, vastag sörényű, bátor viselkedésű ló volt. Azok az idők már elmúltak, de azért mindig eszünkbe jut, amikor a közeli futódombon egy számár társaságában legelésző ló barátunkat egy marék fűvel meglátogatjuk, hogy bizonyára ő is a nemes elődök leszármazottja. Szereti a lóherét, könnyen barátkozik, és filozofikus nyugalommal szemléli, ahogy számár pajtása esténként a közeli hegyekről visszaverődő visszhanggal ordibál. Mióta beköszöntött az új év, minden nap futunk (a spanyol sportos nép, ez itt majdhogynem kötelező), és a ló egyfajta motiváció, mert fel kell futni érte a dombtetőre. Megéri amúgy, mert föntről, ha egy vakolatlan, a 2009-es ingatlanpiaci válságra emlékeztető szállodatorzó fölött szétnézünk, tisztán látszik a tenger, a Sierra Nevadától El Faróig. A dombon tökéletes esti béke honol: a számár, ha éppen nem üvölt, a kerítést rágcsálja, a ló némán legel, csak egy-egy szisszenés hallatszik néha, ahogy a farkát megsuhintva elhessenti a téli legyeket, a pálmák és az égisz fikusok halkán susognak a szélben, a távolban gyöngybaglyok felelgetnek egymásnak, az alkonyi ég narancssárgából lassan szürkére vált, a levegő langyos, és az ember úgy érzi, mintha nem is háromezer kilométerre, hanem legalábbis ugyanannyi fényévre lenne Magyarországtól, valahol egy másik bolygón.

Aztán pittyen a telefon. Üzenet érkezett: „Fehéroroszországba látogat a magyar külügyminiszter.” Olyan gyorsan földet érünk, mintha soha el sem utaztunk volna.

Kaméleon-nemzedékek

Kinek kell ma Miroslav Krleža? Ezen töprengnek az eddig napvilágot nem látott naplójegyzeteit (is) tartalmazó *Hatvanas évek* című könyvét lapozgatva. A mai irodalmi kánon alig vesz róla tudomást. A modernisták szerint túlságosan hagyományos, a hagyományokra esküvők szerint túlságosan modern, a horvátoknak nem volt elég horvát, a világpolgárok szerint túlságosan kötődik a horvát világhoz. A liberálisok szerint túlságosan közösségelvű, a baloldalon pedig azt róják fel neki, hogy individualista. Nem időszerű, szögeznek le a széplelkek, és lekicsinylőleg nyilatkoznak arról az íróról, akinek a szövegei manapság is rendkívül időszerűek, hiszen napjaink traumatikus kérdését, a nemzet és a baloldal viszonyát tárják fel, csakhogy regényeiben, drámáiban, esszéiben és naplójegyzeteiben – manapság ez irodalmi körökben nem „ildomos” – a nemzeti identitás a szociális státus függvényébe kerül. Akad-e időszerűbb mű *A Glembay családnál*? Csakhogy éppen erről hallgatnak az új osztály nemzeti nábobjai és az írástudók.

Már munkásságának a kezdetén ezt szólaltatta meg. „Ezekben az országokban a nemzeti tudat vérből, lidércekből és rettenetből épül”, írta a *Feljegyzések ezerkilencszáztizennyolcból* című, közép-európai látószögű esszéjében, majd a *Részeg novemberi éj 1918-ban* pontosan leírja, hogyan ünnepelte meg Agram városa Ausztria összeomlását tizennyolc november havában. A horvát nemzeti hazafiak lelkenedezve ünnepelték az unitarista délszláv gondolat diadalmas győzelmét: „Alig kerültünk ki élve a bűdös Habsburg-egérfogóból, s íme máris ránk akarják borítani az új zsandársatyákat”, írja. Az ünnepi rendezvény kellős közepén a díszes nemzeti társaságot látva a karzatról közbekiáltott, és kiejtette Lenin nevét, mire a nemzeti előkelőség hisztérikusan felháborodott. Igen, Krleža már ekkor bejelentette, hogy a csiricsaré nacionalisták a tőke érdekében egymásra találnak, aztán pedig ugyancsak a tőke érdekében egymás torkának esnek, majd hadba és a halálba küldik szegény népüket.

Az új könyvében a nemzetben (is) gondolkodó Krleža megannyi baljós előérzetről jegyzetel annak az országnak a sorsáról töprengve, amelyet kis Európának nevezett. Időben, vagyis még 1968-ban felfigyelt Dobrica Ćosić később széleskörűen elfogadott tézisére, amely szerint Szerbia elvesztette az első világháborút, és mostanság ott tart, hogy elveszítse a másodikat is. Az isiással küszködve számos érzékeny kérdést feszegetett. Miért nevezik nacionalistának, usztasának vagy fasisztának azokat, akik olyasmit merészelnek állítani, hogy Dubrovnik nem szerb város? Hogy lehet horvát nacionalizmusról beszélni, amikor a titkosrendőrség archívumában több mint másfél millió horvátországi polgár dossziéját őrzik? Miközben mindenki a demokráciát dicséri, ő egyetlen mondattal válaszol: „A demokrácia: az igen és a nem egyenrangú párbeszéde.” Nos, ettől a párbeszédtől nemcsak a szocia-

lista rendszerben voltunk távol, napjainkban is erősen eltávolodtunk tőle. Az új osztály nacionalizmusa ugyanolyan csiricsaré, mint amilyen a régié volt.

Krleža nem udvarol senkinek, az ifjúságnak sem. Észleli a fiatal írónemzedék nyugati orientációját, de ezt a nyugatiságot hollywoodi jellegűnek tartja. Felrója, hogy a fiatalok nem vesznek tudomást környezetük nagy gondjairól. Persze nem a kis egzotikus vagy kedves és szívbe markoló történetekre gondolt, hanem arra, hogy a történelem sorsfordító eseményei hogyan reflektálnak a „saját környezetükben”. Attól tart, hogy jóléti illúziók korrumpálják az ifjúságot, időben figyelmeztet arra, hogy a 68-as nemzedék nagy része boldogan vállalja majd, hogy a nagy társadalmi komédiánk boldog színésze legyen. Ezek után nyugodtan feltehető a kérdés: vajon a kapitalizmus csónka szabadsága nem korrumpálja-e az ifjúságot és az értelmiséget?

A könyvet olvasva időnként felkapom a fejem. Krleža többször álmodik Sinkóról, én pedig kérdelem: kinek kell ma Sinkó Ervin? Krleža nyilván rossz előérzettel '68-ban Sinkó *Drvani naplóját* emlegeti, azt a könyvet, amelyet a Forum Könyvkiadó zúzdába küldött, amely a kilencvenes évek elején, a boszniai háború kellős közepén tanulságos olvasmány lehetett volna, hiszen arról a második világháborús boszniai szörnyű állapotról szól, amely tragikusan megismétlődött a kilencvenes évek elején.

Krleža szocialista maradt élete végéig.

A napokban elhunyt Tamás Gáspár Miklós viszont kommunistaként búcsúzott az élettől. Olvasom a halálára írt kisesszéket. Tamás magasra emelte a lécet, a róla szóló szövegek nem szokásos nekrológok, hanem éleslátásról és szellemi hűségről tanúskodó esszék. Ha jól értem, akkor a magyar értelmiség Tamás Gáspárt búcsúztatva leltárt készít az elmúlt harminc évről. Nekem egy mondata különösen megmaradt az emlékezetemben, részben azért is, mert az utóbbi években sokat foglalkoztam az emlékezet elrablásával. „Csak a rettenthetetlen, megalkuvás nélküli emlékezés segít”, írta ezekben az években, amelyekben valóságos háború indult az emlékezés szabadsága ellen. Orwell szerint ha az emlékezet cserben hagy, vagy meghamisítják az írott feljegyzéseket, akkor el kell fogadni a Párt kérdésését, hogy megjavította az emberi élet körülményeit. *1984* című regényében az egykori emlékezet elleni hadviselés szinte naivnak tűnik a mai mellett. A média eléri azt, amire a rendőrségi erőszak képtelen: az emlékezet önkéntes behódolását. Ezért TGM halála után először arra gondolok, hogy ne hagyjuk magunkat törbe csalni, emlékezzünk arra a múltra, amelyet naponta meg kell védeni. Azt is, amit elárultunk. Erre az árulásra is emlékeztet Tamás Gáspár Miklós. Ezt talán elfogadják azok is, akik nem osztják Tamás kommunizmusát.

Az emlékezet elrablásáról vagy az emlékezettől való menekülésről szól a szerbiai Koszovó-vita is. Senki sem akar foglalkozni azzal, hogy kezdődött a kibékíthetetlen ellentét. Talán 1912-ben, amikor a szerbiai hadsereg bevonult Koszovóba és a szerb parlament határozatban kimondta, hogy az elmaradt és civilizálatlan albánok nem élvezhetik azokat a jogokat, amelyeket Szerbia minden polgárának biztosít. Aztán következett Milošević, aki mindenben túltett. A Koszovóról folyó mostani parlamenti vitában erre a történetre senki sem emlékezik. Az a baj, hogy a szerbiai társadalom többsége

nem emlékezik a múltra. A parlamenti képviselők, néhány kivétellel, kórusban ismételtetik, hogy nem, nem, soha nem mondunk le Koszovóról, közben majdnem öltre mennek abban a kérdésben, hogy ki a nagyobb nemzetáruló.

A parlamentben forró a hangulat, az odakinti tavaszi szellők Anikót és engem kicsalogatnak a sétára. Helyet foglaltunk egy teraszon, és élveztük a ragyogó napsütést. Sosem számítottam arra, hogy ennyire élvezni fogom az időjárás ajándékát. Lehet, hogy ez rossz jel, amire nem akarok gondolni. Közben a járdán megpillantottuk régi ismerősünket, L.-t. Az évek során gyakran találkoztunk vele különböző irodalmi esteken és kulturális rendezvényeken. Helyet foglalt az asztalunknál. Beszélgetés közben bevallotta, hogy egyre magányosabbnak érzi magát. Nem panaszkodott, elhunyt férje kórházi főorvos volt, a lánya szintén befejezte az orvosit, ő pedig nyugalmazott középiskolai tanár. Mindene megvan, amire szüksége van, mégis rossz a közérzete. A kilencvenes években sok barátnője akadt, akikkel szót értett, mostanság azonban sajnálatos változást észlel. A fiatalabb barátnők egyre megértőbbek a kormánypolitika iránt. Nem kedvelik, de elfogadják. Főleg azok, akik még munkában vannak. Gyakran faggatja magát, hogyan viselkedne ő, ha munkaviszonyban lenne. Ugyanúgy? Nem tudja eldönteni. Nem mondok ellent. Csehov egyik mondata jár az eszemben. Csak a szűk látókörű emberek képesek haragudni a mindennapi emberekre pusztán azért, mert nem hősök. Elképzelem magam, mit tennék a helyükben. Egy biztos, nem vállalnék semmiféle vezető tisztséget. Ehhez tartottam magam egész életemben. Sosem voltam főszerkesztő, igazgató vagy valamilyen főnök. Ebben Szép Ernő követője vagyok, aki miután az osztrák–magyar közös hadsereg tisztjévé avatták, ezt a jelmondatot véste kardja pengéjébe: „Leben und leben lassen!” Itt és most ez azt jelenti, hogy ha nem ránthatok kardot a hatalomra, akkor arra sem rántok kardot, aki élvezi a hatalom bizalmát. Van, aki azt mondaná, hogy ez meghátrálás, de elegendem van azokból a hősök közül, akik másokon követelik a hősiességet, miközben egy karcolás sem éri őket.

A nyugalmazott tanárnővel abban is szót értettünk, hogy a kilencvenes évek baljósabbak voltak, mint a maiak, de erkölcsileg tisztább volt a helyzet. Tudni lehetett, ki hol áll. Most azonban sok a kaméleon. Ki kényszerből, ki reménytelenségből, ki karrierizmusból. Nehéz különbséget tenni. Mondani-valójához hozzátettem, hogy a kilencvenes évek azért voltak elviselhetőbbek, mert sokkal elevebben élt bennünk a remény. Abban bízunk, hogy egyszer mindennek vége szakad. 2000. október 5. után azonban megtanultuk, hogy reményünk hasztalan volt. Megtanulták ezt az utánunk következő nemzedékek is. Reménykedtünk – aztán szakadt a múlt. A pokolba kívántuk Miloševićet és bízunk a jobb jövőben. Aztán megtapasztaltuk, hogy a jövő cserben hagyott bennünket, megcsúfolta reményeinket. Ezek után nehezen csábít el bennünket a remény. Lehet, hogy évtizedek múlva, az autokrata korszak után színre lép egy új nemzedék, amely újra mer reménykedni. Addig azonban néhány évtizeden át a kaméleon-nemzedékek súlyos teherrel a vállukon gyakorolják a túlélés művészetét. Nekik sincs könnyű dolguk. Arra vannak ítélve, hogy utópia nélkül toporogjanak, és remény nélkül élvezzék a szerepkört, amit az uralkodó csúcs gálánsan átenged nekik.

Az Anno kávéházban

Bécs–Berlin, 2023. február

Az Anno a bécsi nemzeti könyvtár grandiózus digitalizált sajtógyűjteménye 1568-tól 1952-ig tartalmazza az Ausztriába eljutott német nyelvű újságokat. Valamelyest a magyar Arcanumra emlékeztet, de anyaga előfizetés nélkül elérhető. Ezen felbátorodva vágok bele egy időutazásba. Mondjuk, 1770-ben jöttem világra, 1790-ben meggyászoltam József császárt, 1809-ben meszszirol láttam Napóleont, amint a Schönbrunnba lovagolt a Mária Lujzával megtartandó kézfogóra. Azután megéltem Bonaparte száműzetését Szent Ilona szigetére, a Metternich-érát és persze a két bécsi felkelést 1848 márciusában, majd októberében. Akkoriban, mint osztrák hazafi, erősen rokon-szenveztem a magyarokkal, bár nem lettem Kossuth híve, mert túlzónak tartottam a forradalmi hevületét. Akit igazán becsültem, az a bölcs és mérsékelt Batthyány gróf volt, aki sajnos 1848 októberében lemondott a miniszterelnöki posztról, és mi, osztrákok, ez év januárja óta őrizet alatt tartjuk. A városban híre ment, hogy épp most perbe is fogták. Őszintén szólva, miatta béreltem a fiákert, hogy közelebb kerüljek a hírekhez.

86

Ma 1849. október 11., csütörtök van, a Grindlstein kávéházban, úgymond a bécsi Pilvaxban ülök. Leemelem az újságtartóról az egy-két nappal korábbi fontosabb lapokat, s rendelek hozzájuk egy mélange-ot. A forradalmi vihar már elült, Pesten Bellini operáját, a *Puritánokat* adják Ferenc József császár névnapja alkalmából, Klapka is feladta Komornt, azaz Komáromot, sajnos azonban Bécsben enyhe kolerajárvány ütötte fel a fejét – valamiféle tinktúrát hirdetnek ellene. Az első lap, amelyet a fogasról leasztozok, a *Leipziger Zeitung* leplezett kárörömmel írja, hogy Pestről e pillanatban érkezett hírek szerint „gróf Batthyány Lajos felségárulót, gróf Latour gyilkosát tegnap előtt kötél általi halálra ítélték, és tegnap, Latour gróf halálának évfordulóján az Újépületnél (katonai kaszárnya) felakasztották.” Az indoklásban nem annyira a „felségárulás” a meghökkentő, mint inkább a Latour-ügynek a grófra való áthárítása. Utóvégre mindenki emlékszik rá, hogy Batthyány 1848. október 2-án mondott le, a szerencsétlen Latourt pedig október 6-án lincseltek meg, s nem ám a magyarok, hanem mi, bécsiek! Az időponttal is baj van: mi az a „tegnap előtt”? Nyolcadika? Kilencedike? Egyik sem évfordulója Latour halálának! Egyáltalán, mi igaz ebből a hírből? Nem is csoda, hogy az *Innsbrucker Zeitung* szintén magyar forrásokra hagyatkozva egészen mást közöl:

„Pesth, den 6. October. Ma reggel kellett volna végrehajtani Batthyány Lajos gróf volt magyar miniszterelnök kötél általi halálra szóló tegnapi ítéletét. A megfelelő előkészületeket már reggel hat órakor megtették az Újépületen kívül, a fapiac és a cukorfinomító körüli helyszínen. Az ítélet-végrehajtás azonban elmaradt. Miért? – nem tudjuk. Azt beszélik, hogy a gróf egy készúrással megsebesítette magát a nyakán, és az ítélet kegyelmi úton 20

esztendei várfogságra mérsékeltek.” Ez volna a legjobb megoldás, gondolom kávéitalomat hörpölve, hiszen amíg valaki él, addig a szabadsulás reménye is megmarad, és a kegyelem talán a rendszert is megkímélné az arcvesztéstől. Csakhogy más lapok többet tudnak vagy vélnek tudni. A *Lloyd* például a *Pesther Zeitungra* hivatkozva jelenti, hogy Batthyány állapota „este hat órára annyira megjavult, hogy az őt kísérő lelkész karjába kapaszkodva elővezették, szemét fehér kendővel bekötötték. A vadászosztag azonnal tüzet nyitott, és olyan pontosan célzott, hogy a gróf az első elsütés után élettelenül rogyott a földre. Utolsó szavaival mintegy sürgette a halálos lövést: „Rajta! Rajta! Vadászok!” Megint egy új változat! Mellesleg a végpillanatot a *Die Presse* is hasonlóan írja le, ám pesti tudósítójára hivatkozva hangsúlyozza, hogy Batthyány búcsúszavával valóban csak a minél gyorsabb halált követelte, „szemben azokkal a híresztelésekkel, melyek szerint utolsó kiáltása „Éljen a haza!” lett volna. Végezetül pedig a *Wiener Bote*, miközben méltatja Batthyány bátor magatartását a kivégzés színhelyén, fontosnak tartja megemlíteni, hogy a „lőpor és ólom általi” halál a kötél általihoz képest nem enyhítésnek, hanem csupán a nyakseb által szükségessé tett módszerbeli változásként értelmezendő. S egyben megnyugtatta az olvasót, hogy a bírósági ítélet még csak célzást sem tesz Latour meggyilkolására, „amelyet pedig általánosan Batthyány rovasára írnak.” Ergo: szerintük az eljárás jogos és törvényes. És egyetlen szó sem hangzik el a nyilvánvaló justizmord ellen.

Ülök hát a Grindlsteinben, odakint már gyűjtják az olajlámpákat, pontosan érzékelem, milyen szörnyűségek történnek körülöttem a világban. Már elég öreg vagyok ahhoz, hogy tudjam: ezek még korábbi szörnyű dolgok láncolatába illeszkednek és újabb borzalmak forrásaivá válnak. És azt is tudom, hogy nincs az pont, amelyen beavatkozhatnék a történésekbe, annyit tehetek, hogy önkínzó kíváncsisággal és hasztalanul próbálom kiszűrni a napilapok tévedéseiből és csúsztatásaiból a parányi igazságmorzsákat. Egy bizonyos: nem könnyű újság-olvasónak lenni ilyen időkben.

*

Interjúra hívtak a Deutschlandfunk rádióhoz, amely Prenzlauer Berg-i lakhelyemtől tíz kilométerre, Tempelhof kerületben fekszik. 1990 előtt Nyugat-Berlin része volt, és a RIAS, az amerikai hadsereg német hallgatóságnak szánt rádiója sugározta onnan félóránkénti hírekkel megszakított könnyűzenei műsorát. Többedszer szerepelek ott, most éppen az Orbán-rendszerről írott könyvem kapcsán. Tekintettel a távolságra, a rádió taxit küld értem, és taxival vitet haza. Aki Berlinben taxit vesz igénybe, az nyolcvan-kilencven százalékban biztos lehet benne, hogy a sofőr külföldi lesz, és ezen belül is hagyományosan magas a törökök aránya. Általában nem szokás rákérdezni a nemzeti hovatartozásra, de az én elég erős magyar akcentusom úgy hozza magával, hogy maga a taxis kezd érdeklődni irántam. Ezúttal is így történt, és fuvarozóm láthatóan örült annak, hogy Macaristánból származó utassal van dolga. Róla megtudtam, hogy harmincvalahány éve él itt, és bár német állampolgár, évente egyszer hazalátogat, hogy szüleit és rokonait felkeresse, azok pedig Gazantytól délre, a szír határ közelében laknak egy faluban.

Szinte magától adódott, hogy a földrengés lett fő témánk, és sófőröm eléggé részletesen számolt be az otthon történetekről. Elmondta, hogy közvetlen hozzátartozói, anyja, apja, két nővére és egy bátyja túlélte a katasztrófát, de két unokafivére a romok alatt maradt. Akik pedig élnek, azok vagy a kocsijukban vagy sátrakban, megint mások egy útjukba eső dzsámiban töltik a hideg éjszakákat. Ám a közvetlenül érintett területekről tömegesen menekülnek az emberek Ankara vagy Isztambul felé, vagy ha odáig nem is vállalják az 1000-1500 kilométernyi utat, akkor a legközelebbi menekültáborig. Persze leginkább arra vágnak, hogy némi szünet után visszatérhessenek romos falvaikba, városaikba, s újrakezdődhessen a katasztrófa előtti szabályos élet. Ezekben a szörnyű napokban egészen rendkívüli jelentőségre tett szert a mobiltelefon, noha az áramszolgáltatás is akadozik. Megkérdezte, mikor volt földrengés Magyarországon. Gyerekkoromban, 1956-ban, válaszoltam, igaz, össze sem hasonlítható ezzel a 7,7 erősségű földindulással. Közben a rádióhoz értünk. Felszínes csevegésünk dacára úgy éreztem, hogy több közöm lett ehhez az emberhez, mint az eddigi taxisofőrjeimhez. S miután a Deutschlandfunk portáján átvette a szállításért járó díjat, búcsúzóul azt mondtam neki: remélem, fogunk még együtt utazni. „Insallah”, válaszolta szomorkás mosollyal, vagyis ahogyan a jóisten akarja, amire én sem tudtam mást mondani, mint ami járvány, háború és földcsuszamlás esetén egyaránt vigaszul szolgálhat: Insallah.

*

88

Azt olvasom, hogy a Transparency International szerint édes hazánk a tavaly megvizsgált EU-országok között az utolsó helyen szerepel Romániával és Bulgáriával holtversenyben. Megvallom, mint magyar hazafinak, fáj ez a besorolás, román és bolgár patriótaként sem örülnék neki. Mindenesetre megnyugtathatna, ha a kormányzati tájékoztatási központnak lenne igaza, amely mokány módon cáfolja a jelentést: „A Transparency International ahhoz a Soros-hálózathoz tartozó szervezet, amely a dollárbaloldal korrupciós botrányában és a brüsszeli korrupciós botrányban is nyakig benne van. Ez a hálózat pénzeli a hazai és a nemzetközi baloldal kampányát, és szolgálja azt minden hazug jelentésével.” Jól megmondták nekik! – rajonganék együtt a kormányfő híveivel. Csakhogy a Transparency International – mostantól TI – adatai az úgynevezett Korrupcióérzékelési Indexen alapulnak, amely meghatározott ismérvek alapján dolgozik: számba veszi például a család módon forgalmazott pénzek összegét, az adott országban zajló vesztegetési perek számát, s legalábbis megpróbálja számszerűsíteni „a közhivattal személyes haszonszerzés céljából való visszaélés” eseteit. Ilyen mérések alapján kerülünk szégyenpadra. És bár nem is álmodhatunk róla, hogy valaha is bejutunk a „legkevésbé korrup” országok sorába – Dánia, Svédország, könnyű nekik! –, de legalább annyit megérdemelnénk, hogy jobban álljunk, mint Lettország, Lengyelország vagy Szlovákia.

Apropó, Szlovákia – nem egészen tiszta a lelkiismeretem. A TI, mint olvasom, 1995 óta vizsgálja a gyanús európai üzelmeket. No mármost, 1999 novemberében Pozsonyból Pestre tartva tévedésből arra a személyvonatra

vettem jegyet, amely Párkányon keresztül indult Budapestre, és olcsóbb volt, mint a másik, a gyorsvonat, amely Rajkán át közelítette meg a magyar fővárost. Az árkülönbség nem volt tetemes, de a szabálytalanság büntetést vont maga után, és a vasút nem ismeri a tévedés fogalmát. Erre már a szlovák kalauz is figyelmeztetett, de jóindulatból vagy időhiányból nem szőrzött sokat, csak megjegyezte, hogy a határ átlépése után 2500 forintot kell majd fizetnem a magyar kollégának. Így is történt: Rajkánál belépett a jegykezelő. Egyedül ültem a fülkében. A kalauz hosszan vizsgálta a jegyemet, majd jelentőségteljes pillantást vetett rám és azt mondta: „Nézzé, nekem itt most 2500 forint pönálét kellene levonnom öntől. De tudja, mit? Hagyjuk ki ebből az üzletből az államot – ön fizet nekem kétezret, és én beültetem az első osztályra!”

Nem tudom, mennyit rontott ez az ügylet Magyarország és Szlovákia megítélésében a TI szemszögéből. Szánom-bánom tettemet, és mentségemre mindössze annyit hozok fel, hogy ez volt az én személyes hozzájárulásom a visegrádi négyek vasúti együttműködésének megszilárdításához.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Szerveshibák

„Nyelvében él a diktatúra” – ez a vélekedés immáron közhellyé vált jeles művek nyomán. Amióta széltebenhosszában idéződhet Illyés Gyula zsarnokságról szóló mondata, mely szerint a zsarnokság ott van még „az édes szó-mámorban” is, „mint légy a borban”; amióta magyarul is közismert az Orwell Óceániájában használatos new speak; amióta a minket aktuálisan körülfogó rendszerekre is értelmezni lehet, amit Victor Klemperer a náci birodalom nyelvéről megírt.

Ez a nevezetes mű éppen Orwell disztópiájának évében, 1984-ben jelent meg magyarul. Amikor a zsarnokság már éppen oszlásnak indult. Annyira, hogy nem sokkal – két évvel – később már az *Egy mondat a zsarnokságról* is belefért a *Menet a ködben* című Illyés-válogatottba.

A Klemperer-kötetet csekély példányszámban adhatta ki a sajátosan privilegizált helyzetben lévő Tömegkommunikációs Kutatóközpont. A TK folyóiratán, a *JelKépen* kívül csak a zsidó hetilapban, az *Új Életben* írtak róla, és persze ott sem utaltak Klemperer LTI-jének (*Lingua Tertii Imperii*) általánosabb értelmezhetőségére.

Tavaly jelent meg az új kiadás. (Victor Klemperer: *LTI – A harmadik birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései.* & Kiadó, 2022, 464 o.)

Most már aztán alaposan ki lehet használni az aktualizálás lehetőségét. Persze a rendszerváltás óta nem volt ennek akadálya eddig sem. Például: „...a szavak lehetnek csi-

petnyi arzénadagok is, észrevétlenül lenyeljük őket... látszólag semmi nincs, de egy idő után a mérge hatása mégis jelentkezik» – írja Klemperer a Harmadik Birodalom nyelvéről szóló elemzésében... és ugyanerre a következtetésre juthatunk George Orwell 1984 című klasszikus művét olvasva is. A Fidesz propagandistái a nyelvi megszállás legválozatosabb eszközeit vegyítik az új szavak kreálásától, a közbeszéd militarizálásán, a patetikus és a giccses metaforákon keresztül a politikai ellenfél dehumanizálásáig.” (Vásárhelyi Mária, *Mozgó Világ*, 2019/3., 26. o.)

Már a kiadó által jegyzett, névtelen utószó is felhívja a figyelmet a hitlerisztálini nyelvhasználat rokonságára. A *Népszava* rövid könyvismertetője is a szánkba rágja, hogy Klemperer műve „hozzánk is szól, egyfajta kézikönyv a zsarnoki rendszerek nyelvi sémáinak felismeréséhez”. A lap az ismertetővel összekapcsolt egy interjút Parti Nagy Lajossal, aki számára „egyértelmű, hogy a nyelvi gátlástalanságért, a verbális agresszióért túlnyomórészt az felelős, aki leuralja a nyilvánosságot, ez pedig a NER.” „– Literátorként sem díjazza a NER szólásait? Nap nap után halljuk: rezsiharc, békemenet, libernyák, előre menjünk, ne hátra. Talál köztük eredetit, szellemest? – Nem. Többségük faék egyszerűségű, levetett darab a huszadik század diktatúráinak szótárából, a Harmadik Birodalomból vagy a Szovjetunióból, olykor a magyar létezett szocializmusból. Utóbb

lehet nevetni rajtuk, de nem szellemesek. Tulajdonképpen a maga összetett aljasságában a sorozás képesített el leginkább. Ahogy rava-szul rájátszik az antiszemitizmusra. Tudatos utalással a náci és a nyilas propagandára, miközben lehet for-gatni az ájtatos szemet, hogy huncut, aki rosszra gondol. Meg kell hagyni, a kampányguru, aki a terméket előállí-totta, értette a szakmáját, mint a hó-hér, de hát attól még nem szeretjük.” (Népszava, 2022. március 16.)

Minden egyértelműnek látszik. Amíg nem helyezzük el a művet és szerzőjét a változó térben és időben.

Klemperer nem volt szilárd világ-nézettel rendelkező ember. Rabbi fia, fiatalon kikeresztelkedett, aztán visszatért az izraelita felekezethez, majd újra megkeresztelkedett. Egy-részt azért, mert zsidóként nem kap-hatott volna professzori állást porosz egyetemen, másrészt mert a felekeze-ti identitásánál sokkal erősebb volt a német identitása, ahhoz pedig a pro-tesztantizmus jobban passzolt. Liberá-lis filológusként, romanistaként élt a Weimari Köztársaságban, a háború után pedig kommunista lett. Akkor, amikor még nem létezett a kommu-nista Németország, amikor Német-ország területén még egy ország sem volt, csak megszállási övezetek. 1946-ban már kommunista párttagként írja meg naplói, jegyzetei alapján ne-vezetes művét.

1946-ban. Amikor még senki nem volt bezárva a szovjet megszállási övezetbe. Amikor még nem kellett egy más témájú könyvben az oro-szok iránti elkötelezettséget tanúsí-tani ahhoz, hogy az a könyv megje-lenhessék. Akkor írta le Klemperer, hogy „ha ketten teszik ugyanazt”, az nem ugyanaz. Igaz, hogy a nyelv

technicizálása, a műszaki kifejezések elszaporodása a társadalomra vonat-koztatva nemcsak a náciizmus, hanem a bolsevizmus nyelvére is jellemző, de a bolsevikok azért gépesítik oly szenvedélyesen az országukat s ab-ból következően a nyelvüket is, „hogy lakóik számára emberhez méltó lé-tet teremtsenek, hogy a nehéz fizikai munkák könnyítésével és a munkát terhelő nyomás mérséklésével meg-adják nekik a szellemi felemelkedés lehetőségét. A műszaki fordulatok gyakorisága az ő nyelvükben tehát éppen az ellenkezőjét bizonyítja an-nak, mint a hitleri Németországban: ezek a szellem felszabadításának esz-közeire utalnak, míg a németben a műszaki fogalmak szükségképpen a szellem szolgálivá tételét jelentik. [...] ... gleichschaltolni és a lélek mérnöke – mindkettő technikai fordulat, a né-met hasonlat a rabszolgaság, az orosz a szabadság felé mutat.”

Mondhatnánk, hogy Klemperer naiv volt és tudatlan. De nem. A nap-lójába már 1945 októberében rögzítet-te, hogy LTI = LQI. Egyenlőségjelet tett a harmadik és a negyedik, a szov-jet birodalom nyelve közé. Szenve-délyesen gyűjtötte a két „birodalom” közötti nyelvi kontinuitás adatait, és persze nem írta meg ezek alapján A negyedik birodalom nyelvét.

Amelyet maga is használt. Azon mondta el az egyetemén a gyászbe-szédet Sztálin halálakor. Kommunis-ta mintaelvtársként dédelgették őt az NDK-ban egészen 1960-ban bekövet-kezett haláláig.

1957-ben bejegyezte a naplójába – amint azt a kiadó utószava idézi –, hogy „rég liberális vagyok, és az ideig-lenesen elfojtott liberalizmusom egy-re inkább áthatol vörös sminkemen”. És hozzáteszi: „Valószínűleg legin-

kább az egoizmusom köt az NDK-hoz. Itt vagyok valaki, itt gazdag vagyok, itt vir doctissimus vagyok.”

De az sem igaz, hogy képmutató titokliberálisként élte végig kommunista álruhában életének a világháború utáni szakaszát. Mert a naplóban az önáltatásnak is nyoma van. Annak is, hogy kapaszkodik a reménybe, hogy a szovjet út a jó irányba visz. Miközben az NSZK a náciizmus útján jár tovább. Klemperer a maga hatalmas nyelvi példatárával, kiemelkedő műveltségével, elemzőképességével, filológiai érzékenységgel a liberális demokráciává váló NSZK nyelvét még szorosabb rokonságban látta a náci birodalom nyelvével, mint a szovjet típusú totalitárius rendszerét.

A *Magyar Nyelvőr* 1954-ben ismerteti Victor Klemperernek a *Deutschunterricht* című pedagógiai folyóiratban közölt tanulmányát, mely szerint: „Kelet- és Nyugat-Németország között, noha ezek egyelőre még csak stiláris jellegűek, máris nyelvi különbségek vannak alakulóban. Jelentősebb a különbség a szókincsben, hiszen Keleten lényegében felszámolták a Harmadik Birodalom nyelvét, Nyugaton pedig virágzik.”

Végül is ő maga cáfolja, hogy a nyelv önmagában is jelzi és meghatározza a rendszer lényegét. Hiszen: „ha ketten teszik ugyanazt...”.

Klemperer könyve az NDK-ban huszonegy kiadást ért meg és 250 ezer példányban fogyott el. Sokkal népszerűbb volt, mint az NSZK-ban, ahol csak jóval a szerző halála után adták ki, 1966-ban, és hosszú ideig tartott, amíg elismerték jelentőségét. A kiadói utószóban és például Papp Kornélia a *Múlt és Jövő* 2014/1–2. számában megjelent tanulmányában

is azt olvassuk, hogy az NDK-ban azért volt olyan népszerű Klemperer műve, azért vált kultikus olvasmányá, mert Szovjet-Németország polgárai felismerték benne a diktatúrájuk nyelvét.

De hát az NDK vezetői mégsem lehettek sokkal hülyébbek a polgáraiknál. Nem került volna a mű és a szerző a kivételesen támogatottak kategóriájába, ha nem gondolták volna azt, hogy *A harmadik birodalom nyelve* inkább szól mellettük, mint ellenük. Inkább használ nekik, mint árt. Inkább szól az általuk meghatározott jelen mellett a múlt ellenében, mint a jelen ellen a múlt példájával.

Úgy látszik, Magyarországon ebben nem bíztak. Hiába volt a mű az NDK-ban olyan népszerű, hiába nem lett volna semmiféle nemzetközi politikai akadálya a magyar kiadásnak, mégsem jelenhetett meg a rendszer bomlásáig.

Nem is nagyon emlegették. Az új debreceni irodalmi folyóirat, a *Magyarok* első évfolyamában, 1949-ben, a diktatúra kiépülése előtti utolsó pillanatban Nádor György még ír róla azzal, hogy „a mese rólunk is szól”. De hogyan szól? „Klemperer könyvére és érdekes felismeréseire érdemes felfigyelnünk, mert ha jól odafigyelünk, rájövünk arra, hogy »a mese rólunk is szól«. Igaz, hogy a »talajgyökér« és az ehhez hasonló nyelvpusztító kísérletek nálunk mindig örültek és hóborosok csodabogarainak számítottak. De a magyar nyelv és gondolkodás elszegényítése és kificamítása nem a »nemzetvezető«-vel kezdődik, hanem 25 éven át lankadatlan szorgalommal folyt. Elég, ha arra gondolunk, hogy például a hazafiság, nemzeti gondolat vagy demokrácia fogalmainak, milyen karikatúrái éltek a káros pro-

paganda következtében a nép köztudatában. Milyen rossz csengése volt a sajtóban a demokrácia, szocializmus stb. szavaknak és fogalmaknak, s a hazafiság fogalmához mennyi hozzá nem tartozó, sovíniszta, kardcsörtető sallang keveredett.”

Mint látjuk, Klemperer művének felhasználási lehetőségei igen sokirányúak. Meg fogjuk érni, hogy a NER-nyelv mesterei a liberális „PC-diktatúra”, a woke culture, a cancel culture „totalitárius nyelvében” fogják felfedezni az LTI jelenét, és ezt fogják Klemperertől vett idézetekkel alátámasztani.

És akkor még nem beszéltünk arról, miként lehet felhasználni mindazt, amit Klemperer a cionizmus és a nácizmus nyelvi rokonságáról, a német romantikába lenyúló közös gyökérzetéről ír.

Az olvasó eltöprenghet, milyen sokfelé ágaznak a nácizmus és a náci nyelv karakterjegyei. Sok minden, ami a nácizmusra igaz – sok mindenre igaz. És mindenre másképp. Másképp is.

Vegyük például a szerves jelzőt.

A náci főideológus, Alfred Rosenberg szerint a hivatásos főideológusokkal az a baj, hogy „tisztán logikai úton nyomoznak”, és eltávolodnak a „szerves valóságtól”, az egészséges értelem axiómáitól, amiket nem kell logikai úton kinyomozni, mert eleve adottak egy faj eredendő tudásában, ami már annak mítoszaiban is megtestesül.

A „szerves” jelző ily módon a náci nyelv „szerves” elemévé vált. Ez a „szerves” elem remek NER-ellenes fölhasználási lehetőséget kínál. Rá lehet mutatni, hogy ennek „szerves” folytatása Orbán emlékezetes kötcsei beszéde, amelynek az volt a

lényegi mondandója, hogy egy centrális politikai erőter uralma alatt megszűnnek a viták a fontos nemzeti ügyek körül, mert azokban természetes véleményegység van a nemzethez valóban kötődő, valóban nemzeti módon gondolkodó emberek körében. Ehhez „szervesen” hozzá lehet kötni a „hivatásos filozófusok” elleni hajsztát, rágalomhadjáratot a NER berendezkedésének folyamatában.

Csakhogy a „szerves” jelző kiemelt és pozitív elemként ott van a politikai-világnézeti szín-

kép számos pontján. Az ugrásokat elkerülő szerves fejlődés a konzervatívok vezéreszméje. A társadalom szerves mozgásához, a paraszti, népi élet szervességéhez kapcsolódnak a népiek, a harmadik utasok, a kispolgári szocialisták. A szerves lét, a természet áll az ökopolitika centrumában. Még a liberális demokrácia honi hívei is azért irigyelték a nyugati társadalmakat, mert ott szervesen fejlődött ki a liberális demokrácia, és az a szerves út mennyivel jobb, mint ami re mi itt a minduntalan megszakított, a szerves fejlődésből kiragadott történelmi utunkon rákényszerülünk. A nacionalizmus minden fajtájában

Victor Klemperer: A Harmadik Birodalom nyelve – Egy filológus feljegyzései. & Kiadó, 2022. 4950 forint.

uralkodik a szerves nemzeti fejlődés képzete, miközben a történelem a 19. századig egyáltalán nem nemzeti ke-retek között zajlott.

Alighanem a kommunizmus az egyetlen világnézet, amely a szerves fejlődéssel való szakítást, annak forradalmi megtörését hirdette – a természet legyőzésének céljával együtt.

A párhuzamok felszínes, aktuális politikai érdekek által vezérelt ki-használása eltakarja előlünk a sokkal mélyebb és szélesebb összefü-géseket. A „szerves” esetében azt a kétértelmű viszonyt, ami az emberi társadalmat a szerves léthez köti, amelyen egyszerre áll a maga egészében belül és kívül. Amit a nyelv a leg-szemléletesebben fejez ki azzal, hogy az emberi élet mesterséges alakítá-sát legmarkánsabban jelző szavakat, a szervezést, a szervezetet, az állam részét képező szerveket a szervessel, az élőlények szerveivel, szervezetei-vel egy csoportban képezi. Magyarul, németül, angolul, eszperantóul, fran-ciául és bizonyára még sok nyelven, amelyekből ennyit sem ismerek.

Victor Klemperer rühellte a náci-tlanítás fogalmát, remélte, hogy nem-sokára kihal, de könyve írásakor a használatát és a gyakorlását még igen fontosnak tartotta, mert lépten-nyomon tapasztalta, hogy a felszaba-dult/megszállt országban „mennyire ragaszkodnak a náciizmus gondolko-dásmódjához” még a becsületes, jóhi-szemű fiatalok is.

A Drezdai Népfőiskola esti gimnáziumában szerzett tapasztalataira hi-vatkozik, ahol az Erich Honecker ve-zette kommunista, antifasiszta Freie Deutsche Jugend (FDJ) keretében folyó vitákon ez hangzott el: „Minden egyes alkalommal, amikor a kultúra, a humanizmus és a demokrácia értel-

méről beszélgettünk, és nekem épp kezdett az a benyomásom támadni, hogy már lőn világosság, már kezde-nek tisztulni a jó szándékú fejek, ak-kor valaki óhatatlanul odavetett vala-mit a hősiesség magatartásáról, heroikus ellenállásról, vagy csak úgy magáról a heroizmusról. És abban a pillanat-ban, ahogy ez a fogalom szóba került, minden világosság eltűnt, és ismét mélyen benne voltunk a náciizmus ködében. És nem csupán a fiatal-em-berek, akik éppen hogy visszatértek a harctérről vagy a fogságból, és akikről alig vettek tudomást, nemhogy ünne-pelték volna őket, de még a lányok is, akik semmiféle katonai szolgálatot nem teljesítettek, telítve voltak a hő-siesség kétes felfogásával. Egyetlen dologban azonban teljes mértékben egyetértettünk: lehetetlen valóban egészséges viszonyt kialakítani a hu-manizmussal, a kultúrával és a de-mokráciával, ha az ember ugyanúgy gondolkodik vagy képzeleg a hősiességéről, mint korábban.”

Miről van itt szó? Egyetértene-k abban, hogy a hősiességről nem lehet úgy gondolkodni, mint a náciizmus alatt, mégis benne vannak „mélyen a náciizmus ködében”, amikor ez a fo-galom szóba kerül. Ezek szerint nem kell a hősiességről náciul gondolko-dniuk azoknak a fiataloknak ahhoz, hogy a náci gondolkodásmódhoz ra-gaszkodjanak, még egy kommunista, antifasiszta szervezet keretében is.

Akkor hát mit jelent ez a ragaszkodás? Mást aligha jelenthet, minthogy a hazájuk védelmének tudatában har-coló és borzalmas dolgokon átment fiatalemberek és a hátszországban al-kalmasint szintén szörnyűségeket át-élő lányok, halálos, sérült, megviselt áldozatokkal a családjukban, úgy vé-lekednek, hogy a hős akkor is hős, ha

rossz ügyért harcolt, és akkor is, ha nem azonosul azzal.

Ehhez vegyünk hozzá két esetet Klemperer történetei közül. Légiraidó alatt a körzeti állatorvos a háború utolsó időszakában lelkesen mesél a csodafegyverről, amelyet pillanatokon belül bevetnek, és majd megfordítja a háború menetét. Klempererrel ellentétben Hansot, a falkenau patikust, aki élete veszélyeztetésével bújtatta a Klemperer házaspárt, egyáltalán nem zavarja az állatorvos hite a csodafegyverben és a Harmadik Birodalom végső győzelmében: „Nagyon rendes fickó, bizonyára hallott beszélni erről a fegyverről, és miért is ne lehetne benne valami igazság? És miért is ne vigasztalódhatnának ilyesmivel az emberek?” Ad analogiam: miért ne vigasztalódhatnának a fiatalok azzal, hogy legalább hősök voltak ők, illetve elvesztett, tönkretett szeretteik?

Hans egyik náciellenes barátja azt írja Hamburgból: „a helyzet teljes reménytelensége ellenére is hinni kell a fordulatban, a csodában, mert lehetetlen, hogy a mi kultúránkat és idealizmusunkat a világ egyesített materializmusa le tudná győzni!” Klemperer erre így reagál: „Nem gondolod, hogy a barátod igencsak megszemenően egyetért a jelenlegi Németországgal? Mert hiszen a Hitler szorult helyzetét megváltoztató fordulatban reménykedik, a »fordulat« (Wende) pedig a hitlerizmus egyik kedvelt műszava...”

Hogy a hősiesség értékmentes érték, amely független a céltól, amelynek a hős az eszköze, valóban nagyon veszélyes, értéknihilista felfogás. És összefügg azzal a balhittel, hogy a „mieink” győzelme is értékmentes érték, a veresége pedig értékmentes tragédia. Ez a meggyőződés bármely

rossz támogatását megengedi, megköveteli a náciizmusig bezárólag.

Klemperernek idáig igaza lenne, ha nem menne tovább. És nem azonosítaná ennek a felfogásnak a képviselőit azzal a céllal és ideológiával, amelytől függetlenül tartják hősnek, akit annak tartanak, és amelytől függetlenül remélik az „övéik” győzelmét.

Márpedig: aki nem náci, az nem náci. Pont. És akit lenáciznak, noha tudja magáról, hogy nem az, nem fog elfogadni semmilyen igazságot attól, aki őt lenácizza.

A rendszerváltás utáni években élénk vita folyt arról, hogy hősök-e a második világháborúban a náci birodalom szövetségeseiként harcoló magyar katonák. Ez a vita politikai harcok részévé vált, mivel Antall József és tábora határozottan és demonstratívan azt az álláspontot képviselte, hogy igen. Antall József maga, a táborának és a vele egyetértőknek a többsége nem azonosult a szövetségesek ellen harcolók céljaival és nézeteivel, viszont ez a többség is egyértelműen negatív történelmi fejleménynek tartotta a magyar hadsereg, tehát a náci Németország vezette tömb vereségét és a szövetségesek győzelmét.

Nagyon nehéz volt ezt a vérszesen hamis álláspontot a vele azonosulók többségének hamis és igaztalan minősítésétől elválasztani. Ezzel akkor nem is vesződött szinte senki. Azóta sem. Miként a maga helyén és idejében Klemperer sem.

A megalapozott és a megalapozatlan kritika összefolyik, és ezáltal hatástalanná válik. Legalábbis a kritikával megcélzottak körében. Viszont az is igaz, hogy a pontosan kimért, differenciált kritika nem elég egyszerű, és azért nem elég hatásos.

Nehéz dolog ez.

Erdoğan a villamoson

Törökországban gyakoriak a földrengések. A természeti csapások és a politikai fordulatok egyaránt. Ha a kettő összeér, még drámaibban alakul a helyzet. A tél vége felé szörnyű áldozatokkal járó rekorderejű rengések rázták meg az Európa és Ázsia találkozásánál fekvő államot. A pusztítást csak megsokszorozták bizonyos emberkéz okozta vétkek is. Recep Tayyip Erdoğan elnök ezt megelőzően május 14-re előrehozott parlamenti és elnökválasztást írt ki, amelynek megtartása és kimenetele is fölöttébb kérdéses. A (kár)mentés mindkét fronton tart.

96

A földrengés pusztítása és gazdasági utórezgései

A török földrengés hosszú távon is drámai fordulatokat sodort magával. Az érintett területeken késlekedett a segítség – ha egyáltalán. Az előző évek építészeti lazaságai csak növelték a pusztítást. Kemény gazdasági válság fenyegetett. A következő választásokon súlyos vereség várt az addig háromszorosan kormányzó miniszterelnökre. Akkor a szociáldemokrata Bülent Ecevitet temette maga alá a két egyidejű csapás, a természeti és társadalmi dráma.

Mindez 1999-ben indult be. A korábbi isztambuli főpolgármester, bizonyos Recep Tayyip Erdoğan, hogy most visszaleng az inga?

Február 6-án irtózatosszerű földrengések pusztítottak Dél-Törökországban és déli szomszédjában, Északnyugat-Szíriában. A szintén

roppant kemény utórezgések mintegy franciaországnyi területen szedték további áldozataikat. Amikor két nappal később a szakértők 20 ezerre becsülték az elhunytak számát, sokan baljóslatú „károgóként” lehurrogták őket. Amikor újabb pár nap elteltével elérték ezt a tragikus mutatót, már sejthették, hogy a hónap derekára ez a szám is megkétszereződik, és azóta is csak nő. (Az eddig ismert legsúlyosabb áldozattal – 33 ezer elhunyttal – járó hasonló 1939-es török, sőt a 2011-es japán katasztrófát már korábban túllépte a mostani dráma.)

A földrengést követően megsemmisült-megsérült területek mintegy 13,5 millió közvetlen érintettje egyre harsányabban adott hangot elégedetlenségének. Hogy késtek a mentőalakulatok, nem érkezik elég segély. Az emberek sok helyütt áram- és vízellátás nélkül, étlen-szomjan, a jéghideg utcákon töltötték az éjszakákat. úgy, hogy mindenük odaveszett, és pusztai ígérekkel nem lehet a semmiből új életet teremteni.

A külföldi mentőalakulatok szűk egy hét után elhagyták a romos területeket, és immár reményt veszítve hazautaztak. Igaz, túlélési csodák még ezután is történtek. A kimentett, 100 ezer körüli sérült kórházi ellátása is egyre több akadályba ütközött. Az egészségügyi intézmények megteltek, a személyzet erején felül teljesített, és persze ellátottságuk sem bizonyult elegendőnek az emberfeletti feladatok ellátásához.

Az amúgy számos gazdasági gond-
dal küzdő országra most már az
újjaépítés gigászi terhei is ránehe-
zednek. A túlgerjesztett építőipar
ember okozta katasztrófái látványos
botrányokhoz vezettek. Hatalmas
toronyházak omlottak össze, lakóte-
lepek semmisültek meg. Szakértők
szerint a kormányzat által elnézett-
megtúrt anyagtakarékosság (pél-
dául a betonvas kispórolása) miatt
egyszerűen nem egy ilyen földreng-
ésveszélyes övezet fenyegetéseire
igazodtak.

Az előző dráma után is számos ter-
vezőmérnököt és kivitelezőt vettek
elő, majd ítélték el. Ám az építési láz
nyomán hamarosan amnesztiában rés-
zesítették őket. Szükség volt rájuk az
új keletű építési láz csillapításában. A
kormány kedvezményekkel támoga-
tta a beruházásokat, a bankszektor új
hiteleinek nagyobb része is ide ment.
Emellett a presztízisprojekteknél is
meghatározó szerep jutott – rengeteg
gigaberuházás (repterek, erőművek,
hidak, autópályák, kórházkomplexu-
mok) építése indult.

Így aztán minden kezdődött előről.
Az engedélyezési eljárások elhagyása
vagy „elnagyolása”, a beruházások
takarékosabbá tétele újfent megbosz-
szulta magát. A több mint százezer
összeomlott vagy súlyosan megrongá-
lódott épület többségét nem készítették
fel egy ekkora földrengésre, „ki-
spórolták” a lökéshullámokat tompító
szerkezeti megoldásokat.

A rendszert amiatt is élesen bírál-
ták, hogy az 1999-es földrengés után
bevezetett új adónemmel elvileg fel-
hizlalt katasztrófaalapból, az AFAD
kasszájából egész egyszerűen szétszi-
várgott a pénz. Utak és vasutak bőví-
tésére, az agrárszektorra vagy éppen
a Valutaalappal szemben főnálló

adósság törlesztésére. A kassza jósze-
rivel szórén-szálán kiürült.

Most az első határozott látszatin-
tézkedések során ismét 130 építőipari
vállalkozót és kivitelezőt vettek őri-
zetbe. (Számos nagyhal alámerült.)
Ügyeik kivizsgálása aligha jelenthet
gyógyírt a mindenüket elvesztő áldo-
zatok számára. Azt persze nem tudni,
hogy az egykori építési engedélyeket
kiadó hatóságokig, felügyeleti szerve-
kig is elér-e majd a kutakodás.

A rendszer bírálói ugyanis főlemle-
getik, hogy politikai okok is álltak az
építőipar kiemelt támogatása mögött.
Hiszen itt sokkal közvetlenebbül ér-
vényesülhettek az államhoz köthető
megrendelések, ami a saját klientúra
kiepítéséhez és jutalmazásához is ki-
váló eszköznek bizonyult.

Lesz-e a választásokon politikai földmozgás is?

Ha a drámai fordulatok nyomán nem
hoznak más döntést (pontosabban
egymagában Recep Tayyip Erdoğan
elnök nem változtatja meg eredeti
tervét), május 14-én az urnákhoz szó-
lítják a 85 milliós ország választójogú
állampolgárait.

Ám a földrengéseket követő kezdeti
értelemszerű nemzeti összefogás után
a pusztítás is szerepet kapott a szem-
ben álló felek kampányában. Előbb az
ellenzék legnagyobb pártjának vezére
(és potenciális elnökjelöltje) Kemal
Kılıçdaroğlu látogatott el a tragédia
térségébe, ahol a lakosságnak segít-
séget ígért. De nem mulasztotta el
megjegyezni: „Ha van egyetlen em-
ber, akit okkal lehet az összeomlá-
sért felelőssé tenni, az nem más, mint
Erdoğan elnök.”

Nem sokkal ezután megjelent né-
hány helyszínen maga az elnök is,
aki persze még sokkal több tamoga-

tással buzdított, miközben „ellenzéki provokátorokról” szónokolt. A netet lefojtották, elvégre „most összefogásra van szükség, nem provokátorokra, akik politikai okokból negatív kampánycélokat követnek”. A vezér aztán sietve bejelentette, hogy március elején elkezdik 30 ezer új épület felhúzását. Az a cél, hogy a lepusztult régióban egy éven belül annyi biztonságos ingatlan építését fejezzék be, amely fedezi a szükségletet.

A politikai helyzetet kiváltképp pikánsá teszi, hogy Erdoğan kormánykoalíciójával szemben (amelyben csak a szélsőséges nacionalista Nemzeti Párt asszisztál az országirányító Igazság és Fejlesztés Pártjának) most olyan széles, hatpárti szövetség veszi föl a harcot, amilyenre a korábbi időkben nem volt példa.

Ennek a Nemzeti Szövetségnek olyan pártok is tagjai, amelyek élén az államfő korábbi, tőle eltávolodott „elvtársai” állnak. Például Ahmet Davutoğlu, aki egykor Erdoğan diplomáciai főtanácsadója, pártjának vezetője, sőt miniszterelnöke is volt, Ali Babacan pedig helyettes kormányfőként és külügyminiszterként dolgozott a „vezér” keze alá. Most mindketten harciasan kiállnak egykori főnökük elhatalmasodott egójával szemben.

Csakhowy sajnálatosan lejt a pálya. Hiszen 2003-tól előbb kormányfőként, majd elnökként folyamatosan hatalmon lévő Erdoğan eközben alaposan a maga fazonjára szabta át a politikai-jogi kereteket. Az ellene irányuló 2016-os állítólagos puccserőszakot arra használta föl, hogy nagy takarítást rendezzen a hadseregben, bírák és pedagógusok tízezreit tartóztatták le, mint az államcsíny résztvevőit vagy mozgatóit. Mindemögött az

elnök egykori szövetségését, az amerikai emigrációba kényszerült ideológust, Fethullah Gülent vélik fölfedezni. Híveire mindmáig vadásznak – külföldön is.

Két évvel később alkotmánymódosítást hajtottak végre. Elnöki rendszert vezettek be, a kormányfői poszt fölöslegessé vált. Ezzel fölülbírálták az alkotmányt, hogy Erdoğan nem vállalhatna harmadik államfői periódust. (Akár Putyin mandátumhosszabbításánál: nullára visszaállították az órát!) Erdoğan új, halmozott funkciójához illő palotá(ka)t építtetett magának. Az intézményeket rigorózan maga alá rendelte, a fékek és ellen-súlyok rendszerét félrelökte. Pártbéli riválisait kiszorította, ellenfeleit egyre nagyobb számban bebörtönöztette. Egyszerre bebetonozta a hatalmát.

A média jelentős részét állami akolba terelte. A közösségi hálózatokat szigorúbb ellenőrzés alá vonta, hogy kiszűrjék a kormányt „sértő” tartalmakat. Az egyik első kormányintézkedés most is az volt, hogy szigorítottak az információk szabad áramlásán. Hiszen egyes közvélemény-kutatások azt sugallták: ha az ellenzéki összefogás szilárd marad, ha a legjobb jelöltet választja, felülkerekednek, ha többé-kevésbé tisztességesek lesznek a választások. Ha lesznek. Ha, ha, ha. Megannyi bizonytalansági tényező, a milliókat nap mint nap nyomasztó teljes bizonytalanság közepette.

Törökország és az euroatlanti integrációk

A nyomasztó hazai gondokkal küszködő, elnyúlhatetlen elnök inkább diplomáciai kezdeményezéseivel szeretné – legalább hazai közönségének – elnyerni a tetszését. Valódi világpolitikai aktorként lép föl.

A brazil Lula intő példája

Erdoğan már korábban igyekezett biztosra menni. Szakértők évek óta hangoztatták, hogy az elnökválasztáson legveszélyesebb ellenfele az isztambuli főpolgármester lesz. Az akkor alig 48 esztendőes Ikram Imamoğlu olyannyira népszerűnek bizonyult, hogy a 2018-as választáson simán besöpörte a legnagyobb török város, a 16 milliós metropolisz vezetését.

Az elnök „hithű” belügyminisztere, Süleyman Soyly szabálytalanságokat vélt fölfedezni a voksolásnál, és elrendelte az ismétlést. Az ország le európaiabbnak mondott nagyvárosában Imamoğlu még nagyobb arányban nyert, majd Erdoğan kétbalkezes jobbkezét utóbb „habókosnak” nevezte. Ám jött a kései bosszú: tavaly novemberben az alig egy hónappal korábban hozott „dezinformációs” törvény alapján a hatóság bíróság elé állította Imamoğluta, majd „hamis tartalom és félrevezető információ” terjesztésének vádjával eltiltották a politizálástól, sőt két év hét hónap börtönre ítélték.

Persze rögtön jöttek a szakértők: az elnök nem az isztambuli hőst kívánta ellenfeléül, mert a Köztársasági Néppárt 74 éves vezetőjét, Kemal Kılıçdaroğluta könnyebben legyőzhetőnek véli. Egyes elemzők szerint akkor lehet megverni Erdoğant, ha erre az első fordulóban sor kerül. Mert egy döntő második körre az államapparátusnak összehasonlíthatatlanul több eszköze lehet szavazóbázisának mozgósítására.

Akkor pedig az ellenzéknek várnia kell, hogy Erdoğan csakugyan (de most már tényleg...) utoljára nyújtja meg hatalmát, és négy év múlva újra nekifuthatnak. Ahogy Lula da Silva tette Brazíliában. Őt az előző jobboldali populista elnök, Jair Bolsonaro inkább bebörtönöztette, mint hogy összezsapjon vele. Aztán nyert, de jött a jogi felülvizsgálat – Lula szabadult, jött, látott, és a következő választáson simán győzött. A bukott államfő még a hatalom újévi átadását sem várta meg, jobbnak látta, ha szűk körű csapatával Floridába menekül. És Erdoğan? No meg a hatalom gyümölcseiből két kézzel markoló rokonai, barátai és üzletfelei?

Ennek érdekében a regionális középhatalmi szerepét építő török politika a nemzetközi frontokon is jó ideje igyekszik mind aktívabban latba vetni befolyását. Ha kellett, katonáit is bevetette a tizenkét éve tartó szíriai frontokon vagy a régóta vajúdo észak-afrikai Líbia belháborújában. És fölöttebb aktív volt a Nyugat-Balkán – jelentős muszlim lakosságú – államaiban.

Közvetíteni próbál az orosz–ukrán konfliktusban, miközben az agresz-

szort és a megtámadottat is támogatja drónjaival! (Igaz, a célzott beruházások és hadiipari létesítmények jelentős részének bevételei Erdoğan elnök egyik vejének bukszáját hízlalják.) Az orosz féltől légelhárító rendszereket vásárol, amit NATO-partnerei nem néznek jó szemmel. A posztszovjet közép-ázsiai térségben növeli befolyását közös vallási hagyományaikra, azonos gyökerű nyelvükre és Ankara katonai erejére támaszkodva. (Ennek jelentős szerepe volt

például a legutóbbi Kaukázuson túli háborús konfliktusban, amikor azeri szövetségeseik jelentős területeket foglaltak vissza a Hegyi-Karabahot addig uraló örményektől.)

Akárha a figyelemelterelésre irányulhattak kevésbé reményteli közvetítési kísérletei a támadó Oroszország és a védekező Ukrajna között. Eddig – az ENSZ bevonásával – annyit sikerült elérni, hogy a Fekete-tengeren és a Boszporuszon át ellenőrzött gabonaszállítmányok indulhattak főleg a harmadik világ megsegítésére. (Ám ez csak töredéke a két jelentős gabonatermelő állam fölhalmozott készleteinek.)

A bennünket közvetlenül érintő NATO-n belüli súrlódásban sokan aggodalommal követik, hogy Erdoğan gátat vetne Svédország és Finnország felvételének. (Az észak-atlanti katonai szövetség újabb bővítéséhez Ankarán kívül csak a budapesti parlament marad adós az egyezség támogatásával, de az Orbán-kormány ezt megígérte, és csupán intő jelként halogatta. A magyar kormányfő újólág fölöttébb nyitottnak mutatkozik az „illiberális demokráciák” irányában.

A török diplomácia utóbb taktikai fortéllyal bejelentette, hogy a finnek belépése nem ütközik akadályba, de a svédek nem teljesítik az Ankara által „terroristának” minősített, oda menekült kurdok és „gülenisták” kiadatására irányuló kérelmét. Stockholm pár esetben engedett, ám – a két ország jogrendszere közötti különbségek miatt alighanem okkal – behúzta a féket. Belépésük egyelőre holtpont-ra jutott. Kérdés, hogy a NATO júniusi vilniusi csúcsértekezletéig a finnek kitartanak-e amellet, hogy szolidárisak szomszédjukkal, csakis együtt erősítenék az észak-atlanti tömb balti

szárnyát, vagy egyedül is belépnek a szervezetbe.

A politikai és jogharmonizációs kérdésekben kevésbé „ínyenc” NATO már 1952-ben fölvette tagjai közé Törökországot, és – meghirdetett elveivel ellentétben – elnézte, hogy az egy másik tagállammal, Görögországgal „örökölt” konfliktusban, köztük területi viszálykodásban áll. Hiába, a második legnépesebb NATO-haderőt fönttartó és stratégiai fekvésű állam az akkori főellenség Szovjetunió tőszomszédsága miatt a hidegháborúban, a közel-keleti krízisek vagy éppen a menekültkérdés kezelésében azóta is egyaránt kulcsszerepet játszott és játszik.

Erdoğan elnök a NATO északi bővítésének megakadályozásával akár zsarolhatja a tömb vezető hatalmát, Washington, amely – Ankara orosz fegyverbeszerzései és az ukrán kérdésben elfoglalt felemás álláspontja miatt – leállította legkorszerűbb F-16-os harci repülőgépeinek eladását. Blinken külügyminiszter a minap Ankarában megpedzette, hogy az ügylet mégis nyélbe üthető – netán a NATO-bővítés „akadálymentesítése” esetén... Amúgy az Egyesült Államok mintegy ötven katonai bázison van jelen török földön.

A morális és jogi kérdésekre jobban kiélezett Európai Unió (és elődszervezetei) jóval óvatosabban kezelik Törökország ügyeit. És bár Ankara már 1963-ban társulási szerződést kötött az akkori Európai Gazdasági Közösséggel, 1987-ben pedig teljes tagságért jelentkezett, az integrációba való felvételéhez semmivel sem jutott közelebb. Brüsszelben (is) aggódnak a – menekültválságban csak fölerősödött – több tízmillió muszlimhullám miatt. Ráadásul az EU egyik tagállama,

Ciprus északi részének török katonai megszállása sem segítheti Ankara közeledését. A szigetországtól keletre a tengerben talált naftamezők föltárása és kiaknázása „csak olaj a tűzre”! Brüsszel folyamatosan regisztrál. A közjogi, emberi jogi és kisebbségi kérdések kezelése is újabb akadályokat jelent a még középtávon is esélytelennek ítélt török tagfelvétel útján.

És még akadnak aduk Erdoğan zsarolási paklijában. Ilyen a 2015 óta feszítő menekültkérdés. Tagadhatatlan, hogy a Közel- és Közép-Keletről (nagyjából hatmilliós, csak Szíriából 3,6 milliós) ide érkezett migránsáradat ellátása pluszterheket jelent a rogyadozó török gazdaságnak. Így többször fenyegetőztek, hogy – kellő külső támogatás híján – továbbengedik a nehezen ellenőrizhető menekülttömegeket. Aligha véletlen, hogy a Brüsszellel régóta küzdő Ankara vaskos eurómilliárdokat kapott a migránsok ellátására.

De Törökország tranzitfunkciója kapcsán itt említhető akár a Közép-Ázsiából Európába erre vezető szénhidrogén-szállítások biztonságának kérdése. Ennek jelentőségét csak nö-

velte a Putyin ukrajnai agressziójára válaszul bevezetett szankciók miatti kényszerű energetikai átállás, a források diverzifikálása. A rafinált török diplomácia is tökéletesen tisztában van az ebből „kitermelhető” lehetőségekkel.

Mi marad a világi Türkiye alapítója,

Kemal Atatürk örökségéből?

Az I. világháborúban vesztes és erőnek erejével szétdarabolt Oszmán Birodalom romhalmazán éppen száz esztendeje fordított hátat a múltnak Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938), hogy megteremtse a modernizálandó, világi Törökországot. A még az Oszmán Birodalomban, de a mai görögországi Szalonikiben született államférfi megszüntette a kalifátust, száműzte a szultánt és kikiáltotta a köztársaságot. Eltörölte a letűnt birodalom címeit és rangjait. Betiltotta a hagyományos férfifejfedőt, a fezt, a burka után, bár a nőknél – mindmáig – maradt a kendőviselet. Ám a törvény előtt egyenlővé tette a nőket, új törvénykönyveket importált európai országok mintája alapján. Az új rend

világi oktatási rendszert teremtett, bevezette a latin betűs írásmódot. Kötelezővé tette a családnevek felvételét – ekkor kapta az Atatürk (minden törökök atyja) vezetéknévet.

A világi köztársaság kiáltásának centenáriumi ünnepségeit idén októberben tartják majd. De nem mindegy, hogy milyen politikai erő égisze alatt. Mert marad a legérzékenyebb kérdés: megtartják-e, és ha igen, mikor, a parlamenti és elnökválasztásokat? Erdoğan egyik leghűbb fegyverhordozója, Bülent Arınc menten megpendítette, hogy akár fél évvel el kellene halasztani a voksolást.

Az ünnepi esztendőre Erdoğan mutatós célokat lobogtatott. Elképzelései szerint 2023 lesz az az esztendő, amikorra Törökország 2000 milliárd dolláros hazai össztermékével a világ tizedik legnagyobb gazdaságává válhat. Csakhogy a lassuló fejlődés, a líra mélyrepülése és a nyomasztó infláció közepette a GDP 2022-ben a hét évvel korábbi szint körül mozgott, ami csak a huszadik helyre elég a ranglistán. Ráadásul az újjáépítés egyes becslések szerint akár a GDP egytizedét igényli. A tőzsde első reakciói értelemszerűen negatívnak bizonyultak.

Mindazonáltal az elnök egyik első intézkedésként a tíz érintett tartományban elrendelte a rendkívüli állapotot. Azóta némiképp terebélyesítette a kört. Ha jó- vagy rosszkedve úgy tartja, akár további területekre is kiterjesztheti. Márpedig ilyen körülmények közepette hogyan lehetne az általa is demokratikusnak vélt választásokat megtartani?

Akár félrevezető jelkép is lehet, hogy a húsz éve országgló vezér ereendően május 14-re írta ki a választásokat. Mert maga Atatürk sem

volt makulátlan demokrata, uralmát a maga alapította Köztársasági Néppárt kizárólagosságára építette. Márpedig az egypártrendszer eltörlése után ezen a napon, 1950. május 14-én tartották meg az első többpárti választást. (Igaz, amikor a különböző politikai erők tartós súrlódásai nem tetszettek a hadseregnek, azóta többször is puccsal állította „helyre” a tábornokok megálmolta rendet!)

Eközben a pártját és politikáját Atatürk szemléletével szemben ismét iszlamista irányba mozdító államfő igyekszik Nagy Utódként bekerülni honfitársai emlékezetébe. Erdoğan elnök egykor egy villamosutazáshoz hasonlította a demokráciát: az ember akkor száll le, ha elérte a célját. Csakhogy senki sem tudja, akadnak-e még távlati céljai a vezérnek. Egy dolog biztos: a jogi aggályokon magát túltevő és ismét elnöknek jelöltető Erdoğan maga igyekszik a centenáriumi ceremóniasorozatot celebrálni.

Akár szimbolikus is lehet, hogy tavaly az ENSZ-ben is hivatalosan bejelentették, hogy országukat mostantól kéretik Törkiyének nevezni – a pulyka jelentésével azonos angol Turkey helyett. Minthogy ezt az államnevet az I. világháború romjaiból kilábaló Atatürk vezette be és fogadtatta el, mindezzel Erdoğan elnök az államalapító Atatürkéhez hasonló helyet követelne magának a török történelemben.

Ám Türkiye polgárainak alighanem lesz még ehhez pár keresetlen szavuk. Akár a választóurnáknál, akár a nagyvárosok utcáin, terein. Addigra talán kiderül, hogy az elkövetkező, nehéznek és kegyetlenül hosszúnak ígérkező időszakban kié itt a tér... És hogy hol a villamos végállomása.

Tükör által...

A lassan egy éve lezajlott 2022-es választás óta az ellenzéki megnyilatkozások alapján az összefogás folytatása fel sem merül. Sok minden más mellett ez azért is érdekes, mert a *Társadalmi Riport 2022* című kötetben olvasható Tóka Gábor-írás (*A 2022-es országgyűlési választások. Adatok és meglepetések*) egyebek között megemlíti: a hat ellenzéki párt közös listájának eredménye 2022-ben látványosan felülmúlta a különféle baloldali és liberális pártok 2010 és 2018 közötti bármikor elért együttes választási eredményét. Természetesen ebben fontos szerepet kapott, hogy az összefogásnak része volt a Jobbik és az LMP is, még ha az előbbi választóinak nem jelentéktelen hányada a Mi Hazánkhoz, illetve a Fideszhez vándorolt is – ami reális előzetes kalkuláció alapján nem lett volna meglepetés. A politikai közvélemény-kutatások és választási adatok elismert szakértője így foglalja össze az elemzéséből levont következtetést: „A téves [megalapozatlanul túlbecsült ellenzéki – P. I.] várakozások lelepleződése empirikus kutatási eszközökkel megválaszolhatatlan kérdések irányába terelte a választást követő reflexiókat, és gazdagon illusztrálta, hogy milyen politikai hitelvesztést szenvednek el az irreális várakozást keltő politikusok.”

Az 1990 óta két évente megjelenő *Társadalmi Riport* című sorozat új kötete, a 2022. évi a 17. a sorban. A kötetek kiadója, a Társadalmi Kutatási Információs Egyesülés volt, azóta Társada-

lomkutatási Intézet Zrt.-vé alakulva is őrzi függetlenségét. A könyveket hosszabb ideig a szociális ügyekért felelős, változó nevű minisztériumok rendelték meg és finanszírozták. Egy idő után, az első Fidesz-kormány idején, a megrendelés megszűnt, a támogatás maradt. Később újra változott a konstrukció, a Fidesz újabb hatalomra kerülése után egy időre a támogatás is elmaradt, a kötet közösségi finanszírozásból, részben magánszemélyek anyagi hozzájárulásával jelenhetett meg. Az utóbbi évfolyamok állami támogatása visszatért, mint az előző darabé, az újé is a BM Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Helyettes Államtitkárságától származik. Indokolt itt megjegyezni, a minisztériumi pénzügyi szponzorálás soha nem jelentette azt, hogy a kötetek a mindenkori kormányokhoz alkalmazkodnának, most például azt, hogy NER-konform lenne. Nyelve és tartalma alapján ma nem volna ismerős azoknak, akik csak a kormány kezében lévő médiumokat fogyasztják.

A sorozat folytonosságát Kolosi Tamás és Tóth István György biztosítja, előbbi a Társadalmi Kutatási Információs Egyesülés alapítójaként és elnökeként, mindvégig a kötetek egyik szerkesztőjeként, utóbbi kezdetben szerzőként, egy idő múlva a Társadalmi Kutatási Információs Egyesülés vezérigazgatójaként és szintén a kötetek egyik szerkesztőjeként. Mindketten a mostani kiadvány szerzői is, miként a már az 1990-es kötetben is publikáló Róbert Péter és Tóka Gábor szintén. Ha a mostani kiadványban nem szerepelnek is, az említetteken kívül is visszatérően megjelennek néhányan,

akik az első kötetekben is jelen voltak írásukkal. Ugyanakkor természetesen nevezhető, hogy a kezdeti szerzői gárda időközben nagyobb részt kicserélődött.

A *Társadalmi Riport* célja az elmúlt bő harminc évben változatlan: egy kötetben tenni elérhetővé az ország társadalmának állapotát tükröző információkat. A rövid, egyenként jegyzetekkel együtt hozzátvetőlegesen húsz nyomtatott oldalnyi írások tárgyyszerűen elemzők, értelmezők, interpretálók, a statisztikai és más adatokból kiolvasható összefüggések bemutatására törekcszenek. A nyelvvezet tudományos jellegű, tehát nem a legszeleesebb közönséget célozza. Persze, hogy mit tekintenek a szerkesztők a társadalom működésének bemutatásához fontos ismeretnek, az részben döntés kérdése. Nincsenek állandó rovatok, a tematika egy része alkalomról alkalomra változik, de a gazdaság helyzete (erről a mostani kötetben Palócz Éva ír), a társadalom különböző szempontok szerinti tagozódásának vizsgálata folyamatosan jelen van. Amit a köznapi nyelv politikának nevez, tehát a pártok, a kormány működésének elemzése olykor szerepel, a jelen kötetben azonban például csak közvetve, legdirektebben a *Választások, politikai preferenciák* című blokk íásaiban.

A napi hírek mélyebb értéséhez ad tehát fontos háttérret a *Társadalmi Riport*. Például a 2022. évi kötetben, a *Demográfiai helyzet* című blokkban három tanulmány foglalkozik a magyarországi populáció méretét befolyásoló tényezőkkel. Az egyik a harmadik gyermek vállalásával (Spéder Zsolt, Marinkó Livia), egy másik az 1980 és 2016 közötti párválasztási szokásokkal (Erát Dávid), a harma-

dik a csecsemőkorban várható esélykülönbségekkel (Veroszta Zsuzsanna). A *Válsághelyzetek és társadalmi hatásaik* című blokkban egy dolgozat a Covid-19 néhány hazai demográfiai összefüggését vizsgálja (Bálint Lajos). A kötet zárótanulmányában a Kolosi Tamás – Szelényi Iván szerzőpáros írja: az Orbán-kormány álláspontja egyértelmű, a migráció elutasításával etnikai értelemben homogén Magyarországot kívánnak, a népesség előregedésének, csökkenésének egyetlen elfogadható ellenszere szerintük a gyermekek számának növekedése. Az ezt a célt szolgáló rendkívül költséges expanzív családpolitika szociálisan nem feltétlenül igazságos – írják –, sikere esetén eredménye legalább 20-25 év után mutatkozna – tegyük hozzá, következményei a születésszámban már rövid távon is látszanak. Mindennek fényében érdekes olvasni az ez év elején a témában közzétett friss KSH-jelentést, amely a kormány családpolitikájának hatását, de egyúttal közvetve az egészségügy állapotát is jelzi. 2022-ben a születések és halálok mérlegeként a hazai úgynevezett természetes fogyás 47 300 főt tett ki. Az adat 2010 és 2019 között majdnem minden évben nagyságrenddel volt kedvezőbb, kisebb, 38 és 41 ezer fő között mozgott. A romló mérleghez érdemes tudni: a családpolitikai intézkedések hatására a születések száma 2020-ban és 2021-ben néhány ezerrel nőtt. Ugyanakkor, mint azt sokan előre jelezték, az ilyen döntések eredménye többnyire provizórikus, ennek megfelelően a születésszám 2022-ben még a korábbi (2020 előtti) évek szintjét sem érte el. Az pedig a népességgpolitika pechje, hogy éppen a születésszám átmeneti növekedésének éveiben, 2020-ban és

2021-ben a Covid miatt 48, illetve 62 ezer fölé nőtt a természetes fogyás száma, ami 1900 óta, amióta a KSH számontartja ezeket az adatokat, békeidőben a két legrosszabb év volt.

Kolosi és Szelényi említett írása egyébként a 2004 és 2022 közötti társadalmi és politikai változásokat összegzi. Az apropó, hogy a Társi az Európai Unióhoz csatlakozás évében, 2004-ben megkísérelte a társadalmi folyamatok 2020-ig tartó modellezését. Most a valóság egyes elemeit vetik össze a korábbi feltételezésekkel. Az imént jelzett témához, az aktív korú népesség számához kapcsolódik, hogy a Társi 2004-es jelentése arra számított, Magyarországról az európai munkaerőpiac megnyitása után a magasan képzettek vállalnak külföldön munkát, de a bevándorlók is a képzettek közül kerülnek ki. Most azt regisztrálják, hogy a kivándorlásban részlegesen az történt, amit 2004-ben feltételeztek, azzal a különbséggel, hogy a vállalkozásra hajlamos segéd- és szakmunkások közül is sokan elmentek. Ugyanakkor, részben az alacsony bérek és az állami migrációs politika miatt, lényegében nincsenek képzett beáramlók. A munkaerőpiaci problémák enyhítésére aztán, mint írják, 2020 körül elkezdődött az ukrán és ázsiai vendégmunkások alkalmazásának csendes engedélyezése.

2004-ben a Társi azt konstataálta, hogy a magyar társadalom szerkezete erősen eltér a nyugatiakétól. Nem túl szerencsés hasonlalt az utóbbi terhes babapiskótához hasonlították, amennyiben a legfelső és a legalsó osztály között jelentős a tagolt középosztály súlya. Ezzel szemben a magyar társadalmat az jellemezte, hogy felül egy viszonylag szerény méretű elit, alul egy népes underclass és egy

a nyugati országok társadalmához képest jóval kisebb középosztály volt jelen. Bár az elmúlt közel két évtizedben némileg módosultak az arányok, a középrétegek súlya még igen messze van a nyugati társadalmakétól. 2004-ben a Társi úgy látta, a felső osztályban jelentős helyet foglalt el a tulajdonosi polgárság mellett a kulturális burzsoáziának nevezett réteg. (A megkülönböztetés részben egybevág a régóta használt polgárságon belüli burzsoá és citoyen differenciálással.) Arra számítottak – olvashatjuk –, hogy idővel megnő a tulajdonosi alapú nemzeti burzsoázia súlya. A feltételezés itt látszólag bejött, de a szerzők hozzátesszik: „Ebben a folyamatban a kormányzat olyan aktív szerepet vállalt, ami a legtöbb EU-országban szokatlan, sőt elfogadhatatlan. [...] 2010 után a nemzeti burzsoázia protekcionista megteremtését a Fidesz összekapcsolta azzal, hogy a politikai finanszírozást ne nyílt korrupcióval, hanem nyereséges vállalatok megszerzésével és a klientúra kiépítésével biztosítsák.”

A nemzeti burzsoázia megteremtésének magyar útjához köthető a kötet egyik írásának tárgya. Itt Medve-Bálint Gergő, Martin József Péter, Nagy Gabriella három szempont, a hatékonyság, a területi egyenlőtlenségek csökkentése és a korrupciós kockázat alapján elemzik az EU-csatlakozás utáni uniós források hasznosulását. Bár Kolosi és Szelényi tételesen nem említi, de e dolgozat alapján egyértelmű, ezen szempontok alapján sem jöttek be 2004 reményei. Az írás konklúzióját címe a kérdőjel elhagyásával pontosan foglalja össze: *Céllentétes következmények?*

A kötetben egyébként öt dolgozat is foglalkozik a magyar társadalom

szerkezetével, mobilitásával, három további pedig a szociális helyzettel, az egyenlőtlenségekkel. Gábos András és Tátrai Annamária írása például egyebek közt azt mutatja be, hogy a 2013 utáni nagyarányú jövedelemkiáramlás hatására az átlag- (medián-) jövedelem 60 százalékában megállapított szegénységi küszöb figyelembevételével a jövedelmi szegénységben élők 2013-as 15 százalékos aránya 2020-ra 12,3 százalékra csökkent. A súlyos anyagi depriváltságban élők aránya ettől némileg eltért: 2013-ban ez a réteg a teljes népesség több mint negyedét, 2020-ban közel tizedét tette ki. Természetesen nem mindegy, hogy a hol húzzák meg a jövedelmi szegénységi küszöböt. A dolgozat bemutatja, attól függően, hogy középjövedelmekhez képest a 40, 50, 60 vagy 70 százalékot tekintik határnak, nem csak az érintettek tömegének nagysága változik, ami evidens, de egy évtized alatt az egyes küszöbökhöz tartozó trendek is eltérőek.

E keretekbe csak a 2022-es kötet néhány elemének kiemelése fér. Ezért is indokolt megemlíteni, hogy a sorozat első két kötete (az 1990-es és az 1992-es) nincs ugyan digitalizálva, de tartalomjegyzékük elérhető a neten. A sorozat 1994–2016-ig terjedő darabjainak tanulmányai viszont letölthetők PDF-ben. Az újabb kötetek (2018, 2020, 2022) e-könyvként is hozzáférhetők.

Politikusoknak, de természetesen újságíróknak és másoknak is, már amennyiben persze a tények és a mögöttük lévő összefüggések érdeklik őket, a téves következtetéseket elkerülendő is érdemes olykor az empirikus kutatásoknak a *Társadalmi Riportban* könnyen hozzáférhető összefoglalásait fellapozni.

Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2022. Budapest, Társki, 2022. 526 oldal, 4950 forint.

Vadas József

Söprés házak táján

Meglepő élményben volt részem, amikor a hetvenes évek elején először jártam Németországban; akkor még NSZK-nak hívták. Reggelente, útnak indulva, azt láttam, hogy az üzletek előtt mindenütt söpörnek. A tulajdonosok vagy óhajukra az alkalmazottak, egyre megy, rendet tettek a maguk háza táján. Nálunk hasonló soha nem tapasztaltam – sem akkoriban, sem azóta, noha a megfoghatatlan kollektív vagy köztulaj-

don kora már nagyon régen véget ért. Újabban a (fiatalabb) németek sem feltétlenül tisztaságmániások, miként idegenbe született unokáim sétáltatása közben érzékelem. Mint ahogy hőtgazdag honfitársaink sem varázsoltak azzá minket. Milliárdos ingatlanok rohadnak, pusztulnak, azaz állnak parlagon – a város központjában akár.

Másfél évtizedig hiába várakozott üresen – ment szép lassan tönkre

magyarán – az Andrássy úton az a ketteleknnyi hatalmas épület is az Izabella és a Rózsa utca között, amely a közelmúltban talált végre vevőre, ám változatlanul sorvadva várja sorsának jobbra fordulását. A MÁV megbízásából 1876-ban készült el, és az igazgatóság kapott benne helyet. A Keleti pályaudvar építész, Rochlitz Gyula tervezte. Eredetileg háromemeletes volt, a két háború között bővült két további szinttel. A hosszan tartó kapcsolatnak 2008-ban lett vége, amikor a vasúttársaság elköltözött, és a Könyves Kálmán körúton bérelt magának irodákat. Talán takarékoskodásból, netán azért, mert nem fűlt a foga a már akkor időszerű tatarozáshoz. Érthető és korrekt módon, irodaház funkcióját érzékeltető fegyelmezett neoreneszánsz homlokzattal igazodik környezetéhez. Noha nem omladozik, mint vele szemben két kisebb ház az út túloldalán, így sem tartozik a sugárút tetszetős és ezért kapós kincsei közé; inkább csak a futottak még kategóriájában látszik a helye. Hacsak nem a tartós elhanyagoltsága miatt hat érdektelenül fakónak. Ellentétben az Operával szemközt pompázó Drechsler-palotával, hogy a MÁV hajdani ingatlanai közül a legszebbel példálózzunk. Hamarosan elegáns szálloda nyílik Lechner Ödön és Pártos Gyula e korai darabjában. Bizonytalan viszont a jövője a Körönd legartisztikusabb házának, amely valaha szintúgy nyugdíjas vasutasoknak létesült. Petschacher Gusztáv francia udvaros tömbje, homlokzatán Székely Bertalan és Rauscher Lajos csillogó groteszkjei ellenére, ma hervasztó benyomást kelt. Hosszabb ideje vár érdemi felújításra, egy helyen már

aládúcolták. Miközben vele szemben Kauser József Vasutas-háza, amely 2014-ben egy tűzvészben súlyosan megrongálódott, fényesen kitatarozva majdhogynem ragyog. Véletlenül nyitva volt, besétáltam, és körülnéztem. Belül – pálmafás, ciprusos udvaraival, legfelül az új beépítéssel – lényegesen többet és mást mutat, mint amit a rutinos mestermunkának tekinthető külső sejtetni enged. Nem tudjuk, hogy ötven méterrel arrébb, a volt igazgatósági épület szolgál-e majd hasonló meglepetésekkel. De abban bízni lehet, hogy ha egy ingatlant rendbe hoznak és rendben tartanak, még akkor is meghálálja a gondozást, ha bizonyosan nem tartozik a jelentős mesterek fő művei közé.

Ennyi talán elég is annak szemléltetésére, hogy az építészet egyszerre része mindannyiunk mindennapi életének, az ország vérkeringését működtető gazdaságnak és nem utolsósorban a művészetnek. Didaktikusra hangszerelt bevezetőm valódi apropója ugyanis egy olyan fejlemény, amelynek következményei a szakma művelői számára máris érzékelhetők. Minthogy a tavaszi választást követően megalakult új kormányban az építésügy önálló tárcát kapott; vezetője pedig Lázár János lett, aki – tőle megszokott módon – nagy ambícióval látott munkához. Ne irigyeljük érte; nem a terület dinamikus fejlődésén kell ügyködni, hiszen az ágazatra idén számottevő csökkenés vár. A miniszter kényelmetlen intézkedésekre kényszerült. Hogy ne mondjam, tisztogatásra, ha már seprést emlegettem a bevezetőben. Egyik első feladataként döntenie kellett arról, hogy mely beruházások maradnak el, és amik

folytatódnak, mekkora büdzsére számíthatnak. Hogy miért van szükség a spórolásra, vagyis miért került a költségvetés nehéz helyzetbe, arra a művészetkritika a legkevésbé illetékes magyarázatot adni. A *Mozgó Világ*ban rendszeresen szólnak róla politikusok és közgazdászok, felróva a kormányzat gazdaságpolitikájának hibáit és jelezve az Európai Unióval való viszonyunk megromlásának várható hátrányos következményeit. Ránk csupán vagy elsősorban anynyi tartozik, hogy a pénzszűkének máris kimutatható hatása van az építészetre. Fellelegezve nyugtáztuk ugyan a döntést, miszerint az Országos Levéltár hivalkodó tornya nem épül újra; a Liget-projekt sem folytatódik az eredeti ütemben: halasztást szenved két egykori épület teljesen felesleges replikája, amely a kertet is tovább csonkította volna. Ennek ellenére nincs okunk ujjongva tekinteni a jövőbe. Amikor Lázár János tavaly ősszel Debrecenben előadást tartott, konkrét adatokkal állt elő. Kiderült, hogy nem néhány kisebb vagy jelentéktelen tételt töröltek a tervekől: 302 beruházást függesztenek fel összességében 2140 milliárd összegben. Ráadásul ezzel a racionalizálással – hogy egy nem éppen fényes korszakból ismerős kifejezéssel éljünk – korántsem oldódtak meg a költségvetés finanszírozási gondjai, mert a már megkezdett 351 építkezés és vele a 3410 milliárdos munka is – ahogy az eseményről beszámoló híradásban fogalmaztak – „forráshiányos”. Az építőipari árak – ahogy elhangzott – 15-20 százalékos emelkedése miatt. S akkor nem szóltunk arról, hogy ebben az állam számára is kritikus konstellációban nem kevés kisebb-nagyobb építési

vállalkozó, vele építész kerül vagy kerülhet jó ideje nem látott nehéz helyzetbe.

A miniszter azonban mintha nem érné be az elmúlt évek során felhalmozódott problémák miatt a helyzet konszolidációjával; a jelek arra vallanak, hogy nagytakarításra készül. Átszervezte és részben megújította a minisztérium felső vezetését; így jött létre az építészeti államtitkárság, amelynek élére Lánszki Regő személyében egy urbanisztikával foglalkozó mérnököt állított, akit egyúttal országos főépítésznek is kinevezett. Eltökélttségéről árulkodik, hogy noha alig néhány hónapja tevékenykedik új funkciójában, máris két új kerettörvényt jelentett be; jelenleg szakmai szervezetek emésztik őket. Az egyik tervezet az állami építési beruházások rendjéről szól, és egy a túl sokat markolva keveset jelentő, ezért semmit nem mondó vagy félreértelmezhető mondattal kezdődik: „kiemelt államépítési cél a helyi hagyományok közösségépítő erejéből táplálkozó, a polgári jó ízlést tükröző állami építési beruházások előmozdítása.” Mint olyan, a „polgári jó ízlés” ugyanis törvénykezéstől merőben idegen kategória. A napi gyakorlatban sincs sok veleje, esztétikai és művészetszociológiai megközelítésben végképp értelmezhetetlen. Lázár néhány éve nagy port felvert batidai vadászkastélya (ahol csak résztulajdonos) sem nyújt konkretizálásához fogódzót rokokóra hangolt mézeskalácsos feelingjével. A jogalkotó indítékáról szerencsére nem annyira ez az internetes fórumokon azonnal cefetekre szedett szubjektív meghatározás árulkodik. Sokkal inkább a dokumentumban feltűnően gyakran (83 alkalommal) szereplő „ellenőr”

szó; „tervellenőrök”, „műszaki ellenőrök”, „költségellenőrök” sűrű emlegetése. Minthogy az igazi cél a szabályozás. A *Portfolio* tudósítása szerint „[a] miniszter kijelentette [...] új játékszabályokat kell szabni, ezeket az új szabályokat hivatott ismertetni az új kerettörvény”. A Magyar Építész Kamara reflexiója sem pozitívabb róla, legfeljebb udvariasan adja tudunkra cseppet sem hízelgő véleményét. „Szavainkból aggodalom is szól: a mérnök/művész szerepének csorbitása”, majd az állásfoglalás csaknem tíz oldalon keresztül sorolja a hiányokat és a nemegyszer súlyos kifogásokat. A második tervezetről még nehezebb beszámolni, mert csupán az Építészforum zanzásított és ugyancsak nem túlságosan hízelgő értékelést adó összefoglalásából van róla információnk. Mindenesetre hasonló szándék derül ki belőle: a még hatályos jogszabályokat foglalja majd sajátos módon (újra)értelmezve átfogó rendszerbe a külső szemlélő által is jól látható anomáliák felszámolásaképp mindenekelőtt a végtelenbe nyúló határidők és az elszálló költségek megakadályozására, a beruházás-tervezés-kivitelezés kusza hálójában a felelősök lehetőleg minél egyszerűbb felderítésére. Nem mellesleg egy olyan merőben atavisztikus építészeti világkép érvényesítése érdekében, amelyről a miniszter őszi-téli előadásai alapján alkothatunk képet. A kert- és tájépítészek szeptemberi konferenciáján tömören még csak programot hirdetett Fertődön: „A 21. századi építészetnek nemzetinek kell lennie, a régi mindig szebb és jobb, mint az új.” Másfél hónappal később, a hajdú-bihari iparkamara gazdasá-

gi fórumán már történelmi tablóval indokolta álláspontját: „Azt szeretném, ha minőségben mást és másképpen építkeznénk Magyarországon. Lezárnánk egy korszakot, ami átmeneti időszak volt negyvenévnyi kommunizmus után, és egy új, a minőséget fókuszba helyező korszak jönne el. De azt sem titkoljuk el, hogy vannak építészeti példaképeink. Mi Kósban, Lechnerben, Makoveczben hiszünk, és az általunk képviselt, hagyományra építő, tájba illesztett, tradicionalista építészetet is fontosnak tartjuk a modernnek mellett.” Talán inkább ellenükben, hogy a gondolatmenet alapján igazítsunk a mondat kissé pongyola lezárásán.

Vagyis hagyjunk fel a budai várban folyó építkezésekkel? Szívesen rábólintanék a javaslatra, bár nincs napirenden, és sok haszna sem volna. Hovatovább kész a Vöröskereszt Egylet székháza, javában épül a Honvéd Főparancsnokság és a József főhercegi palota. Alapjában egyiknek sincs – eredetileg sem volt – köze Kóshoz, Lechnerhez azonkívül, hogy tervezőik a példaképek kortársai voltak. Szemléletükben azonban teljességgel különbözők. Paradox módon Makovecz kötődik legjobban hozzájuk; a századforduló hazai építészetét bemutató nevezetes könyvében nagy hangsúlyt kapott a historizmus vezető alakjainak tevékenysége. De ebből még nem következik a szellemi rokonságuk. Maguk az épületek pedig nem-hogy illeszkednének a tájba, betonkonstrukciójukkal megerőszakolják természeti környezetüket. Ennek ellenére magának az idézetnek a szerzője sem gondolhatja komolyan, hogy fordítsunk hátat a múlt századforduló hivatalos építészetének.

Valószínűleg nem is érzékelte, hogy amit mondott, annak pontosan mi az értelme. Elvégre jogász és hivatalnok, akármilyen magas tisztségben is, de nem esztéta és végképp nem építészettörténész. Nem tanulmányt írt, hanem kötetlenül beszélt. Ráadásul az általa kezdeményezett-instruált két törvénytervezetben több olyan felvetés van, ami változásra utal, és amit csak pártolni lehet. Gondolok arra, hogy a jövőben kapjon az eddiginél nagyobb hangsúlyt a ránk maradt épületek felújító hasznosítása, legyünk megfontoltak a bontásokkal kapcsolatban, maradjon több zöld a városainkban, a tájépítészet pedig nyerje el méltó helyét a közgondolkodásban. Egykori építkezőként és a maiak gondjait átérzve azt a törekvést is helyeselni tudom, hogy „az eljárások ne húzódjanak el”. A felújítások se. Ellenőrzésre is szükség van tehát, hogy érdektelenségéből vagy nemtörődomségéből értékeink ne árválkodhassanak méltatlan állapotban a budapesti Champs-Élysées-n. Naná, hogy jó, ha „szűkül a nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházások [...] köre”, még szerencsésebb lenne, ha ez a szándékos törvénysértést legalizáló kategória úgy, ahogy van, megszűnne. Nem folytatom, mert – mint szó volt róla – csupán kivonatossan ismerhetjük a javaslatot.

A múlt értékeinek megbecsülését hirdető programnak eleve ellentmondana, mindezen felül igaztalan is volna hátat fordítani a mögöttünk hagyott korszaknak. Csak az elmúlt évtizedben olyan fontos emlékek újultak meg példás minőségben, és kerültek ismét a közösség birtokába, mint – két végtelen példát mondok – az Opera és a Rumbach-zsinagóga. Meg olyan re-

mek újak születtek, mint a Táncszínház, a MOME-campus vagy a Puskás Aréna. Szép eszme, nemes gondolat olyasmit vizionálni, hogy „ittthon magyarok, magyar tudás szerint, magyar alapanyagokból építkezzenek, és megszülessenek a magyar építőipari multik” – amiként az EVOSZ (Építési Vállalkozók Országos Szövetsége) októberi plénumán fogalmazott Lázár János. Csakhogy a program megvalósításához édeskevés a kodifikáció. Magas szintű oktatás, arra épülő kutatás és fejlesztés, továbbá igazi verseny kell – méghozzá nemzetközi környezetben. Úgy is fogalmazhatunk: fontos a felgyülemlett szeméttől és a hulladéktól megszabadulni, indokolt tehát a két új törvény. Csakhogy az nem annyira ideológiai programhirdetésre alkalmas, inkább a cél eléréséhez szükséges feltételek biztosítására való. Hosszú távra szólóan. Tanulságos tapasztalat ezért a jövőre nézve, hogy a Magyar Zene Háza egy japán mester alkotásaként lett a mi büszkeségünk, a nem egészen tökéletes Néprajzi Múzeum ugyanakkor pirruszi győzelem, noha hazai gárda tervezte, rangos külföldi irodákat megelőzve a versenyben. E kedvező tapasztalat alapján hirdetett az iparművészeti egyetem minap nemzetközi pályázatot az ősszel esedékes rektorváltásra. Böszörményi-Nagy Gergely, az intézményi alapítvány elnöke, aki biztosan nem gyanúsítható liberális nézetekkel, számunkra is megszívlelendő gondolatokkal érvel mellette: „Nemzeti intézmény vagyunk, ám a művészetek és a design nemzetközi nyelv.” Az építészet is az.

Volt MÁV-ingatlanok és a készülő építési kevertörvények apropóján.

Deim éles fényben

Deim Pál művészetének átfogó bemutatásáról egyszerre háromféle kritikát lehetne írni: az egyik a néhány évvel ezelőtt elhunyt alkotó életművének kortárs kontextusáról szólhatna, a másik magáról a kiállításról, a harmadik pedig arról a különös helyzetről, amelyben a tárlat létrejött. Mindegyik téma érdemes lenne külön kifejtésre, de önmagukban nem adnának teljes képet.

Kezdjük a végén, a körülményekkel, mert azok példátlanok. Nem valószínű ugyanis, hogy valaha megtörtént már Magyarországon, hogy egy közintézményben megkezdett kiállítást – amelyet a túlságosan magas rezsiköltségek miatt szakítottak félbe – egy magángalériában fejeztek volna be. Most pedig ez történt: a Deim Pál életművét gazdag válogatásban bemutató tárlat a szentendrei MűvészetMalomban néhány hét után bezárt, majd a budapesti Virág Judit Galériában kapott új, sűrűbb elrendezésben helyet. Lehetne ezzel összefüggésben hosszan ecsetelni a magyarországi képzőművészeti intézményrendszer átalakulását, de nem igazán érdemes, hiszen a kiállítás metamorfózisának ténye már önmagában is emblematis. Olyan esemény, amely sűrítve fejezi ki a művészeti mezőben a kilencvenes években elindult, de drámaivá az elmúlt évtizedben vált elmozdulásokat. A kortárs művészet területén ugyanis ma már természetesnek tartjuk, hogy az állami-közzolgálati szerepvállalás hangsúlyeltolódásai következtében létrejött vákuumot

magánemberek és magánintézmények töltik be; a 20. századi magyar művészek rendszerezett, gondos és korszerű bemutatását pedig szinte már nem is várjuk el a Magyar Nemzeti Galériától (amely az utóbbi időben úgylis inkább Berlinben működik). Az átrendeződés tehát könnyen letapogatható, és a negyven évnél idősebbek számára nehezen megszokható; valószínűleg senki sem gondolta, hogy a szocializmus idejének intézményes kereteit hosszasan őrző rendszer – annak valamennyi pozitív és negatív tulajdonságával együtt – ilyen módon épül majd le a szemünk előtt. Mint ahogy kevesen számíthattak arra is, hogy a hatvanas-hetvenes évek magyar absztrakciója a közpénzekkel eltorzított piacon ilyen diadalmenetbe kezd – a Virág Judit Galériában megrendezett Deim-kiállítás akár ebből a szemszögből is vizsgálható lenne.

De nézzük inkább magát a kiállítást, amely két részből áll. Az első a bejáratnál kezdődik, világosban, nagy méretű képekkel – tulajdonképpen ezen a helyszínen megszokott az összkép (talán csak a szentendrei köztéri Deim-szoborra indított gyűjtés elhelyezése különös); a szokásokra épülő első pillantásból kiindulva mégsem lehet eldönteni, mi az, ami itt eladó lehet. A nagy világosságból egy lépcsőn lehet lejutni a második részhez, ahol a nézőt azonnal megcsapja a sötétség. Mintha a látogató valamilyen tükörlabirintusba jutna, ahol teljesen fekete és vakítóan fényes falrészek között vezetne az útja;

ha pedig a terem soron végigtekint, az út végtelennek (vagy sokszorosan tükrözöttnak) tűnik. Minden kép és minden tárgy élben elmetszett fényekben fürdik, s ez időről időre érzéksalódást okoz: lebegni látszanak a művek, mintha lightboxok sorakoznának egymás mellett. A néző erről az optikai tényről hol teljesen elfeledkezik, hol pedig nem tud tőle elvonatkoztatni: egyszer soha nem látott, pompás képet érzékel, a következő pillanatban már virtuális kirakatot. Mindig akad valami zavarba ejtő: az éles fényben a térbeli viszonylatok sokszor becsapósan el-tűnnek, a színbeli finomságok pedig kidomborodnak ugyan, de kiegészítik a szemet. De a legzavaróbb gondolat, hogy az adott helyszínen nehéz eldönteni, hogy az installálás módjához e döntően azért inkább közszolgálati kiállítás összefüggésében társítsunk-e kereskedelmi szándékot, vagy ettől ebben az esetben eltekinthetünk?

A kiállítás metsző fényei és sötét terei nem vonják el a figyelmet a lényegről, magáról az életműről. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt rögzíthető, hogy a tárlat (sok más kiváló magyar alkotó bemutatójához hasonlóan) Deim életműve esetében is ismételt újrafelfedezést jelent – ebben a kijelentésben persze a két felfedezés közt mindig visszatérő (intézményes hiányosságokból adódó) felejtés a hangsúlyos. Először a hatvanas évek közepén irányult reflektorfény Deimre, pontosabban az élesebb szemű művészeti írók már korábban is felfigyeltek rá: az első cikk, amely említi, még 1956-ban született; Bojár Iván számolt be a *Népművelésben* a Központi Tiszti Ház képzőművész körének munká-

járól, s a Deim művészetében felfedezhető „kolorista szándékról”. 1960-ban Haulisch Lenke már egyértelműen a szentendrei festők között említette, és monumentalitás iránti érzékét emelte ki. Amikor Deim 1965-ben már ismertebb művészként a Mednyánszky Teremben állított ki, akkor Nagy Ildikó az immár 33 éves festő kiváló rajzkészségéről ír. A színérzékenység, a monumentális kompozícióra irányuló érdeklődés és a rajzi tudás tehát egymás mellett jellemezte Deim művészetét – ha most végigtekintünk az életművön, jól látszik, hogy egyik sem került előtérbe a másik rovására.

A hatvanas évek elején, a Zuglói Kör idején leginkább a motívum- és a hagyományválasztás kérdése kerül előtérbe: a francia lírai absztrakció mintája egy ideig párhuzamosan jelenik meg Barcsay Jenő és Vajda Lajos képi megoldásainak újrafeldolgozásával, a tradíció továbbvitelével. Mindez jól látható az első évtizedet bemutató különálló terem-ben, amelynek főfalán az 1966-ban készült *Háborús ikon* függ. A négy mezőre osztott képen középen már kivehetően jelen vannak a stilizált, bábuszerű alakok, és körülöttük kétoldalt az épített (rombolt) környezetük. Különösen jól kirajzolódik a tárlatból, hogy innentől kezdve alig telik el néhány év, és Deim motívumrendszere már tökéletesen kiérlett, kompozíciós szisztémái jól felismerhetők, egyediek. A különböző mértani alakzatok használata, a szimmetriák, a függőleges, vízszintes és az átlósan elhelyezett formák variációi mind ugyanúgy egyenrangúan fontos jellemzői művészetének, mint az emblematikus bábuk. (Különös, hogy az Andrási Gábor által – a Zug-

lói Kör tevékenységére vonatkoztatva – találóan alkalmazott „motívum-rejtő absztrakció” hogyan alakul át néhány év alatt a stilizált figurát középpontba állító „motívumkiemelő” absztrakcióból.) Deim ismertsége a hetvenes évek elején-közepén a legnagyobb; egyértelműen szentendrei festőnek tartják, ő az egyre inkább intézményesülő modernista tradíció megújításának legfontosabb letéteményese.

A hetvenes-nyolcvanas években Deim életművében az egyes motívumok úgy válnak egyre inkább jelentésselivé, mintha egy egyre bővülő szinonimaszótárt lapozgatnánk. Az egyes művek között ebben a sűrűn rendezett formában jobban látszanak az átkötések, mint ahogy az egyes képeken belüli motívumkapcsolatok is egyre érthetőbbé válnak. Kronologikusan előrehaladva időben és térben egyre határozottabban felismerhető rendszerek rajzolódnak ki, amelyekben az objektumok és a figurák mindig túlmutatnak a hétköznapi tárgyakon, illetve embereken. A mindennapihoz való kötődésről és az elemelkedésről így beszélt Deim Frank Jánosnak már 1969-ben: „Nagy témák sohasem tudtak érdekelni, csak olyasmi érdekelt, amihez közvetlen élményem kapcsolódott. Ilyen élmény számomra például az, ha meglátok egy virágot, vagy bútordarabot, amit egy paraszt faragott meg. A kis dolgok végtelenségét kutatom, mert ezekben is benne lehet az Utolsó Ítélet drámaisága.”

A nyolcvanas-kilencvenes években néha – relatíve – erőteljesebb stíluseltolódások mellett új motívumok és tematikus egységek jelennek meg: felbukkan az erotika, és a bibliai té-

mák is hangsúlyosabbakká válnak; a kiállításon tűnik fel, hogy kidolgozottságában mennyire kiemelkedik közülük a Golgota motívuma. Szintén felismerhető a gyász témájának hangsúlya az életművön belül. A kiállítás egyik hozadéka, hogy a mindig visszatérő Deim-motívumok mögött – ebben a tömegben, és talán így a túltelítettség miatt – jobban ki-rajzolódnak a belső terek és bennük „a kis dolgok végtelensége”.

Érdekes módon ezzel párhuzamosan az is jobban látszik, hogy a hetvenes évektől kezdve mennyire fontossá válik Deim számára a valós tér, s ennek folyományaként a köztéri szobor gondolata. Ennyi év távlatából jobban átérezhető a 301-es parcellába készült terv egyszerűsége, nagyvonalúsága. Most, hogy ismét téma lett a szentendrei posta előtt felállítandó Deim-szobor kialakításának ügye (ott, ahol valamikor ef Zámbo István eget érintő ujsa állt, azután köztéri fesztiválhelyszín lett, most pedig az új neve Deim Pál tér), még furcsábban hangzik Németh Lajos 1975-ben leírt mondata: „Nemhogy fel kell állítani néhány művét, hanem méltó helyet kell nekik keresni.”

A tárlat méltó Deim Pál műveihez és életművéhez, s főleg akkor mondható ez ki, ha a hozzá készült katalógussal együtt nézzük. A hatvanas évek külön teremrészebe gyűjtött korai munkáitól induló és egy atipikus művel, egy kiürült gyógyszeres dobozokból geometrikus formájúvá épített, megrázó szoborban végződő kiállítás a kronologikus rendet tartja, s ezzel önmagában jól áttekinthető marad. Azonban csak a nagyon szép kiállítású katalógus átolvasása után tűnik fel, mennyivel jobb az

írott szöveg tematikus és ezen belül kronologikus tagolása; a falszövegek a valós térben inkább az életmű egy-neműségét hangsúlyozzák, s kevésbé emelik ki a műfaji vagy stílusbeli határvonalakat. Különösen a köztéri alkotások esetében vetődik fel, hogy egy csoportban lényegre törőbben jelenhettek volna meg, szintén hasonlóan a katalógushoz. Mindenesetre a Deim-életművet egyben látni különös élmény, még akkor is, ha a bemutatás nagyon sűrű, a fények pedig hatásvadászok. Mindezek mö-

gött is jobban érthetővé válnak sok évtizeden át érlelt és időben változó művészi elképzelések, formák és gondolatok. Látszanak a fő művek, s látszik például az is, milyen jól vásárolt a Magyar Nemzeti Galéria, amikor még vásárolt. A következő újrafelfedezésnél az elképzelt jövőbeli nézőnek pedig biztosan könnyebb dolga lesz...

Deim Pál Csendek című kiállítása a Virág Judit Galériában február 3-tól március 17-ig.
Kurátor: **Deim Réka**.

Csepeli György

A horizont helye

114

A horizont az a vonal, melynek mentén az ég és a föld találkozását látja az emberi szem. Steven Spielberg új, önéletrajzi filmje csattanójából megtudjuk, hogy a tájkép akkor érdekes, ha a művész a kép aljára vagy tetejére helyezi a horizontot. Unalmas a kép, ha a horizont középen van, mert akkor nem tudjuk, mit nézzünk, a földet vagy az eget inkább. *A Fabelman család* Spielberg önéletrajzi filmje, melyben nyomon követhetjük az 1946-ban született rendezőóriás gyermek- és ifjúkorát a kezdettől a karrier indulásáig.

Spielberg Ohio állam egyik nagyvárosában, Cincinnati-ban született, de gyermekkorának első tudatos éveit már New Jersey államban, kisvárosi környezetben élte. A forgatókönyv, melyet Spielberg maga és kedvenc munkatársa, Tony Kushner írt, pontosan követi a rendező gyermek- és ifjúkorának fontosabb ese-

ményeit. Első nagy élménye a közeli moziban látott gengszterfilm, melynek karamboljelenetének nyomasztó hatásától csak úgy tud szabadulni, hogy a jelenetet ajándékba kapott játék vasútján megrendezi, és apja kis kamerájával filmre veszi, majd az így elkészített kis filmet újra meg újra megnézi. Ekkor jön rá, hogy a filmen látható valóság a fizikai valósággal azonosan megbetegíthet, de meg is gyógyíthat.

A film megejtően hiteles indulása után hasonló intenzitással megrendezett jelenetek sorakoznak, melyek sorra mutatják Spielberg alteregója, Sammy filmezési szenvedélyének kibontakozását. A létszámában folyamatosan bővülő család időközben az arizonai Phoenixbe, majd onnan Kaliforniába költözik. Sammy anyja gyermekei miatt feláldozta ígéretes koncertzongorista-karrierjét. Az apa tehetséges elektromérnök, aki a szá-

mítógépek fejlesztésében megmutatkozó tehetsége révén egyre jobban fizető munkahelyekre kerül. A sikerek ára, hogy a férj elhanyagolja feleségét. A keletkező érzelmi részbe befurakszik a férj kebelbarátja, Benny, felrobbantva a családot. Mindezt kétszeresen látjuk. Egyrészt zajlik a történet maga, másrészt látjuk a kamaszodó Sammy családi kirándulásról forgatott filmjét, melynek készítése során a fiú rájön arra, hogy anyja már nem apját, hanem annak legjobb barátját, Bennyt szereti.

A családi drámát csak azért nem érezzük giccsesnek, mert közben látjuk a rendező által végig magasan tartott horizontot, melyen túl ott sejlik Sammy álmának megvalósulása, amit a filmen már nem látunk, de Spielberg életének tény-szerű ismerete alapján holtbiztosan tudunk. Kulcsfontosságú a család fekete báránya, Sammy anyjának testvére, Borisz bácsi megjelenése. Judd Hirsch nagyszerűen alakítja az ukrainai zsidó múltból jött figurát, akin nővérével ellentétben nem talált fogást a fogyasztói kapitalizmus. Borisz fellépett cirkuszban, oroszlánt idomított, majd a filmgyárban tevékenykedett. Ő mutatja meg Sammynek az utat, melyet, ha valaki választ, egyedül kell járjon, feláldozva minden örömet, amit a harmonikus magánélet adhat. Borisz bácsi tanácsa kísértetiesen megegyezik József Attila kedvenc mottójával: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni, ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni.”

A film kezdő képein látjuk a jelenetet, amikor a moziból visszajövet Sammynek feltűnik, hogy minden ház karácsonyi fényekben pompázik, kivéve a saját házukat, melynek

helyén egy nagy sötét folt tátong. Ekkor tudja meg, hogy a zsidó családokban nincs karácsony. A lakásba a fény a hanuka ünnep estéin tér be, amikor Sammy megkapja a játék vasutat, melynek lefilmezett kisiklatása segítségével megszabadult a moziban látott karambol okozta traumájától.

Az amerikai álom sztenderdjei szerint bemutatott család a zsidósággal kapott egy „vajszerű árnyalatot”, ami a Kaliforniába költözéssel sötétebb lett. A kis Sammy, valójában Steve Spielberg, a középiskolában szembesült azzal, hogy mit jelent zsidónak lenni egy olyan társadalmi közegben, amelyben rajta kívül mindenki más keresztény. A film legnagyobb jeleneteiben láthatjuk, hogy a főszereplő korábban egyértelműnek látszó zsidó hovatartozása Kaliforniában miként válik egyre kétértelműbbé, feszültebbé. Sammy vallási kötődése a nagyszülők Ukrajnából hozott ortodoxiájához képest jóval gyengébb. Ő már Isaac Deutscher kifejezésével élve egyre inkább „nem zsidó zsidó”, akinek hovatartozását elsősorban a környezete tartja számon. Az Adorno és munkatársai által „F”- (fasizmus) skálának nevezett módszerrel végzett vizsgálatok eredményei szerint a tekintélyelvűség és az attól elválaszthatatlan antiszemitizmus Sammy-Steve 1946-os születése előtt sem volt idegen Kaliforniában. Az iskolában, ahova Sammy járt, bőven kijárt neki a verés, gúnyolódás, megaláztatás, melyben osztálytársai részesítették, pusztán azért, mert zsidó. Ugyanakkor első szerelme egy Jézus-hívó, karizmatikus keresztény lány lett, aki a fiú szexuális beavatását bizarr szertartás keretében bo-

nyolította le, s a továbbiak is Jézus szeme előtt zajlottak az események. Másfelől azt is látjuk, hogy a film főhőse az előítéletek hínárját képes magáról letépni. A film csúcspontja, amikor Sammy végzős osztálytársai megnézik az iskola „lógós” napján róluk készített filmjét. A tengerparton készült, élettől pezsgő film nagy sikert arat. Ráadásul az osztálytársak nagy meglepetésükre azt látják, hogy Sammy kamerája isteni tökéletességben mutatja meg legmegátalkodottabb ellenfelét, akinek dicsőséges mosolya beragyogja a film végét.

Spielberg itt Leni Riefenstahl olimpia-filmjének beállítását utánozza, de a hatás éppen a fordítottja annak, aminek elérésére 1936-ban a hírhedt, ám rendkívül tehetséges rendezőnő törekedett. Akik Riefenstahl filmjében megdicsőültek, tudták, hogy megérdemlik a sikert, tényleg ők a legjobbak. A filmben láttatott fehér, angolszász, keresztény fiú azonban maga is tudta, hogy a róla alkotott kép hamis, ő korántsem olyan tökéletes és nagyszerű, mint ahogyan őt a filmben a megvetett, megvert, lenézett zsidó gyerek mutatja. A velejéig árja fiút a meg hasonlítás össze-roppantja, s Sammy ugyan megígéri, hogy nem mondja el senkinek, amit a magába zuhant fiúval találkozáskor csak ő látott és hallott, de áldozatát nem áztatja azzal, hogy később nem csinál filmet róla. És valóban, meg is csinálta a filmet, mellyel igazságot szolgáltatott magának s az antiszemita igazságtalanság minden áldozatának.

A középiskolát elhagyó fiú nem hajlandó az apja által elvárt mérnöki pályára lépni. Leveleivel folyamatosan ostromolja a filmstúdiókat, de nem vesznek róla tudomást. Végül

akad egy stúdió, melynek vezetője kíváncsi lesz a levél írójára, s behívja a stúdióba. A forgatókönyv itt alaposan megcsavarja a történetet, mely a Hollywoodban megszokott elvárásokhoz képest látszólag nem végződik vidáman. Sammy hosszas várakozás után bejut a legendás filmrendezőhöz, John Fordhoz, akit David Lynch alakít parádésan. Ford a már ismert horizontmaximát adja útravalóul Sammynek, majd durván kidobja az irodájából.

Mi, a film nézői azonban tudjuk, hogy Spielberg fizetetlen asszisztensként ott marad a stúdióban, s a későbbiekben számos sorozat, köztük a *Columbo* epizódjait rendezi. Első játékfilmje, a nehezen feledhető, remekbe szabott *Párbaj* 1971-ben készült, melyet 1974-ben a világsikert arató *Sugarlandi hajtóvadászat* követett. Attól fogva Spielberg karrierje megállíthatatlanul ívelt felfelé. Sikert sikerre halmozó filmjei világszerte tömegeket vonzottak a mozikba, s óriási profitot termeltek. A zsidókat mentő nagyiparosról készített *Schindler listája* láttán az Amerikai Filmakadémia tagjai 1994-ben megszavazták Spielberg számára a legjobb rendezésért járó Oscar-díjat.

Spielberg mesterfokon termeli a hatalmas bevételeket hozó, tömegek számára készült filmeket. Ugyanakkor tévedés lenne sikerfilmjeit az európai normák szerint művészek tekintett filmekkel szembeállítani pusztán azért, mert filmjei tömegeket vonzanak, a művészfilmek pedig csak kevesek számára érdekesek.

A cápa, a Harmadik típusú találkozások, Az elvesztett frigyláda fosztogatói, az E. T., a földönkívüli, a Ryan közlegény megmentése olyan világot mutattak, amelyet lehet szeretni, és

világos a határ a jó és a rossz között. Ezt az üzenetet a földkerekség lakói, bárhol éltek, megértették. Nem Spielberg hibája, hogy ma ez a világ diribdarabjaira tört, nincs többé. A rendező a Fabelman család története mögé bújva valójában saját családjáról készített megejtően őszinte

filmje azt bizonyítja, hogy nem feledte el John Ford tanácsát, s tudja, hol a képen a horizont helye.

A Fabelman család. 2022, 151 perc. Rendező: **Steven Spielberg**. Foratókönyv: **Tony Kushner, Steven Spielberg**. Szereplők: **Gabriel LaBelle, Michelle Williams, Paul Dano, Seth Rogen, Judd Hirsch, David Lynch**.

Stuber Andrea

Szerepsorshúzás

Azon tűnődtem a csillogóan szép, havas Nagyváradról hazafelé tartva, hogy Gianina Cărbunariut, a nemzetközi hírű román alkotót vajon kihez hasonlíthatnám a magyarországi színházi életből. A műtfeldolgozás, a kutatásalapú színház és a mocumentary (áldokumentumdráma) műfajában létrehozott produkciói alapján talán Kelemen Kristóf juthat róla az eszünkbe, aki szintén szívesen nyúl a történelemhez, és maga viszi színre a munkáit. De Urbán András is szóba jöhet, vagy Pass Andrea, aki ugyancsak a saját darabjait rendezi. Volt olyan Gianina Cărbunariu-előadás, a bukaresti ARCUB 2017-es *Artists Talkja*, amelynek láttán Schilling Árpádra vagy Vajdai Vilmosra gondoltam. Róluk lehet elképzelni, hogy hasonlóan élesen fogalmaznának a művészek felelőssége kérdésében. (Ők talán kevésbé higgadtan, esetleg szenvedélyesebb dühvel vagy maróbb gúnnyal.)

Gianina Cărbunariu az említett magyar pályatársaknál előbbre jár. Amióta elvégezte 2004-ben Bukarestben a színházi rendező szakot,

majd drámaírói ösztöndíjjal londoni és New York-i színházaknál dolgozott, meghatározó alakja a román kortárs színháznak, a független színházi szcénának. (Amely ott nagyjából a 2000-es évek elején alakult ki, és szintén érdemtelenül kevés közpénzhez jut. A 2012-es romániai adat szerint a kultúra állami támogatásának 99,95 százalékát közintézmények kapták, a fennmaradó 0,05 százalékra pályázhattak függetlenek.)

A színházi projektjei mellett Gianina Cărbunariu doktorált, tanított, és 2017-ben eljött annak az ideje, hogy szülővárosa, Piatra Neamț (Karácsonkő) hívására a helyi színház igazgatója legyen. Ahol – egyebek között – állóvízbolygó színházi fesztiválokat rendez. (Ha jól kutakodtam a hírek között, akkor legutóbb tavaly ősszel zajlott Piatra Neamțban színházi fesztivál *146 km* címmel. Ennyi a távolság a város és a román–ukrán határ között.) Íróként, alkotóként természetesen az jellemzi Cărbunariut, hogy amikor korábbi időszakokból veszi tárgyát, akkor abból sosem csak ismeret-

terjesztés, történelmi lecke vagy pusztán dokumentumfeldolgozás lesz. (Noha néha verbatim színházi módszerekkel is él, vagyis a témához kapcsolódó interjúalanyok szövegét szó szerint idézi.) Hanem az aktuális jelen problémáira rezonál. Ebbe az alkotói vonulatba – amelynek kiemelkedő csúcsa talán a *20/20* című, marosvásárhelyi produkció volt az 1990. márciusi etnikai zavargásokról, a románok és a magyarok összecsapásáról, román és magyar színészek részvételével – többé-kevésbé beleilleszthető a nagyváradi Szigligeti Színház friss bemutatója, a *Magyarosaurus dacus*.

Cărbunariu szerzőként már szerepelt a nagyváradi magyar színházban: *Tigris* című darabját 2021 tavaszán mutatták be a Fellner–Helmer-féle elegáns épületben, Tóth Tünde vezérletével. (A *Tigris* Pesten is fut; a Stúdió K játssza Szikszai Rémusz rendezésében.) Most íróként és rendezőként érkezett a Szigligetibe – Boros Kinga fordítóval és dramaturggal –, hogy létrehozzanak a társulattal egy produkciót. Az a „mohácsista” jegy is felfedezhető Cărbunariunál, hogy a szöveg a próbaidőszak alatt, a közös munkában nyeri el végső formáját. A cím, a *Magyarosaurus dacus* létező dinoszauruszfaj a késői kréta korban, csak én nem ismertem ezt az állatot. (Noha régóta szimpatizálok a dinoszauruszokkal.) Szerény méretei – mindössze hatméteres hossz és egy tonna körüli súly – annak köszönhető, hogy törzsféjlődésében alkalmazkodott a körülményekhez: vulkanikus szigeten élt, korlátozott területen, ennek megfelelően húzta össze magát és vált zsákmányállattá. Erdélyben, a Hátszeg környéken

kerültek elő a maradványai, ott fedezett fel egy koponyát és más csontot báró Nopcsa Ferenc, vagyis tulajdonképpen a húga, Nopcsa Ilona. A leletek megtalálásához elég volt sétálni kicsit a család birtokán, a szentpéterfalvai parkban.

Eredetileg Nopcsa Ferencről, erről a kalandos életű emberről szól a *Magyarosaurus dacus*. Sok-sok szereplővel, akik részint különböző Nopcsák – a Fatia Negra mintájaként elhíresült Nopcsa nagyapától kezdve a levitézlett színházi intendáns apán és a csillagkeresztes dáma mamán át a főispán nagybácsiig és tovább –, részint pedig a főszereplő Nopcsa Ferenc változatos arcait bemutató rész-Nopcsák. Hiszen ő nemcsak őslénykutató volt, de etnológus, író, költő, önkéntes albán, wannabe albán király, osztrák-magyar hazafi, geológus, zoológus, diplomata, antiszemita, hírszerző és a jövőt formáló feltaláló is, amennyiben ő hajtotta végre az első repülőgép-elterítést. Szerteágazó tevékenységét afféle dokumentumrevüként adja elő a színészcsapat, itt-ott szellemesen reflektálva mindarra, amiben ők maguk – és mi magunk – érintve lehetünk. Báró Nopcsa fordulatokban és eseményekben gazdag élete nem fikció, hanem tényvalóság, és mindenekelőtt alighanem apropó. Amelynek kapcsán a hosszú huszadik század lényeges közép-európai történetei és fontos mondatai bukkanak fel. Tág időben és széles térben, történelmi és európai léptékben neveződnek néven dolgok a színen. Intellektuális érdekesség, hogy egy konkrét személy a prizma, akin keresztül szerteszét törik a fény, és sok mindenre rávetülhet a bő száz évvel ezelőtti, valamint a mai világból,

nagyhatalmi manipulációtól kezdve felsőbbrendűség-tudaton meg kultúrfőlényen át gazdasági migrációig és tovább.

A produkció formája, külalakja arra emlékeztet, mint amikor viharos lendületű fiatalok iskolai fellépéssel örvendeztetik meg a hozzájuk közel álló közönséget. Ha konkrétan meg kellene tippelni, akkor ez talán egy zumbaiskola, mert a szereplők mintha szabadidős sportruházatot viselnének, színes, mintás legginget és derékra kötött fölsőt. Ezt az alapjelmezt Irina Moscu tervező ki-kiegészíti egy-egy jelzésértékű ruhadarabbal: például amikor Fodor Réka felkap egy piros, zsinóros mellénykét, akkor máris kész a korabeli magyar menyecske. Ahogy a vadász Nopcsa és társasága megjelenítéséhez is megfelel puska gyanánt egy hosszú nyelű felmosómop, amely kézzel kézre, vállról vállra jár. (Puskával a hátán nem lehet kapálni – mondja Nopcsa, az Albán.) Irina Moscu díszletének emblematisztikus eleme egy régi, patinás, cirádás fekete íróasztal, amelynek felénk eső oldalán színes LED-csik világít, a tetején pedig szintetizátor fekszik. Az előadás ugyanis zenés, a társulat néhány tagja szolgáltat muzsikát hozzá: a kompozitor Trabalka Cecília billentyűn játszik, Szotyori József dobon, Dimény Levente gitáron.

A színmű felütése, proológusa rögtön kínálja a rácsatlakozást: az 1890-es évek végi Nemzeti Színház művésznői vonulnak fel előttünk, panaszkodva báró Nopcsa Elek intendánsra (Hunyadi István), aki sűrűn foglalkoztatja a szereposztó díványt. Megbukik ugyan a hatalmával visszaélő színházi vezető,

de ez a hivatalos karrierjén nem nagyon látszik meg: haláláig parlamenti képviselő marad. A továbbiakban a cselekmény sokfelé visz bennünket, a bécsi Theresianumba, dinoszaurusz-találkozóra – Tótós Ádám dinóábrázolása hat a legautentikusabbnak, el is képzelem, hogy felkészülés gyanánt többször megnézte a Jurassic Parkot –, Bukarestbe, a Balkánra, Londonba. A színházi vonal annyiban megmarad, hogy a színészek olykor reflektálnak saját helyzetükre, feladatukra. Dimény Levente például elárulja, hogy azért neki kell megszólaltatnia az egyik előd-Nopcsát, a román Ivant (Ioant), mert ő beszél legjobban románul. Tóth Tünde pedig azt nehezményezi, hogy a szerepsorshúzásnál az antiszemita Nopcsa pont neki jutott, akinek pedig vannak zsidó felmenői.

A *Magyarosaurus dacus*ban tételesen, érzékletesen vagy csak felémlítve elénk kerül a múltból szinte minden, ami napjainkban is forog és forrong. Háború, béke, nacionalizmus, rasszizmus, homofóbia, lokálpatriotizmus, idiotizmus, válság, kultúra, tudomány, szegénység, rossz szomszédság, *metoo*. Hogy mennyire sikerült színházat csinálni ebből a bőséges felhozatalból, vendégsszöveg-töredékekből, kórusszerűen kiosztott prózai szövegekből, hozzávetőlegesen összeálló jelene-tekéből, körül nem határolt szerepekből, agilis tudományos ismeretterjesztésből, az kétséges. De amikor az ember ott ül a nagy ékszerdoboz jellegű váradi színházban – amely akkor épült, 1899–90-ben, amikor báró Nopcsa a bécsi egyetemen bemutatta tudományos szenzációját, a hátszegi dinó maradványait –, és látja maga körül a helyi nézők arcát,

akkor megérti, hogy egyedi kollektív élmény részese vagy legalább tanúja. Annál pedig nincs is jobb talán, mint amikor egy város és egy színház összetartozása felismerhető egy bemutatón, amely érezhetően közös ügy.

Magyarosaurus dacus. A nagyvárad Színgligeti Színház előadása. Szereplők: Csatlós Lóránt, Firtos Edit, Gajai Ágnes, Kocsis Gyula, Kovács Enikő, Scurtu Dávid, Szabó Eduárd, Tasnádi-Stáhy Noémi. Díszlet-jelmez: Iria Moscu. Zene: Trabalka Cecília. Dramaturg és fordító: Boros Kinga. Írta és rendezte: Gianina Cărbunariu.

Csengery Kristóf

A zeneszerző és a démonok

120

Lehet-e (szokott-e lenni) egy hangversenynek középpontja vagy súlypontja – olyan műsorszám vagy produkció, amelynek tartalmában a közönség az est legfontosabb közlendőit ismeri fel, hogy azokat magával vigye útravalóul? Lehet is, szokott is lenni, sőt, megkockáztathatjuk: az igazán jó hangversenyeknek többnyire van ilyen gravitációs pontjuk, amelyre jóleső borzongással gondolunk vissza. A *Budapesti Fesztiválzenekar* februári Ravel–Saint-Saëns-programjának (a zenekar szokása szerint három egymást követő napon megszólaltatott műsor közül az első, február 10-i koncert alapján) feltétlenül volt ilyen súlypontja, ráadásul valóban az est közepén, a három műsorszám másodikjaként: Ravel *D-dúr zongoraversenye*, más néven a híres *Zongoraverseny bal kézre*, a zeneszerző honfitársa, *Jean-Efflam Bavouzet* lenyűgöző tolmácsolásában.

Mi ez a mű? Mert azt ismerjük el, súlyponttá egy produkció egy hangversenyen csak akkor válhat, ha nemcsak az előadás, de a kompozíció is jelentős. Ravel a balkezes

zongoraversenyt 1929/30-ban írta. Nem önszántából támadt az az ötlete, hogy csak bal kézre fogalmazzon darabot (sokaknak korábban igen, köztük Brahmsnak, aki Bach *d-moll Chaconne*-ját dolgozta át balkezes zongoraművé), külső impulzus ösztönözte ebben: Paul Wittgenstein (a filozófus Ludwig Wittgenstein bátyja) rendelte meg tőle az opust. Az osztrák muzsikusból, a hatalmas presztízsű tanár, Theodor Leschetizky kiváló növendéke már elindult egy sikeresnek ígérkező zongoraművészi pályán, amikor az I. világháború kitörése után katonai behívót kapott. Egy végzetesnek bizonyuló könyöklövés elkerülhetetlenné tette jobb karjának amputálását. Igazi karrierje tehát már a sorstragédia után vett startot – egy balkezes zongoraművész pályájaként. Aki ismeri a vadászbalesetben hasonlóképpen jobb karját elvesztő Liszt-tanítvány, gróf Zichy Géza dacos-előkelő vallomását arról, hogyan tanult meg egy karral öltözködni, enni, körmöt vágni, és hogyan vált egykarúként ünnepezt zongoraművésszé, talán az ő lelki rokonára ismerhet Wittgens-

teinben, legalábbis ami a „csak azért is” eltökéltségét illeti. Wittgenstein nemcsak nagyszerű balkezes zongoristává vált, de jelentős zeneszerzőktől művek sokaságát rendelte, melyek legtöbbjét (nem mindet) elő is adta. A lista imponáló: Richard Strauss, Erich Wolfgang Korngold, Franz Schmidt, Paul Hindemith, Alexandre Tansman, Szergej Prokofjev, Benjamin Britten – és Maurice Ravel. Paul Wittgenstein tehát megbirkózott sorsának démonával, a megcsonkítottság tragédiájával – és felülkerekedett, rendkívüli művésszé válva, olyanná, aki nemcsak kompozíciók előadásában, de létrejöttük ösztönzésében is részes. Ha ő nincs, soha nem születik meg a kor egyik remekműve, Ravel kompozíciója, minden idők legjelentősebb balkezes zongoradarabja.

Démonnal birkózó zongorista: nem túlzó egy kissé a megfogalmazás? Aligha az: aki végtagvesztés áldozata lesz, annak újra meg kell tanulnia élni, és az ilyen küzdelmekbe a legtöbben mégiscsak belebuknak, fölhabálja lelküket a depresszió. A démon tehát valódi. Hogy Ravel Wittgenstein története ihlette-e arra – vagy a sebesülés hátterében álló ok, a háború, netán a mű keletkezésekor már ismét sötét felhőkkel teli európai égbolt, egy készülődő újabb világégés –, hogy maga is démoni művet írjon, nem tudhatjuk, annyi azonban bizonyos (mert nem lehet nem meghallani), hogy a démonok a *Zongoraverseny bal kézre* tételeiben jelen vannak. Tételeiben? Ravel szerint a mű egytétéles, és a zene valóban egyvégtében szól, de azért még csak partitúra sem kell hozzá, pusztá „fülhallás” alapján is jól elkülöníthető három nagy formai

egység, egy – a konvencióval szembehelyezkedve – lassú–gyors–lassú tagolódású mű körvonalai. De vissza a démonokhoz. A mű tele van nyomasztó karakterekkel, sejtelemmel, nagyon sok az éjsötét tónus és az extrém módon mély hangzás (a partitúra egyik legfontosabb színeleme a kontrafagott), jazzes ritmika kölcsönöz keménységet és rángatózó jelleget, máskor vadságot a karaktereknek, ostinátók makacssága uralkodik. A dallamok vészjóslók – és ott a versenymű legemlékezetesebb mozzanata: egy semmihez sem hasonlíthatóan éles, hármas lüktetésű, lezúduló akkordmenet, utána tarantellapergés, amelyet csizmatalpak csattogására emlékeztető, masírozó ritmus kísér. (A részlet olyan, mint ha Ravelre egyszerre hatott volna *A bűvészinas* Dukas-ja és a *Sacre du printemps* Stravinskyja – és valószínűleg ez is történt.) Kinek ne jutna erről eszébe a csapatok menetelése, az öldöklés kegyetlensége? Nem kell a zenéhez szöveges kommentár, magyarázat: a színek, a ritmusok, a motívumok egyértelműen eligazítanak, mire asszociáljunk. Nem belemagyarázás azt feltételezni, hogy a *Zongoraverseny bal kézre* nyilvánvaló tárgya: a háború borzalma.

A háború a Homo sapiens legnagyobb démona, mert általa az emberfaj önmaga ellen fordul (az emberfaj sárkányfog-vetemény). Ravelnek azonban – aki az I. világháború idején maga is katona volt, és lélekbe markolóan tragikus benyomásokat szerzett – egyébként is volt némi köze a démonokhoz, mondhatni: a noteszában több démon telefonszáma is megvolt. Démoni mű a *Spanyol rapszódia*: csupa elfojtás, meg nem élt szenvedély, nyugtalan

balsejtelem, szorongás, ki nem mondott félelem. Démoni a *La Valse*: a keringőritmus hullámszája mögött grandiózus pusztulásvízió bontakozik ki – egy világrend összeomlása. Démoni mű a *Tzigane* – a szenvedély démonának megéneklése. És démoni a *Boléro*: a változatlan dallam ismétlése, a makacs ritmus a kisdobon, az eközben fokozatosan, feltartóztatlanul erősödő dinamika, amely végül kataklizmához vezet – mindez az örület egy fajtájának megjelenítése. Nem véletlen, hogy az ismert anekdota szerint a mű ősbemutatóján a nézőtérben egy nő állítólag felkiáltott, „ez az ember örült”, és az sem véletlen, hogy Ravel – szintén csak állítólag –, amikor minderről értesült, mosolyogva azt mondta, „ez a nő megértette a darabot”. Se non è vero, è ben trovato.

Azt eddig is tudtuk, hogy Jean-Éfflam Bavouzet nagyszerű muzsikuskus és virtuóz zongorista, szerencsére elég sokat koncertezett korábban is Budapesten, volt alkalmunk megismerni Solti György utolsó felfedezettjét. De hogy ilyen önátadással tud fordulni egy mű elsöprő szenvedélye felé! Hogy ilyen páratlan erő rejtőzik a személyiségében! Ravel művében felfedezte a kulcsmozzanatok: a kérlelhetetlenül és megállíthatatlanul előre fúródó elszántságot, a megszelídíthetetlen vadságot, a csillapíthatatlan szenvedélyt és – mondjuk ki – a brutalitást, azt a fontos körülményt, hogy a gesztusok nyersségét nem kell, nem szabad mérsékelni, lekerekíteni, domesztikálni, mert az a mű hajlamai ellen való volna. Előadását a virtuozitással párosuló elementáris vadság éllette, és maga a virtuozitás is olyan volt, mint a legnagyobb énekesek

előadásmódjában a koloratúrák bravúrja: indulathordozóvá vált. A leghelyesebb és legpontosabb megfogalmazás, ha azt mondjuk: előadása *borzalmasan jó* volt. Ráadásként Debussy-prelűddel borogatta a homlokunkat.

A koncertet kitűnő francia karmester, a Bavouzet-vel egyívású *Louis Langrée* (1961) vezényelte. Őt is ismerjük, ha nem is olyan bensőségesen, mint a magyar zeneélethez sokféle szálon kapcsolódó Bavouzet-t, vendégeskedett már korábban is a Fesztiválzenekar élén. Nyitószámként bámulatos érzékenységgel vezényelte Ravel másik művét, a *Lúdanyó meséit* (négykezes változat: 1910, zenekari hangszerelés: 1911). E sorok írója hajlana arra, hogy ott folytassa, ahol abbahagyta, mondván: ami gyermekmese, az minden, csak nem gyermekmese, tudjuk ezt jól Freud és Bettelheim, no meg a Grimm-mesék válogatott rémségei óta – szóval démonok. De ne csavarjuk túl a dolgot, még azt mondja valaki, a démonosdi becsípődött a kritikusnak. Nem állítjuk tehát, hogy a Fesztiválzenekar játékának csodálatosan csillámló színvilága és a varázslatosan eleven karakterek képzeletgazdagsága mind pszichológiai elterelés volt, és hogy a szépség mögött ebben a műben mindenütt a szörnyeteg bujkál (van *A Szépség és a Szörnyeteg párbeszéde*-tétele is a sorozatnak, és mint tudjuk, a Szörnyeteg végül daliás herceggé változik). A *Lúdanyó meséi* egy az egyben fogyasztható, és így jelent meg előttünk most is: szelíd, démonmentes varázslatként.

A koncert műsorában volt egy finoman elrejtett fricska. Ravel és a szünet után ugyanis Saint-Saëns

következett, a 3. (c-moll, „Orgona”) *szimfónia* (op. 78 – 1886). A két zeneszerző művei egymás után ironikusan hatnak, hiszen Saint-Saëns, akinek hosszú élet adatott (1835–1921), idősebb fejjel, túlélve saját korát, nemigen értette a francia zene fiatalabb alkotóinak művészetét, és olykor furcsálkodó, idegenkedő, lekicsinylő észrevételeket tett olyan szerzőkről, akiket ma végtelenül nagyra becsülünk. Ravel pedig alkalmasint épp fordítva: Saint-Saënsről mondott epés mondatokat, egyszóval kölcsönös meg nem becsülés esete forgott fenn. Most mégis egy műsorba kerültek, és láthattuk, mindkét alkotó világa hiteles világ, mindkető maradandó érték. Ugyanakkor sajátos módon ezúttal Saint-Saëns mintha mégis kapott volna egy enyhe taslit Raveltől, mert a máskor

mindig lenyűgözően erős hatású 3. *szimfónia*, bár ebben az előadásban is felmutatta nagyszerű értékeit, a tömörséget, a szuggesztivitást, a hangzás gazdagságát és a tematikus munka ökonómiáját (e német logikájú francia mű dallamgazdálkodása lényegében monotematikus, és ez annak számára, aki felismeri az egyes tételek témáinak közös gyökerét, frappáns tapasztalat), valahogy mégsem bizonyult átütőnek, és erősen gyanakodhatunk, hogy ez azért történt, mert egy olyan elementáris élmény után, amilyen a *Zongoraverseny bal kézre* Bavouzet-féle tolmácsolása volt, valahogy minden kissé halványnak hat – még ha nem is az.

A Budapesti Fesztiválzenekar hangversenye.
Műpa, február 10.

123

Kőrösi Imre

„Örökre ott van”, avagy a szükségszerűség távlatai

Várady Szabolcs költészete folyamatosan alakul. Van benne valami kiszámíthatatlan, de nem elsősorban makropoétikailag – persze úgy is –, vagyis leglátványosabban nem olyan módon, mint mondjuk az időjárás (ez gépelési hiba, de egyrészt a nyolcvanéves mester, másrészt a mindjárt idézendő Tandori előtt tisztelegve így hagyom), hanem inkább a kvantumköltészet szubatomi tartományaiban.

A fizika arra tanít, hogy az anyag folyamatosan mozgásban lévő apró

részecskéi szakadatlanul változtatják a helyüket, vagyis az, hogy mondjuk egy székláb éppen érintkezik a talajjal, tulajdonképpen a – statisztikailag azért elég jól megjósolható – véletlen műve. Várady Szabolcs egyes, főleg korai, lakberendezési érzékenységgű verseinek (csak néhány szövegpélda: „lakatlan romváros, az ágyam”, „délután fölborult egy szék”, „állsz egy idegen fürdőszobában”, „átrendeztük a megszaporodott bútorokat”, „a szekrényből kidőltek a ruhák”) éppen e bizonytalanság mi-

att oly közeli rokona Pilinszky hét-köznapiakba transzponált metafizikájú költészete („Egy kerti szék, egy kinn felelt nyugágy”, „De a tükörben, / ott másról volt szó”) és Mándy novellisztikája mellett Van Gogh *Hálósoba Arles-ban* című festménye, amelynek a színek előzékenységét sem nélkülöző lidérces volta abból fakad, hogy a bútoroknak nincs árnyékuk.

Tandori Várady Szabolcs első kötetről írt kritikájának egy olyan szavával szólva, amelyet – ezt a recenzió annak idején maga mesélte el költőtársának – „szükségszerűség”-gé lapított a korrektori pedantéria, ezt *szükségszerűségnek* is nevezhetnénk. A költőtárs ezt ráadásul éppen azzal kapcsolatban fogalmazta meg, hogy „Várady versei mindenkori igazi versek maradtak azon túl, hogy egyéb kíváncsalmnak (hiteles személyes közlés képlékenysége, bizonytalansági tényező stb.) is eleget tettek”.

A prófétai kritika, amely talán nemcsak a költő előtt volt főhajtás, hanem baráti válasz lehetett a kritikus Váradynak éppen a fiatal Tandori és Petri bontakozó költészetéről még 1971-ben írt, egyszerre példátlan beleérzésről és nagyszerű analitikus képességekről tanúskodó tanulmányára is (*Két költő*), mint ha még Várady Szabolcs 2018-ban megjelent kötetének a címét is – *De mennyire* – megjósolná: „A *Ha már itt vagy* költője tudja egy témajelleg »maximumát«: nagy egyszerűséggel utalni arra, hogy ő igenis (de még mennyire!) bonyolult dolgot mond.”

Tandori már az első kötet alapján megállapítja: „ma ő a leglatinabb költőnk”, és az érvelésben az olyan külformai jegyek, mint a *Horác* című

vers szapphói versmértéke vagy a joggal „szuperbravúros” jelzővel illetett *Hadrianus-változat* antik előzménye csupán mellékes tényezők, a lényeg a „létezési módkép”. A diagnózison túlmenően a latinság felismerésében van valami jóslatszerű is: Várady Szabolcs második leghosszabb, 2019-ben megjelent verse Horatius hexameteres költeményeinek hangján, sőt versformájában szól, a címe *Sermo*, amely a szatírák latin elnevezése, alcíme pedig – *vagy epistula inkább?* – a levélköltészetre utal.

Mert a „latin” itt valóban csak Horatiust jelentheti. Vele pedig Várady Szabolcsot a költői alkat bizonyos rokon vonásain – például a személyességen, az irónián és a közvetlen érzelmek drámai intonálásától való tartózkodáson – kívül a beszédhelyzet hasonlósága is rokonítja. Horatius is a barátaihoz, Maecenashoz, Tibullushoz, Vergiliushoz szól – ennyiben Várady akár régimódi költő is lehetne. Ám az ő versei mögött, vagy inkább azok – a temperált rivaldánál helyenként akár mozgalmasabbnak is érezhető – előterében mintha egy olyan hallgatóság rajzolódná ki, amelynek részéről a lírai én a nehezen érthető dolgoknak a közös nyelv által is csak részlegesen lehetővé tett megértésére számíthat. (Ennyiben Várady minden, csak nem régimódi költő.) Ez a versek tanúsága szerint Vivaldit, Bachot, Brahmsot, Couperint, Scarlattit és Ramaeu-t hallgató, és Szophoklészt, Spirót, Thackeray-t, Berzsenyit olvasó, de bulizásra vagy később legalább közös ebédelésekre is mindig kapható megszólított kör ráadásul sokszor olyan, mint a legtöbb vers lírai énje, épp a maga megfoghatat-

lanságában megragadható: a konkrétnek tetsző megszólítás is sokszor inkább csak egy-egy beszédhelyzet valamely gesztusának előzékeny felvillantása, mint például a *Kaliforniában egy dán falu* című vers elején: „Hogy is hívták”... Társasság: azt hiszem, Várady Szabolcs poétikáját jól jellemzi ez az szó, olyannyira, hogy sokszor mintha még maga a költő is a saját társaságának egyik, és többnyire még csak nem is fejképéses fényébe állított tagjaként lépne elénk.

Most tehát itt fekszik előttünk a kötet, amelynek burgundi vörös vászonkötésével, finom, nehéz papírra nyomott belvéivel, a borítón a szerző monogramjának vaknyomású emblémájával a csíkszeredai Bookart kiadó köszöntötte a költőt kerek születésnapja alkalmából. A válogatás kilencvenkilenc verset tartalmaz. A költő mindaddig négy kötetet adott ki: *Ha már itt vagy* (1981), *Hátha nem úgy van* (1988, az újak mellett az előző kötet verseinek felével), *A rejtett kijárat* (2003, gyűjteményes kötet fordításokkal, prózákkal, alkalmi darabokkal, az élen kilenc híján az összes korábbi verssel, majd az újak ciklusával), *De mennyire* (2018, egy kivételével csupa újonnan megjelent verssel).

Várady Szabolcs a köszöntőknek, alkalmi költeményeknek, dalszövegeknek és más olyan tréfás verseknek, mint például a limerik, a mai magyar irodalomban egyedülálló mestere, de ezeket – *A rejtett kijáratban Majdnem versek, versmorzsák* cím alatt közölt tucatnyi darabbal együtt – szigorúan elkülöníti azoktól a leginkább tulajdonképpen nevezhető versektől, amelyekből, ha jól számolom, önálló kötetben, antológiában, folyóiratban eddig kö-

rülbelül százhetvenet publikált. A friss válogatásból tehát egy nem is olyan vékony kötetnyit hagyott ki, a legfeltűnőbb talán az, hogy a negyvenhét verset tartalmazó *De mennyire* anyagából csupán huszonhat vers került be a *Válogatottba*. Ezt alighanem az magyarázza, hogy a *De mennyire* valamelyest felidézte a gyűjteményes kötet verses ciklusainak szerkezetét azzal, hogy köszöntőket és alkalmi ihletésű verseket is felvett az anyagába.

Az új kötet alighanem a Várady-versek ismerőinek is meglepetéseket fog okozni. Egyrészt azzal, hogy néhány frissen előkerült, illetve újonnan írt – és nem is akármilyen – darab is helyet kapott benne, másrészt a versek sorrendje, a kötet szerkezete révén, amelynek köszönhetően egy új egész jött létre. A Várady-verseknek egyik fontos motívuma az emlékezés, de már a korai versekben is jól érzékelhető a közvetettség mozzanata: friss élettapasztalatait a fiatal költő nem a maguk pirospozsgás eleveenségében tárta elénk, a versek világába az olvasó afféle tejüvegen át pillanthatott be, de akkor rögtön különös mélységekbe.

Vas István, Várady Szabolcs szeretett mestere talán ezt látta az élményekkel szembeni impregnáltságnak. De itt az alkat mintha poétikaképző tényezővé válna, mert ez a versformálás komoly munkát feltételez: a közvetlen életanyagot – a művészi alkotás komplex volta miatt nem is annyira időben először, mint inkább ismeretelméleti szempontból elsődlegesen – megtapasztalja a költő, majd eltávolodik tőle, míg végül a munka során ismét közel kerül hozzá. Csakhogy ez az anyag közben elveszíti elsőd- és esetleges életsze-

rúségét, és költészetté lényegül át, aminek kitűnő példája a *Ha botlasz* című korai vers, különösen az első versszaka: „Törmelékekből össze-áll, / azután megfutamodik / arca, s megint visszatálál, / közel jön, szinte arcomig”, illetve az utolsó két sora: „Menj el. Vigyázva menj nagyon. / Ha botlasz, eselem.”

Az új kötet hat ciklusra oszlik, a *Ha botlasz* című elsőnek a gyerek- és a fiatal felnőttkor, eseményei – a barátsággal, szerelemmel, a szellemi nevelődés emlékeivel – jelentik a tematikus tartóoszlopait: érdekes, hogy az egész kötet mottójaként most címétől megfosztott, korábban *Négysoros*ként ismert vers után a *Mondd csak* című, 2005-ben született első darab a viszonylag kése-iek közé tartozik. A kötet változatos felépítését jól mutatja, hogy a gyerekkort közvetlenül felidéző két vers, e *Mondd csak*, illetve az *Errata* után, amelyeket a városi motorversenyek emlékei kötnek össze, egy ekphrasis, vagyis képleírás következik (*Cirkusz*), amelynek világába teljes természetességgel úsznak be a gyerekkori emlékekből a fürdőkád-ban tartott törpeharcsák, majd ezt a vershármast a maga dalszerűségében is elvontabb, már idézett *Ha botlasz* követi.

A harmadik ciklus utolsó darabja, a költő ötvenéves korában, 1993-ban írt *Dióhéj* majd erre a korszakra tekint vissza, egy korai versre utalva. És érdemes itt is észrevenni az eltávolítás utáni visszaközvetlenítés technikáját, ahogy a költő a lírai célok szempontjából használhatatlanná koptatott, „fiatalság”-ot, hovatovább „ifjúság”-ot „a felnőttkor kezdeté”-nek nevezi, ezt téve meg a vers címének is. Olyan visszahódítása

ez mindenki által ismert, de éppen ezért figyelemre nem is méltatott tartalmaknak, mint amikor Szép Ernő ahelyett, hogy „elindultam”, a *Magányos éjszakai csavargás*ban azt mondja: „Elkezdtem menni”. De visszatérve a húsz-harminc év távlatából meghúzott párhuzamoshoz: „A felnőttkor / kezdetét, igaz, nem ilyennek / képzelted. El sem fogadod / véglegesnek” – áll a korai versben, amire ezt szinte szó szerint megismételve utal a későbbi, hozzátéve: „Hogy amik esnek, végleg. Hogy volna legvég.”

Ez utóbbi sor Várady sűrítő technikájának is szép példája. Mert kevés kortárs költő van, akinek annyi szólásmondás tömörségű sora ment volna át a köztudatba – akár a szerzőség copyrightjának elhomályosulásával –, mint neki: „Éldegélek: halogatok” (*Döntetlen*), „Ólálkodik az ádáz elodázás” (*Dióhéj*), „Akit szeretnél egyszer, nem lehet / visszaható hatállyal nem szeretni” (*Trezor*; ebből a versből van a jelen kritika címe is), „Az ember végül egyre tétovább (*Egy megrendülésre*), „Zsugorodik a zsugori idő” (*Villanella*).

Egy verseskönyv szerkesztését leírni meddő próbálkozás, olyan, mint egy ismertelen város térképét mutogatni: a néző úgyis csak akkor ismeri fel a látható, hallható, szagolható igazságokat, amikor a helyszínen jár. Annyit talán mégis érdemes elmondani, hogy a *Miféle csillagaival* című második ciklus versei a felnőttkor kezdetén túli időben játszódnak, a kijózanodás után – ha erről egy eredendően józan költői alkattal kapcsolatban egyáltalán beszélhetünk –, míg a *Félálom partja* darabjai a következmények levonása után felszabadultabban játszanak már

pusztán a versformákkal is. Eddig legalábbis itt, a harmadik ciklusban olvasható a kötetben a legtöbb rímes vers, köztük az újabb magyar dalköltészet olyan remekművével, mint a *Te megjelsz-e?*, olyan szatirikus darabokkal, mint az *I'm sorry* című szonett, vagy a lírai ének az ebben a versben még fanyar önróniával bemutatott karakterét („*Nincs méltó ok hát a kíváncsiságra. / De azért köszönöm, Angéla drága*”) amott már szárazabb kegyetlenséggel átvilágító *Egy nem valóhoz. A halottakkal* című negyedik ciklusban még ennél is több a formában írt vers, ami azért kellemes meglepetés, mert Várady Szabolcsnak az utóbbi időben írt versei között viszonylag ritka a kötött formájú.

A Váradyra közmondásosan jellemző biztos formakészségről szól, és egyfajta negatív ars poeticának tekinthető a *Szerkesztői üzenet*, amely azonban olyan más becses desideratumokkal együtt, mint az *Egy formaképlet kipróbálása* vagy *A költő, a kultúra papja, új életet kezd* című vers, kimaradt a kötetből. A *Szerkesztői üzenet* arról szól, hogy meg kell tanulni a szakma – jelen esetben a szonettírás – szabályait, ha pedig ez megvan, akkor hátradőlhetsz, „és dobhatod is az egészet el. / De addig, barátom, gürcölni kell!”. Az eldobásnak ez az ars poeticája viszont nem éppen a nagy terjedelmű költői életmű záloga, hiszen ha a költő nem olyan versekre vágyik, amelyeket írnia adatik, akkor annál kevesebbet fog írni, minél többfélét tudna. (A könnyűkezésnél jóval komolyabban értett virtuozitással való találkozáshoz a költő verseit esetleg kevésbé ismerőknek első sorban a *Villanella*, az „*Önálló vagy*

torzított idézetként” a *Dob*, a *Hadrianus-változat*, a *Te megjelsz-e*, a – történetesen e sorok írójának ajánlott – *Sermo* vagy az *Addig is* és a *Búcsú*, ez a két egymástól is különböző, brosszerű kis remeklés ajánlható. Mind a maguk saját, külön módján bravúros versek.)

A *halottakkal* című – a nevezetes *Vécéartály-villanella* és az ugyancsak szaniter tematikájú *Egy megrendülésre* című vers szoros kivételével –, főleg komorabb, emlékező, gyászoló darabokat tartalmazó negyedik után éppen erre, a bármikori lantkészség problémájára jelent a maga egyszerűségében annál emlékezetesebb megoldást az ötödik, egyelemű ciklus, amelynek külön oldalra kiemelt címe *Egy év cserepei*, míg a kollázsszerű vers fölött a *Beérkezett üzenetek* verscím olvasható. A több mint hatoldalas poéma valóságos karneváli bőséggel tárja eléink az élet tragikus, abszurd vagy csak mulatságosan hétköznapi mozzanatait, bizonyára a költőnek írt e-mailek szövegéből állítva össze a talált tárgyakkal ezt a szivárványosan irizáló puzzle-jét. Olyan ez a kis sorozat, mint amikor nem a virtuóz Marszüasz pengeti a lantot, hanem a költői versenyben alulmaradt Apollo által megnyűzott zenész kifeszített bőrére a szél játssza a maga hol fájdalmas, hol groteszk melódiáit.

A *Fázol, melegsze!* című hatodik, utolsó ciklus a legutóbbi kötet anyagából válogat, két korábbi verset beillesztve, illetve négy újjal a végén. *Egy elutazásról* a címe az első új versnek, amely az utazás képével, a bizonytalansági tényezővel – „*Amit feljegyzünk. Ami elmosódik*” –, a szinte csupán jelzésszerűen

felvázolt, háttérben hagyott szerelmi szállal egy korábbi jól ismert érzékenység utolsó fényvetése, míg a *Rácz Aladárról Zsömlének* a költő pályáján már addig is csúcspontot ostromló parlandós költészet újabb példája, és mint ilyen, a széles medrű, még lábjegyzetekbe is kihömpölygő *Sermo* után szinte intim kamaradarabnak hat. A mellékszereplőként ugyancsak Zsömlé kutyát felvonultató *Járkálunk* még egyszer megpendíti a kötet egyik meghatározó hangját, azt, amely („Mondd csak, emlékszel még”) már az első vers első sorában is megszólalt, számos másikkal lépve kapcsolatra, és szövetszerűen is utalva „a megunhatatlan, megunt / agyonénekelt *ubi sunt*” motívumára.

Az utolsó vers, a *Nyolcvanadik születésnapomra* már pusztán címe szerint József Attilával, a telefonálás motívumának révén talán Kosztolányi *Halotti beszédével*, Várady Szabolcs Tándorit ugyanezen alkalomból köszöntő saját versével lép párbeszédre, a lírai én majdani

temetéséről fanyar melankóliával elmélkedve, a görög tragédiák után feszültségoldóként is előadott szatírajátékok gesztusával engedve útjára az olvasót.

„Ubi sunt” azt jelenti, „hol vannak”. A Bibliáig és a klasszikus ókorig visszavezethető motívum többek közt Villon („De hol van a tavalyi hó”), Kölcsey („Hol van a hon, melynek Árpád vére”) Radnóti („Hol van az éj, amikor még vígan szürkebarátot”) és Vas István („És hol van már az akkori hitetlen, / ki pogányul néz a pogány paráztsba”) révén érkezett el a mába. Hogy hol van minden, ami volt? Várady Szabolcs nagy költészetének az életben közvetlenül nem, a versben viszont – bár az is élet, sőt! – egymással mégis összeegyeztethető válaszai szerint a dolgok folyamatosan alakuló, éppen aktuális jelenlétében: „Elmúlt, sehol sincs, nem vészett el”.

Várady Szabolcs: Válogatott versek. Csíkszereda, 2023, Bookart. 174 oldal, 4390 forint.